

Two tracts traditionally counted as

DIALOGUS PARS 2

[Tractatus primus: De revocatione ficta Iohannis 22ⁱ]

**[Tractatus secundus: Responsiones ad quasdam raciones sophisticas
adductas ad muniendum errorem Iohannis 22ⁱ de visione animarum sanc-
tarum in celo.]**

Edited by Volker Leppin and Jan Ballweg

Revised by John Kilcullen and John Scott

INTRODUCTION¹

John Kilcullen

Medieval Christians believed that immediately after death each soul is judged in a “particular” judgment, from which some souls are sent to heaven, others to hell, others to purgatory. They believed that all the souls of holy people who have died, if they have completed any necessary purgation, now enjoy blessedness in heaven. Theologians held that the happiness of heaven consists in, or results from, the “beatific vision”, that is, face-to-face contemplation of God: “We see now through a glass”, i.e. a mirror, “in a dark manner; but then face to face. Now I know in part; but then I shall know even as I am known” (1 Cor. 13:12). Christians also believed that at the end of time, on “the Last Day”, also called “Judgment Day”, there will be the Resurrection of the Body, the Second Coming of Christ, and the Last Judgment; that is, souls and bodies will be reunited, and Christ will come again into the world to hold a “General” (as distinct from the particular) Judgment: “And when the Son of man shall come in his majesty ... all nations shall be gathered together before him.... Then shall the king say to them that shall be on his right hand: Come, ye blessed of my Father, possess you the kingdom prepared for you from the foundation of the world. ...Then he shall say to them also that shall be on his left hand: Depart from me, you cursed, into everlasting fire which was prepared for the devil and his angels. ...And these shall go into everlasting punishment: but the just, into life everlasting.” (Mt. 25:31-5, 41, 46, Douai).

In a number of sermons beginning from the feast of All Saints, 1 November 1331,² Pope John XXII challenged one of these beliefs, arguing that the saints will not enjoy face-to-face vision of God until the day of General Judgment.³ He pointed to Bible texts (such as the passage just quoted from Matthew 25) that seem to say that heaven and hell begin after the Last Judgment; he referred to earlier theologians, notably Bernard of Clairvaux, who seemed to say that the saints would have vision of God only after Judgment Day; he argued that if the saints had the vision of God now, then the General Judgment would be pointless. In scholastic fashion John envisaged a *pars negativa* and a *pars affirmativa*, ranged on opposite sides of the question “Do the holy souls purged

1. Volker Leppin, Jan Ballweg, John Scott and George Knysh have contributed information, ideas and criticism to this introduction. 2. See Dykmans, *Sermons*. 3. John’s thesis had been considered and rejected by Thomas Aquinas (whom John had canonized in 1324). For Thomas’s views, see Summa 1-2 q.4 a.5 and 3 q.59 a.5.

of their sins now see the divine essence?" His was the *pars negativa*. The collection of authorities and arguments contained in his second sermon on the subject, preached on 15 December 1331, was progressively enlarged and developed into several works — tracts sent to various people for comment, a *Libellus partis negative* and a work entitled *Queritur utrum anime sanctorum ab omnibus peccatis purgante videant divinam essentiam*.⁴

John's views provoked much opposition.⁵ Twice he offered to revoke his doctrine. In a consistory held between 28 December 1333 and 3 January 1334, he first had his clergy read the arguments for the affirmative position and then argued the negative "with great warmth"; however, he stated, "if its truth were proved more clearly, we would stand just as willingly, and more, in favour of the affirmative conclusion than the negative". He added a conditional revocation: "It was never my intention to say anything against the faith, and if we have said anything, we revoke the whole from this moment."⁶ He made another similar statement on his deathbed on 3-4 December 1334, affirming belief that the purified souls see the divine essence face-to-face "so far as this is compatible with the status and condition of a separated soul", revoking anything he might have said contrary to faith and submitting everything he had said to the determination of the Church and of his successors.⁷

All participants in the controversy, including John himself, agreed on two points: that the saints do already enjoy beatitude in heaven, and that after Judgment Day they will enjoy a beatitude that is in some way more perfect.⁸ According to John, their beatitude now consists in face-to-face association with Christ in his humanity, but not in face-to-face vision of the divine essence. Opponents of his view drew attention to certain Bible passages that seem to imply that the saints already have face-to-face vision of the divine essence. For instance, Paul wishes to be "dissolved" and to be absent from the body and to walk by sight with the Lord (2 Cor. 5:6-8; Phil. 1:21-3), "the Lord" referring here (they argued) to the divinity; but there would be no point in wishing for

4. See Dykmans, "Fragments", which includes a reconstruction of the *Libellus partis negative*. **5.** See Noel Valois, "Jacques Duèse, pape sous le nom de Jean XXII", *Histoire Littéraire de la France*, 34 (1914), pp. 391-630, at 551-627; Christian Trottmann, *La vision bénigne* (Rome, 1995), p. 471ff; and Anneliese Maier, *Ausgehendes Mittelalter*, vol. 3 (Rome, 1977), p. 319ff. For a chronology of the controversy see Dykmans, "Fragments", pp. 165-197. There are references in 2 Dial. to various non-extant tracts or works contributed to the controversy, some by John XXII and others by unknown authors. See below, 2.1 Dial., 3.132, 3.335, 5.27, and 2.2 Dial., [Prologus].13, 1.7, 4.12, 9.9, 9.54. **6.** This account follows the report quoted in the text below; see chapters 1, 9 and 11. See also NM, pp. 1030-31, and CI, p. 33.19ff. For the official report see CUP, vol. 2, pp. 435-6. **7.** See CUP, vol. 2, pp. 440-1. See also NM, p. 1015, and CI, p. 30.6 ff. **8.** For Benedict's account of the range of positions, see Maier, *op. cit.*, pp. 466-9.

early dissolution if there is no sight of the divinity until Judgment Day.⁹ In another passage Jesus says to the thief, “This day thou shalt be with me in paradise” (Lk 23:43). According to John’s opponents, the saints already have face-to-face vision of the divine essence, but after Judgment Day their beatitude will become more perfect either “intensively” or “extensively”, i.e. either because the vision will become more perfect or because certain goods (such as the glorification of the resurrected body) will be added to the vision, or for both reasons.¹⁰

Some participants in the controversy, such as Walter Chatton, John Lutterell and Guiral Ot, tried to develop a position from which the clashing authorities and arguments could be harmonized.¹¹ Like John, they held that the saints do not yet have immediate vision of God, but like John's opponents they held that the saints do already have a vision of God: in respect of the first contention, they could be regarded as defenders of John's position — Chatton certainly presented himself as such — but in respect of the second they modified John's position significantly. According to Ot, for example, the saints already enjoy a vision of the divine essence, but after Judgment Day that vision will be replaced by a more perfect vision of God, specifically and numerically distinct from the vision they enjoy now. Ot's position was unanimously rejected by a body of theologians at Vincennes on 19 December 1333.¹²

9. See the extract from Armand de Belv  er in Maier, *op.cit.*, pp. 529-32. Thomas Aquinas had also argued from 2 Cor. 5:6-8: Summa 1-2 q.4 a.5 c. and 3 q.59 a.5 ad 1. 10. According to Thomas Aquinas, "corpore resumpto, beatitudo crescit non intensive, sed extensive"; Summa 1-2 q.4 a.5 ad 5. Bonaventure held that the increase in perfection was in intensity; see Trottmann, p. 420. See also Nicolaus de Lyra, quoted Maier, *op.cit.*, p. 567. Franciscans generally agreed with Bonaventure, and this is the position of the first of our two tracts; see below, 3.233. 11. See A. Maier, *op. cit.*, pp. 319-72, especially pp. 347, 356-8. Chatton distinguishes three specifically different visions of God. The first is the knowledge and faith in this life; the second is that of the saints before Judgment Day, which is a "specular" vision of God (i.e. as in a mirror, through a created intermediary, namely the beatitude of Christ's soul); the third is the vision the saints have after Judgment, which is *facialis*, i.e. face-to-face; but the second can also be called face-to-face *denominative*. See M. Dykmans, "Les Fr  res Mineurs d'Avignon au d  but de 1333 et le sermon de Gautier de Chatton sur la vision b  atifique", *Archives d'histoire doctrinale et litt  raire du Moyen Âge*, 38 (1971), pp. 105-48, especially pp. 137, 143, 145, 147, 148. Lutterell presents a similar theory: vision before Judgment is expressed by the created mind, and therefore represents God inadequately, whereas vision after Judgment is totally effected by God; since the former is the way to the latter, they constitute a single eternal life. See *Iohannis Lutterellis Epistula de Visione Beatifica*, in F. Hoffmann, ed., *Die Schriften des Oxford Kanzlers Iohannes Lutterell, Erfurter Theologische Studien* 6 (Leipzig 1959), pp. 103-119, especially pp. 105, 110, 112. 12. The meeting was called by the King of France. The theologians were asked two questions: Whether the souls in heaven see the divine essence face-to-face before the resurrection of the body and the General Judgment?, and Is the vision they now have of the divine essence emptied out at the Last Judgment and replaced by another? Unanimously they answered Yes to the first and No to the second. See CUP, vol. 2, pp. 429-432.

John's successor, Benedict XII, rejected John's doctrine and also doctrines like Ot's that denied the numerical identity of the vision before and after Judgment. In the bull *Benedictus Deus* (29 January, 1336), Benedict determined that after Christ's ascension into heaven, holy souls "immediately after their death and purification (in the case of those who need such purification)... even before they resume their bodies and before the General Judgment,... see the divine essence with an intuitive vision and indeed face-to-face... the same vision... without any intercision or evacuation... will be continued until the Last Judgment and from then on sempiternally".¹³ It was Benedict's personal opinion that after Judgment day the vision will become more perfect intensively, but *Benedictus Deus* left the question open.¹⁴

Of the two tracts edited in this volume, the first, which we have called *De revocatione ficta Joannis* 22ⁱ, is a critical commentary on John's first revocation, of 3 January 1334, which was also the object of an "appeal" drafted by another member of the dissident Franciscan group in Munich, Bonagratia of Bergamo.¹⁵ This and the second revocation, 3-4 December 1334, are both criticised in Ockham's tract *Contra Iohannem* and also in a tract by an unidentified Franciscan dissident, *Quoniam ut ait Leo papa*.¹⁶ These four works quote reports (*reportaciones*) purportedly made by persons present at the first revocation,¹⁷ and there is also an official transcript which differs somewhat from the report used by the Franciscans.¹⁸ The quotations from the report in *De revocatione ficta* and *Quoniam ut ait Leo papa* include material not found in *Contra Iohannem*, which begins with the passage quoted in chapter 9 of *De revocatione ficta*, and the report in *De revocatione ficta* contains material not found in any of the others, namely the passages quoted in Chapters 2, 3, 4 and the first passage in Chapter 5.¹⁹ Although the introduction to Chapter 2 makes no reference to the *reportaciones* and might be taken as the beginning of a

13. "...mox post mortem suam et purgationem praefatam in illis qui purgatione huiusmodi indigebant, etiam ante resumptionem suorum corporum et iudicium generale... viderunt, vident et videbunt divinam essentiam visione intuitiva et etiam faciali, nulla mediante creatura in ratione obiecti visi se habente, sed divina essentia immediate se nude clare et aperte eis ostendente... quodque postquam inchoate fuit vel erit talis intuitiva et facialis visio et fruitio in eisdem, eadem visio et fruitio sine aliqua intercisione seu evacuatione praedictae visionis et fruitionis continuata extitit et continuabitur usque ad finale iudicium et extunc usque in sempiternum"; *Codicis iuris canonici orientalis fontes*, Series 3, vol. 8 (Rome, 1958), p. 12. **14.** Trottmann, pp. 751-60. **15.** Ms Vat. lat. 4009 fols. 164r-168v. **16.** This tract is included in NM, pp. 1017-92. **17.** Cf. [Prologus].9, 1.12. **18.** CUP, pp. 435-6. **19.** See on the project website "Reports of the retraction of 3 Jan. 1334", where the comparisons between *De revocatione ficta* and other documents are shown by coloured text.

digression, at other places it is clear that the author attributes these passages to the reporters.²⁰ Perhaps the author was relying on a fuller version of the *reportaciones*, or perhaps he composed these passages to supply the reasoning alluded to in the words “in the same consistory he... tried to prove” etc.,²¹ drawing on other sources of John’s arguments available to the Munich group (such as his sermons, the tracts mentioned in *De revocatione ficta* and the *magnum opus* mentioned in *Compendium errorum*²²).

Like Ockham’s commentary on *Quia vir reprobis* in the *Opus nonaginta dierum*, *De revocatione ficta* is a critical commentary on a text. At the beginning of each chapter there is a quotation from the *reportaciones*, then there are various points the author makes in reply, and finally there are critical comments on short segments of the passage quoted at the beginning of the chapter (*cum enim primo dicit...* etc., corresponding to the *ad literam* sections in *Opus nonaginta dierum*). To show that John’s doctrine is a heresy is not the main purpose of the work.²³ Its objective is twofold, first to answer certain arguments John gave in support of his doctrine at the consistory of 28 December 1333 to 3 January 1334, and second, and especially, to demonstrate the insufficiency of the revocation John offered at the conclusion of that consistory. According to our author, John’s statement was not really a revocation but at best a protestation, it was untruthful and insincere and not equivalent to the revocation anyone who has pertinaciously asserted a heresy must make before being re-admitted to the Church, and even a proper revocation would not change the fact that John had been a heretic and had therefore ceased to be pope. The same line of argument is also pursued in *Contra Iohannem* and *Quoniam ut ait Leo papa*. John and his supporters might have agreed that John never revoked his doctrine except conditionally but might have argued that all the same he was not a heretic, even though his doctrine was erroneous, because the question had not yet been decided by Church authority.²⁴ However, it is an important point of the doctrine of heresy and heretics held by the Franciscan dissidents, explained in Chapter 11 of this tract, that a Catholic is bound to believe, explicitly or implicitly, many things that have never been defined explicitly by pope or

20. See the introductory words to Chapters 3, 4 and 5. **21.** See 1.8. **22.** For the tracts see below 3.335 and 5.27, and for the *magnum opus* see CE 6.13, p. 57, parallel with 2.2 Dial. 1.7 below. For possible identifications of these tracts see Dykmans, “Fragments”, pp. 232-6. Offler sees reasons to doubt the authenticity of CE but decides in its favour; OP, vol. 4, pp. 3-6. Knysh criticizes this decision; see his *Ockham Perspectives* (Winnipeg, 1994), pp. 46-51. **23.** Cf. 5.71–73. **24.** “[S]es adversaires n’auraient pas eu le droit de le faire condamner comme hérétique, le point en litige n’ayant pas encore été formellement défini par l’Église”; Valois, *op. cit.*, p. 626. Ockham would have agreed that the pope’s adversaries could not condemn him *judicially* for a doctrine the Church had not explicitly condemned as heretical, but extra-judicially they could.

councils, including, notably, any doctrine held as Catholic by all Catholics.²⁵ According to these Franciscans, before John began to preach on the subject every Catholic held that the purified souls of those who have died in the state of grace already see God face-to-face, even before Judgment Day: if this is so, then, since John has contradicted a doctrine universally held as Catholic, he can be judged without further examination to be pertinacious and a heretic. John claims that he put forward his own view only *recitative* (and some of the things he said do fit this description), but some of his words show that he put it forward *assertive* and pertinaciously, and his actions show the same thing. In the view of the dissident Franciscans, John taught a heresy (one not yet explicitly condemned), held it pertinaciously, and never revoked it.

The second tract, which we have called *Responsiones ad quasdam raciones sophisticas adductas ad muniendum errorem Iohannis 22ⁱ de visione animarum sanctorum in celo* (*Responsiones* for short), is an answer to supporters of John's position. We cannot identify these supporters or their writings. Like the first tract, the second assumes, without trying to prove, that the alleged heresy is a heresy; its objective is to answer certain arguments given in its support. These include arguments from texts of scripture that seem to imply that the souls' reward will follow Judgment Day and passages from the writings of St Bernard; there is not much overlap with the arguments discussed in the first tract. In the last chapter the author argues that simple lay people do not have to wait to be told what to believe by the pope and cardinals but are bound to believe what they find when they read the Bible themselves — or, by implication, what they find when they read the relevant Bible passages under the guidance of John's critics. In both tracts distinctions among the levels of beatitude are important to the argument.²⁶ Some Bible passages promise beatitude before Judgment Day; other passages that promise *complete* beatitude after Judgment Day do not imply that the former passages cannot be taken to promise some lower degree of beatitude before that day. There is an English translation and an analysis of the argument of both tracts on the project web site.

The two tracts have come down to us in the early printed editions and in many manuscripts as the second part of Ockham's *Dialogus*, with the title *De dogmatibus Iohannis 22ⁱ*. We know from Ockham's prologue to Part 1 that the *Dialogus* was intended to include a Part 2 discussing the erroneous teachings of Pope John XXII, but it seems certain that the extant Part 2 is not the one Ock-

25. See 11.260–269. **26.** See, for example, 2.1 Dial. 3 and 5, and 2.2. Dial. 4 and 6.

ham intended to write. According to cross-references contained in other Parts of the *Dialogus* and in other works,²⁷ Part 2 would have dealt with many teachings that the dissidents regarded as heretical, and presumably it would have been in dialogue form. The Part 2 that has come down to us is not in dialogue form and deals with only one topic, John's views on the beatific vision.²⁸ Some of the topics forecast in Part 1 for Part 2 are discussed in the first two "preambulary" tracts of Part 3 (the only extant tracts of Part 3), which were not included in the original plan for Part 3 sketched out in the Prologue to Part 1. It seems that some time before beginning to write Part 3, perhaps when John died, Ockham decided to postpone writing Part 2 but deal with some of its more urgent topics at the beginning of Part 3. However, references in *De imperatorum et pontificum potestate*, which may have been his last work, suggest that Ockham never gave up his intention to write a comprehensive Part 2 on all the errors of John XXII — an intention apparently never carried out, since no text in dialogue form has been found that fits this description.²⁹

We do not know how these two tracts came to be incorporated into the *Dialogus*. Since references to Part 2 in Ockham's latest works do not fit the extant Part 2, it seems that for as long as he continued to write Ockham did not regard these tracts as part of the *Dialogus*. Perhaps they were inserted into the *Dialogus* at the end of his life by Ockham himself or by someone acting on his instructions, but in view of the unsuitability of such a substitution this seems unlikely. Perhaps they were inserted after his death, though not at his instruction, by someone who knew he had written them. Perhaps they were inserted by someone who did not know but guessed, perhaps wrongly, that Ockham had written them. We have no way of deciding between these possibilities. It has been suggested that a copyist may have mistaken this work for the missing Part 2, misled by its title "De dogmatibus papae Iohannis XXII", which was

27. See "Ockham's References to the Dialogue or its Parts" on the project web site. **28.** The copyist of the Cologne manuscript gives similar reasons for thinking that the extant Part 2 does not belong to the *Dialogus*: "Sequitur tractatus secundus principaliter, qui est de dogmatibus Iohannis pape 22. Puto tamen quod tractatus ille qui sequitur non sit ille qui est secunda pars principalis huius operis, tum quia non procedit dialogando, tum quia non tractat de erroribus bullatis contentis in quattuor constitutionibus johannis 22 sed tantum de erroribus per eum predicatis, quos tamen se tractaturum in hac secunda parte in precedenti tractatu plures repromittit." (fol. 275r) (Presumably "quos" refers to "erroribus bullatis".) **29.** From the references in IPP 27.223-4 (p. 333), 27.531 [rather, 27.476 (p. 342)] and 27.648-9 (p. 349), Offler infers (OP, vol. 4, pp. 274-5) that the organization of Part 2 as Ockham planned it toward the end of his life would have been: tract 1 on the heresies of John's constitution *Ad conditorem*, tract 2 on those of *Cum inter*, tract 3 on those of *Quia quorundam*, and tract 4 on those of *Quia vir*. (Cf. Baudry, p. 175.) This plan corresponds with the organization of several other attacks by Ockham on John XXII, including EFM, CE and IPP cap. 27. References in 3 Dial. are consistent with this plan; see 3.1 Dial 1.9 and 3.2 Dial 1.24.

foreshadowed as the title for Part 2 in several places in Part 1; however, there is no evidence that the existing Part 2 ever circulated as a separate work³⁰ and no information about its original title, if it had one. In a fairly detailed table of contents of the *Dialogus* included in a manuscript made some time after 1356³¹ the entry for Part 2 reads, “Secunda pars eiusdem” without further detail, which may suggest that the table maker did not have access to a copy of 2 Dial., which in turn may suggest that the existing Part 2 was inserted into the *Dialogus* after 1356; but other hypotheses are possible — perhaps the maker of the table happened not to have a complete copy of the *Dialogus* (none of the extant manuscripts except Fr contains all parts and tracts), or perhaps he did not find for 2 Dial. as convenient a summary as was offered by the prologues to the other two parts. At all events, from the last quarter of the fourteenth century there is evidence that the existing Part 2 had somehow become part of the manuscript tradition of the *Dialogus*. Pierre D’Ailly’s *Sentences* commentary and *Abbreviatio Dyalogi Okan*, which date from before 1378, show that D’Ailly was acquainted with the existing Part 2 and regarded it as part of the *Dialogus*.³² The existing Part 2 is also included in a manuscript completed in 1389.³³ On balance we have decided not to exclude the existing Part 2 from the *Dialogus* and we will continue to refer to its two tracts as “2.1 Dial.” and “2.2 Dial.”

It is not certain that the two tracts were intended to form a single work. Each has its own objective, as explained above. The objectives overlap somewhat, since the first tract is concerned not only with the adequacy of the supposed retraction but also with the pope’s arguments in favour of his position, while the second is also concerned with arguments (a different set of arguments). The two objectives could have been pursued in two parts of a work planned as a unit, or they could have been pursued in two works written separately, perhaps even by different authors, and put together later as being relevant to the same general topic. In the incunabula editions they are presented as Tract 1 and Tract 2 of Part 2. In most manuscripts, however, Part 2 does not contain two distinct Tracts: with a few exceptions, the manuscripts present what the incunabula call

30. The two tracts are contained in Ha and Kg without any other part of the *Dialogus*, but in these manuscripts also they are designated as Part 2 of the *Dialogus*. **31.** Bremen 35, fol. 176r. George Knysh drew attention to this manuscript and suggested that it shows that the existing Part 2 was then not part of the *Dialogus*. **32.** See Ian Murdoch, *Critical Edition of Pierre D’Ailly’s Abbreviatio Dyalogi Okan* (Monash University thesis, 1981), pp. xvii-xix, xxi, xxiii. **33.** Pa, which, according to the scribe’s note on fol. 171v, was finished on 11 May, 1389. Its incipit for Part 2, fol. 156rb, reads: “Incipit 2us tractatus de dogmatibus Iohannis 22°. (Some manuscripts refer to the parts of the *Dialogus* as *tractatus*.) The table of contents, written in the same hand, refers to “secunda pars dyalogi eiusdem, scilicet de dogmatibus pape Iohannis 22°”. See Baudry, pp. 174-5.

the second tract as a continuation of the first, without any break or heading,³⁴ and in some manuscripts the chapters of the second are numbered continuously with those of the first.³⁵ The filiation of the manuscripts, though different from that for other parts of the *Dialogus*, seems to be the same for both tracts, which implies that all the extant manuscripts descend from an archetype in which the two tracts were contained together (though this does not prove that they were written to go together). On the other hand, each tract has its own prologue³⁶ and each ends with its own “protestation”; neither makes any reference to the other, even when dealing with similar material; and in explaining its objective, the prologue of the second refers to itself as “this present work”. On balance it seems more likely they were written as two separate works, and we have decided to present them as such, each with a title drawn from its own description of what it is about.

De revocatione ficta cannot have been written before its author had the report of John’s statement of 3 January 1334. It is unlikely to have been written after John’s death on 3 December 1334, since it makes no reference to his deathbed statement and in several places implies that John is still alive.³⁷ *Responsiones* also supposes that John is still alive,³⁸ and since the controversy over the beatific vision began from John’s sermon of 1 November 1331, the tract cannot have been written before then. It must have been written after the controversy had made some progress, since it refers to various other controversial works; but those works have not been identified or dated. Neither tract refers to the views of Chatton, Lutterell or Ot, which we might suppose would have interested Ockham and his colleagues. However, even if their interventions had already taken place the Munich dissidents might not have heard of them, and their positions differed from John’s and therefore might not have seemed relevant to criticism of him; absence of any reference therefore does not help to date these tracts. The most we can say, then, is that the first tract seems to have been written during 1334 and the second sometime through

34. A few do mark a break. Ko ends the first tract with an explicit, followed by an incipit for the second. Pam has “secundus tractatus”, Vbm has “forte tractatus 3us”, Frm has “pars secundus”. Lb has extra space, Sa has a large heading, Va has a small extra space. **35.** Numbering is continuous in Ba, Di, Es, Fr, Vd. (In Vd the chapter numbers are not by the scribe.) In Lb the chapter numbers of Tract 2 begin again at 1. In most manuscripts the chapters are not numbered. **36.** The manuscripts do not label these as prologues, but the style is strongly reminiscent of the prologues of other works of the time. **37.** For example, *De Revocatione ficta* acknowledges that John may believe that his statement exonerates him (9.14–15), it envisages the possibility that John may be converted (11.8), it states what sort of revocation he should make (11.372), it warns against trusting his claim that he is willing to consider criticism (12.6). See Baudry, pp. 173–4. **38.** The “Prologue” to *Responsiones* refers to John as ruler in Avignon ([Prologus].9).

the period between 1 November 1331 and 3 December 1334. Either tract or both may have been finished or revised after John's death, but there is no evidence that that actually happened.

Are these tracts authentic works of Ockham? If a copyist or editor was mistaken about their belonging to the *Dialogus*, he may well have been mistaken about their authorship. The question cannot be given a definite answer. It seems clear that the works ascribed to various members of the dissident Franciscan group were to some extent joint productions and that the degree of collaboration varied from one work to another.³⁹ Some works are clearly by Ockham as principal or sole writer. The *Letter to the Friars Minor* is explicitly personal, and it mentions (though not by name), as distinct from works of other members of the group, works that Ockham has written himself or is writing.⁴⁰ The *Work of Ninety Days*, which Ockham, writing personally in the Epilogue,⁴¹ refers to as his own, reports the views of "the attackers", i.e. the views of the dissident Franciscans, "who, though they agree in the main assertions against the attacked, do, however, think in opposed ways in some incidental matters"; at some points in this work Ockham seems to be writing almost from dictation,⁴² but in other places he indicates that his position may not be identical with that of other members of the group.⁴³ The *Dialogus* was clearly Ockham's own project (though it may originally have been intended to be anonymous), which he advertises in other surely authentic works.⁴⁴ Much of its content is the common property of the group, but again there are indications in some places that he is presenting a personal opinion — for example, when in the *Dialogus* the Student expresses surprise or disbelief and asks for a thorough explanation.⁴⁵ There are other works in the writing of which Ockham had some part but not as principal writer. The *Allegationes de potestate imperiali* exists in two versions, one of which (according to Offler) is a collaboratively produced document that was then rewritten (possibly not by Ockham himself) so as to reflect Ockham's own

39. As Offler remarks, "The polemic of Michael's followers against John XXII was a collective effort, in which the participants freely shared their ideas and their materials. Consequently there is a family resemblance in their works... The similarities [between CI and *Quoniam ut ait Leo papa*] are no more than might be expected in two works, written at almost the same time, for the same purpose, from the same materials, by two men living in the close personal and intellectual contacts of the Minorite circle at Munich"; Introduction to CI, pp. 26-7. See similar remarks in OP, vol. 4, p. x. **40.** Est enim mihi per viros litteraturae egregiae evidenter ostensum... ad quae probanda plura volumina sunt edita; et ego... tenuitate ingenii mei scripsi manu mea quinquaginta sexernos... et adhuc habeo scribere quadraginta et amplius; EFM, p. 15.8-16. **41.** OND 124.459ff. **42.** OND 105.19-21. **43.** Cf. OND 94.327-332, 103.85-98, 106.66-114, 124.44, 124.96. **44.** E.g. Brev., pr.18-21, pp. 97-8; IPP, pr.72, p. 282. **45.** "Because I have not elsewhere heard that distinction of natural law, I wish to make objections against it...", 3.2 Dial. 3.6; "I have not heard or read that opinion anywhere else", 3.1 Dial. 3.4.

distinctive view.⁴⁶ With respect to works attributed to certain members of the group, scholars have suggested that some passages may have been contributed by other members of the group.⁴⁷ There are writings produced by members of the group of which the authorship is unknown or doubtful, for example the two “Ottoboni” tracts and the Freiburg *quaestio* discussed by Annaliese Maier,⁴⁸ which might have been written by Ockham but could have been written by some other member(s) of the group. The noteworthy tract *Quoniam ut ait Leo papa*, contained in the *Chronicle of Nicolaus the Minorite*, has not been attributed to any known author, and indeed Nicolaus is not otherwise known. Although, as we noted above, in the writings for which he was principally responsible, Ockham was careful not to ascribe his own distinctive opinions to the other members of the group, it seems that he and they were not much interested in being known as writers or as holders of distinctive opinions.

Against attributing our tracts to Ockham is their general quality: in some places the argument is weak, confused or lacking in force,⁴⁹ and there is nothing that seems original. *De revocacione ficta*, especially Chapter 11, and the last chapter of *Responsiones*, are reminiscent of writings securely attributed to Ockham, and perhaps they were written by him. But the ideas expressed in both tracts were common to the dissident group and the whole of each treatise might well have been written by some other member of the group. How much other members of the group may have had to do with these tracts is a question we must leave to those better acquainted with the works of the other dissident Franciscans.

The present edition is based on the work of Volker Leppin and Jan Ballweg, whose edition is to appear in *Im Streit um die Schau Gottes. Ockhams 'De*

dogmatibus Papae Johannis' im Spannungsfeld von Frömmigkeit, Theologie und Politik, by Volker Leppin, Jan Ballweg, Claudia Heidemann and Annette Weissenrieder. Their edition will form Chapter 5, and a discussion of the witnesses to the text will be Chapter 4. An edition of *2 Dialogus* by Leppin and Ballweg has long been planned as part of this British Academy edition of the *Dialogus*. Kilcullen and Scott have revised the edition of Leppin and Ballweg to bring it into conformity with the editorial conventions of the British Academy edition. We have re-read many of the witnesses, we have revised the division into chapters and the paragraphing and revised the text in other ways, and we have numbered the lines by chapter rather than by paragraph. The notes in the present edition are based mostly on the research of Volker Leppin, Jan Ballweg and Annette Weissenrieder.

Ballweg found that the witnesses to the text fall into two main groups with various sub-groups. The division into Group A and Group B arises mainly from the fact that in witnesses of Group B part of the text has been misplaced, due perhaps to a binding error,⁵⁰ but the groups are also distinguished by other differences; in general, the witnesses in which the text is in the right order also seem generally to have the better (or more plausible) text. Ballweg's analysis and our observations suggest the following grouping:

Group A: (**Ca** **Pc**) (**Pa** **Vd**) **Pb** (**Di** **Fr** **Kg⁵¹**) (**Ha** **Ko**) **Ar** (**Pz** **Lm**) (**Ly** **Gs**)

Group B: (**Vb** **Na** **Va**) **Lb** ((**Es** **Ba** **To**) (**La** **Lc** **Un**) **Ax**) **Fi** **Sa**

Bold sigla indicate the witnesses we have re-read and collated, which include representatives of each of the sub-groups (except Ha and Ko, which contain a somewhat re-written version of the work). In formulating the consensus of the groups and sub-groups we often discount Ca, Fr, Lb, Ba, Ax and Fi: Ca because in part it is illegible, due to damage; Fr, Ax and Fi because of their many errors, i.e. omissions or variants that are implausible and not found in other witnesses;

50. In Vb the misplacement divides the word “in/tellexerunt”, so it must have happened after the text was written. Anne Kilcullen has suggested the following explanation. The phrase “eadem facilitate dicetur”, missing from its proper place at the top of what is now fol. 175r (which should have been 176r) was written as a correction into the bottom margin of the page that now appears as fol. 176v (which should have been 175v). As it happens, the same phrase begins fol. 177r. Someone gathering the pages for binding later mistook the correction in the margin of 175r for a catchphrase and flipped the sheet. Since such an accident is not likely to have happened twice, Vb may be the ancestor of all witnesses of Group B, but, if so, some members of group B had intermediate ancestors, since sub-groups can be distinguished, notably the one to which Es belongs. **51.** Ballweg observes that Di Fr and Kg are generally closer in their readings to witnesses of group B, and indeed Kg has the misplacement of text characteristic of the members of the B group. Perhaps Di Fr Kg descend from a group B ancestor but an intermediate ancestor of Di and Fr recognised and corrected the text misplacement. The readings of Fr are often close to those of group A.

Ba because (in this Part of *Dialogus*) it seems to be a copy of Es; Lb because it seems dependent on two other extant witnesses (or on lost witnesses close to them), in that its original text often agrees with Vb and its corrections often bring it close to Es. Lb and Es have many corrections, but generally they merely bring the text into line with that of other members of Group B, though in some cases the reading of Es seems more convincing than other variants. Fi is full of errors, but often it shows a good reading not found in most witnesses. Even generally poor manuscripts may provide authentic readings, because of the efforts medieval academics made to improve their manuscript by comparing them with others. We have therefore thought it worthwhile to collate some witnesses that are generally inferior.⁵²

Assuming that users of our edition will not want to be shown a multitude of unpromising variants, we have adopted a number of “filtering” rules. We do not report variants that are insignificant (as defined in the introduction to this volume, p. xii), and we report regularly only some of the witnesses to the text. We report the consensus of each the two main groups A and B, the consensus of two sub-groups, Az and Bz, and the consensus of the early printed editions, Ed. We often report the variants of three “lead” witnesses, namely Pa (which we regard as a good representative of group A), Vb (a member of group B, perhaps the ancestor of that group) and Es (a member of a sub-group of group B); but generally we report their variants only when the same reading is found also in at least one other member of their group or sub-group. Ly derives from Pz, and for 2 Dial. its differences from its source seem due to intelligent conjecture, rather than access to any other witness. All the same, we report significant variants unique to Ly because Ly (or its derivative, Gs) is the text most scholars have been accustomed to use, and also because the editor (or editors) of Ly took great care to produce an intelligible text. In positive apparatus entries we sometimes report witnesses not regularly reported. Otherwise we do not report variants of individual witnesses unless they seem interesting or unless support for the reading we have adopted is weak. A complete collation of all the witnesses we have read, a study of the relationships among the witnesses and a discussion of problem passages in the text will be found on the project web site. Anyone who wants a fuller apparatus should consult the edition of Leppin and Ballweg.

⁵². For discussion of the relations among these witnesses, with links to the places in the collation that illustrate relationships, see “Witnesses to Part 2 of the *Dialogus*” on the web site.

[Tractatus primus: De revocatione ficta Iohannis 22ⁱ]

[Prologus]

“Verba oris eius iniquitas et dolus”, ait Psalmista, per spiritum previdens prophecie protestacionem seu revocationem vel retractacionem verbalem, fictam et frivolam Iohannis 22ⁱ, supersticiosa iniquitatem hereticam, immo et dolum
5 mortiferum continentem, qui in eadem protestacione, retractacione seu revocatione (ut in sequentibus apparebit) per raciones hereticales heresim manifestam probare conatur, et vulpinam maliciam ad simplices seducendos verbis ambiguis et dolosis nititur palliare. Sane ut hoc evidencius ostendatur, ipsam totam protestacionem vel revocationem, ut reportata a quibusdam extitit, ponemus per
10 particulas, impugnaciones proprias subnectendo.

Capitulum 1

Reportaciones igitur supradicte in hec verba incipiunt:

Anno Domini 1334°, die lune 3^a Ianuarii, dominus Iohannes 22us tenuit
5 consistorium publicum, in quo primo fecit legi allegaciones et raciones aliquorum (ut dixit) qui tenent quod anime sanctorum purgate vident nunc clare et facialiter deum. Quibus allegacionibus et racionibus lectis per clericos suos, sicut ipsemet ordinavit et voluit, in eodem consistorio secundo ipsemet verbo et cum magno fervore nisus est probare quod anime sanctorum purgate non vident facialiter deum usque post diem
10 iudicii. Raciones sue, breviter repetendo, fundabantur in quinque viis seu fundamentis.

[**Prologus**.2 ait] *omitted* Bz | prophecie] Az Vb Bz: prophetic Fi Ed 3 vel...et] verbalem fictam sive retractacionem Ed | retractacionem] retracionem Vb 4 supersticiosa] Ed Sa: super scitum Ca, super scienciam Fr ?Pb, super sanctam ?Lb ?Vb; super Bz | immo] *omitted* B 5 continentem] contemptui autem B | qui] B: que Az, et Ed | protestacione] et *added* Bz 9 ponemus] Ar Ha Ko Ed (cf. ponenda CI p. 30 line 1): *omitted* W 10 impugnaciones] suas *added* Es | subnectendo] subnectendas B; submittendo Ed **Capitulum 1.1** Capitulum 1] All witnesses here have a large capital letter (or space for one), as if to mark the beginning of a chapter. Most manuscripts do not number chapters, but Es Ba Di Fr Va Vb and Vd number this as chapter 1; Pz and Ly begin chapter numbering with the next chapter. 3 1334] 1333 Ed, NM; legi (or legitur or legi quod) *added* most witnesses (not Es Ba To Di Ko, not NM) | die...3a] de mense NM | Iohannes 22us] Ed: *omitted* W | tenuit] convocari fecit et tenuit NM 4 in] *omitted* Vb 5 dixit] dixi Ed 6 nunc] non A; ex nunc NM | clare...deum] faciem dei NM | facialiter] faciliter Vb 8 secundo] *omitted* Ed; statim NM verbo] viva voce NM | nisus] visus Vb 10 Raciones...11 fundamentis] dicens inter cetera in effectu sic NM | sue] suas Ed | repetendo] que *added* Ed | fundabantur Az, fundantur Ed

[**Prologus**.2 Psalmista] Ps. 35(36):4 **Capitulum 1.3** Anno...10 iudicii] Cf. NM, p. 1030

Hec sunt verba reportancium, illa que audiverunt et viderunt narrancium.

Capitulum 2

Prima racio eius fuit quod

5

cum visione clara sanctorum non stat spes, sed anime sanctorum sperant corporum resurreccionem usque ad diem iudicii, igitur usque tunc non habent claram dei visionem. Maior (ut dicit) patet per beatum Thomam, prima secunde. Minor patet per sacram scripturam, tum quia Iob dicit, “et in novissimo die de terra resurrecturus sum”, tum quia in Apocalypsi anime sanctorum martyrum postulant et murmurando implorant vindic-tam de sanguine proprio.

10

Hec racio preter heresim principalem aliam heresim manifestam includit, que est quod omnis sperans aliquid futurum non videt clare divinam essenciam; quia per hoc quod anime sanctorum sperant corporum resurreccionem probare conatur quod non habent claram dei visionem, que probacio nulla esset nisi teneret quod omnis sperans aliquid futurum non habet claram dei visionem. Quod autem hoc sit hereticum liquet aperte. Constat enim quod Christus ante passionem suam gloriam impassibilitatis et immortalitatis speravit; si igitur qui sperat aliquid futurum non videt divinam essenciam, sequitur quod Christus ante passionem et resurreccionem divinam essenciam minime videret.

15

Hec racio confirmatur. Ex persona Christi dicit Psalmista, “In te, Domine, speravi, non confundar in eternum”, dum insultabitur michi habenti simili-tudinem carnis peccati. Igitur Christus aliquando speravit, et tamen Christus ab instanti sue conceptionis vidi divinam essenciam; igitur non omnes qui sperant aliquid futurum carent visione divina.

20

Hoc idem patet de angelis, qui hominum resurreccionem futuram sperant, qui tamen vident deum, iuxta illud Matthei 18°, “Angeli eorum semper vident faciem patris”. Non omnes igitur qui sperant aliquid futurum carent visione dei.

25

Heresi supradicta breviter reprobata, respondendum est ad rationem sophis-ticam quam in fulcimentum principalis erroris adducit. Ad cuius evidenciam est

2.2 Prima...eius] sua prima racio A **6** tum] Ar Ha Ko Ed: *omitted* W **7** tum] Ar Fi Ha Kg Ko Lc Ed: tamen W **11** aliquid] aliquod Ed **12** corporum] *omitted* Bz **14** aliquid] aliquod A **15** suam] *omitted* Bz **16** igitur] omnis *added* Es | aliquid] aliquod Ed **18** videret] viderat Ly **19** confirmatur] quia *added* Ly | persona] sentencia Ess | Psalmista] psalmus Az **20** dum] scilicet *added* Ly **21** carnis] corporis Ed **22** omnes...23 carent] omnis... sperat... caret Ed **26** carent...dei] et cetera A **27** Heresi] igitur *added* Ed | breviter] faciliter Ed

2.3 cum...9 proprio] Cf. Dykmans, “Fragments”, p. 242. **6** prima secunde] Perhaps Summa, 1-2 q.67 a.4 | Iob] 19:25 **7** Apocalypsi] 6:10 **19** Psalmista] Ps. 30(31):2, 70(71):1 **20** simili-tudinem...21 peccati] cf. Rom. 8:3 **25** Matthei] 18:10

sciendum quod, quamvis visio facialis divine essencie et actus sperandi visionem eandem simul stare non possint, visio tamen facialis et actus sperandi aliquid aliud quam illam visionem facialem possunt simul stare in eodem. Anima enim Christi, quia ab instanti sue conceptionis vidit divinam essenciam, visionem illam non speravit, sed speravit resurrectionem corporum que futura est.

Porro quia ille in dictis Thome se fundare videtur, ideo, ut pateat evidenter quod ipse Thomam nequaquam intelligit, eciam propter illos qui doctrinam Thome recipiunt, ostendendum est quod predictus Thomas oppositum asserit manifeste. Secunda secunde, q. 18^a, a. 2°, in solucione prime racionis, dicit in hec verba: “Christus, etsi esset comprehensor et per consequens beatus quantum ad divinam fruicionem, erat tamen simul viator quantum ad passibilitatem nature quam adhuc gerebat, et ideo gloriam impassibilitatis et immortalitatis sperare poterat”. Infra, in solucione tercie racionis: “Non tamen ita quod haberet virtutem spei... sed magis ex virtute caritatis, sicut eciam qui caritatem habet dei eadem caritate diligit proximum”. Infra ait: “Cum spes sit virtus theologica habens deum pro obiecto, principale obiectum spei est gloria anime que in fruicione divina consistit, non autem gloria corporis”.

Ex hiis patet aperte quod iste doctor tenet quod habens talem actum sperandi non habet spem que est virtus theologica. Si autem “spes” accipiatur pro actu sperandi, quemadmodum “fides” quandoque accipitur pro actu credendi (de qua 50 Augustinus dicit, “Fides secundum quam credimus quod non videmus”, secundum quod notatur in glossa, Extra, *De summa trinitate et fide catholica*, c. *Firmiter*), sic dicendum est quod cum visione clara non stat actus sperandi respectu visionis divine, sed cum visione clara stat actus sperandi quedam alia futura non habita.

Cum tamen dicit quod “hoc patet per Thomam prima secunde”, respondetur quod Thomas ibidem intendit quod cum clara visione non stat spes que est virtus

36 intelligit] nec *added* B | propter] *omitted* Bz (cf. CI p. 59 line 35) **37** oppositum] Fi: *omitted* W
38 manifeste] in *added* Ed | Secunda] enim *added* B | in¹...racionis] *omitted* B **39** etsi] S: si Az, et si W **41** gerebat] A S: gerere Vb Es **42** Infra...racionis] *omitted* B **43** virtue] amore S
44 caritate] deum *added* Bz | diligit] et *added* Bz | proximum] unde *added* Bz | theologica] catholica Vb Bz **50** Fides] est *added* Az; crudelitas *added* S | credimus] id *added* S **51** secundum] *omitted* Ed **52** visione] dei *added* Bz **53** respectu] *omitted* Es **56** spes] Ar Ha Ed: fides W

39 Christus...42 poterat] Thomas Aquinas, Summa, 2-2 q.18 a.2 ad 1 **42** Non...43 spei] *ibid.*
43 sed...44 proximum] *ibid.*, ad 3 **44** Cum...46 corporis] *ibid.*, ad 4 **51** glossa] X 1.1, col. 5 line 73. The gloss refers to Augustine as quoted De poen. D. 4 c.11, Friedberg, vol. 1, col. 1233
56 ibidem] Cf. Summa, 1-2 q.67 a.4 ad 3

theologica. Cum ipsa tamen stat actus sperandi aliquid adhuc futurum, quemadmodum (prout adductum est) exemplificat de Christo, in quo fuerunt simul visio clara et actus sperandi gloriam impassibilitatis et immortalitatis.

Cum eciam dicit quod “anime sanctorum sperant corporum resurreccionem usque ad diem iudicii”, hoc conceditur, quia sperant non per spem que est virtus theologica, que primo est respectu glorie anime, sed per actum sperandi — qui secundum quosdam a caritate dei procedit, secundum quosdam a deo et divina essencia, secundum quosdam ab habitu spei acquisito qui non est virtus theologica, secundum quosdam a desiderio corporibus reuniri. Et iste opiniones non sunt discuciende ad presens, sed hic tenendum est quod, absque habitu spei que est virtus theologica, sanctorum anime per actus sperandi sperant corporum resurreccionem, non visionem divine essencie. 60

Cum vero minor probatur auctoritate Iob, “In novissimo die”, et cetera, dicendum est quod per illa verba probatur quod anime sanctorum sperant corporum resurreccionem, sed non probatur per eam quod anime sanctorum habent spem que est virtus theologica vel actum sperandi qui non stat cum visione clara. 70

Cum autem eandem minorem probare conatur per hoc quod in Apocalypsi legitur (ut dicit) quod “anime sanctorum postulant et murmurando implorant vindictam de sanguine”, dicendum est quod auctoritatem Apocalypsis non bene allegat. Quamvis enim in Apocalypsi dicitur quod “clamabant voce magna dicentes: Usquequo Domine (sanctus et verus) non iudicas et vindicas sanguinem nostrum de hiis qui habitant in terra?”, ex quibus verbis sequitur quod desiderant, implorant et sperant vindictam de sanguine proprio, et 75 ideo habent actum sperandi, non visionem claram sed vindictam, non tamen habetur in Apocalypsi quod anime sanctorum murmurando implorent vindictam predictam. Nomen enim “murmurandi” in scriptura divina vel semper vel 80

57 adhuc] aliud Bz **58** exemplificat] exemplificabat Ed **60** Cum] quod Ed | eciam] Bz: enim Az Vb **63** divina essentia] anima ipsa Es **64** ab] a quodam B | acquisito] omitted Es **65** corporibus reuniri] corporis reunendi A | Et] sed B **66** discuciende] disputande Es | hic] hoc Bz **68** non] videndo Bz **69** Cum vero] quando Ed **71** probatur] probat Es | habent] habeant Bz **72** actum...73 clara] Ed: actum sperandi quod stat cum visione clara et aliquando non stat cum ipsa Az Vb, dicitur quod actus sperandi stat cum visione clara et alias non stat cum ipsa Bz. See website,
2TextProblems.html#s16 **76** non] omitted B **77** dicitur] omitted B | clamabant] S: clament Pa PbVb Lb, clamant W **78** et²] non added Vulg **81** non¹...vindictam] Fi Vb: et eciam visionem claram et perfectam Ca Ha Ed; et eciam visionem claram sed perfectam Pa Pb Vd; non ad visionem claram sed ad vindictam Bz Kg . See website, 2TextProblems.html#s18. **82** implorent] implorant Pa Es **83** predictam] unde added B | enim] omitted Bz

77 Apocalypsi] 6:10 (Vulg St)

frequencius in mala significacione accipitur, et aliquam speciem tristicie videtur
 85 annexam habere. Sanctorum autem anime nullum actum malum eliciunt nec aliquam tristiciam habent, et ideo non est concedendum quod murmurant de dilacione vindicte. Videtur igitur iste in verbis predictis, cum dicit, “murmurando implorant” et cetera, novam heresim manifestam invenire, quod scilicet sancti in celo non sunt ab omni malo culpe et pene penitus liberati.

Capitulum 3

Sequitur in revocatione ficta et frivola supradicta secunda racio quam fecit, que fuit talis:

Ultra visionem claram divine essencie anime non possunt exaltari, quia ultra sumnum nichil alcius est, et certum est quod illa visio clara est summa exaltacio animarum; sed in die iudicii deus sanctos et illorum animas exaltabit; igitur usque tunc non vident facialiter deum — alias tunc non exaltarentur. Minorem huius rationis probavit, quia usque ad diem iudicii supplicamus et petimus ut nos exaltet “in salutem paratam”
 5 et cetera.
 10

Hec verba huius protestacionis seu revocationis, intellecta sicut ipse ea inteligit, plura hereticalia et alia ambigua et disputabilia continent manifeste.

Primum hereticale est, quod anima videns divinam essenciam ad maiorem gradum perfeccionis exaltari non potest. Secundum hereticale est, quod si anima alicuius videt divinam essenciam, totus homo compositus ex anima illa vidente divinam essenciam et corpore exaltari non potest. (Quod ista duo contineant verba predicta patet aperte, quia in eis asseritur manifeste quod, si anime sanctorum nunc vident facialiter deum, nec anime sanctorum nec ipsi sancti exaltarentur in die iudicii.) Tercium hereticale est quod anime sanctorum usque ad diem iudicii non vident facialiter deum. Primum autem ambiguum sive multiplex et

84 frequencius] plerumque Bz **85** malum] omitted Ed **86** murmurant] murmurent Vb **87** vindicte] vindicacione Pa **88** et cetera] eciam Ed | invenire] innuere Ed **3.2** supradicta] omitted Ed | que] omitted Az **5** certum] dictum B **6** sanctos] suos added Es **8** probavit] probabit Pa, probat Ed **9** supplicamus...petimus] legitur quod beatus petrus dicit Bz. See website,

2TextProblems.html#s21. | paratam] quoniam anime sanctorum ut habetur in Apocalypsi usque ad diem iudicii erunt sub altare et post diem iudicii super altare videbunt deum facie ad faciem ut exponit beatus Bernardus probatur eciam auctoritate beati petri dicentis 1 Petri 5 ut nos exaltet in salutem et cetera added Ly **12** et²] omitted Ed **16** corpore] carne Ed **18** vident] videant Ed **19** diem] finem A

3.4 Ultra...9 paratam] Cf. Dykmans, “Fragments”, p. 243 **8** probavit] Presumably by conjecture from references later in the chapter (cf. 3.298, 300, 305, 319–320) the editor of Ly has tried to supply material he assumes to be lost. He has not supplied John’s interpretation of the Apocalypse text, 3.300–302. **9** ut...exaltet] Cf. 1 Pet. 5:6 | in...paratam] 1 Pet. 1:5

disputabile est quod ultra visionem claram divine essencie non possunt exaltari, secundum quod visio clara est summa exaltacio animarum.

Quod autem primum, scilicet quod anima videns divinam essenciam ad maiorem gradum perfeccionis exaltari non potest, sit erroneum probatur primo. Si anima beati pauli adepta est beatitudinem, et secundum veritatem (et secundum istum) adipiscetur maiorem et perfecciorem gradum visionis divine quam in raptu habuit, igitur videns divinam essenciam ad maiorem gradum perfeccionis, scilicet visionis divine essencie, poterit exaltari.

Minor est manifesta secundum omnes. Maior probatur primo auctoritate Augustini ad Orosium, qui ait taliter: “Raptus fuerat apostolus Paulus in tertium celum, id est ad intellectualem visionem, ut deum, non per corpus, nec per similitudinem corporis, sed sicut est ipsa veritas cerneret”. Ex hiis verbis patenter habetur quod anima Pauli in raptu vidit deum.

Secundo probatur idem auctoritate eiusdem Augustini, libro 12° *Super Genesi ad Literam*, qui ait: “Quod mente conspicitur ita secreta et remota et omnino abrepta a sensibus carnis atque mundata ut ea que in illo celo sunt et ipsam substanciam dei verbumque deum, per quod facta sunt omnia, in caritate Spiritus sancti ineffabiliter valeret videre et audire: non incongruenter arbitramur et illuc esse Apostolum raptum”. Ex quibus verbis colligitur evidenter quod beatus Paulus raptus fuit ad visionem substancie dei, et tamen anima Pauli post mortem eius ad clariorem visionem extitit exaltata.

Quod eciam Paulus in raptu viderit divinam essenciam habetur in glossa, 2^a ad Corinthios 12°, que dicit sic: “Tercium supple celum spirituale, ubi angeli et sancte anime fruuntur dei contemplacione, ad quod cum dicit se raptum”, scilicet Paulus, “significat quod deus ostendit ei vitam in qua videndus est in eternum”. Et post: “Scio hominem huiusmodi raptum”, id est contra naturam

21 ultra] omitted Es **24** sit...probatur] probatur errorem includere Az | Si] sic B | Si...27 habuit] See website, 2TextProblems.html#s24. **25** beatitudinem] omitted B | et¹] Ed: omitted W | et²...26 adipiscetur] omitted Es; in raptu added Ess, visionem essencie divine sed post mortem exaltata est ad claram divine essencie added Esm, visionem secundum added Ess **28** essencie] Es Ax Lc: omitted W | poterit] potuit Ed **30** taliter] nobis Bz | fuerat] apostolus added S **31** celum] orbem Bz | id est] omitted A | ut] in Ed | nec] non S **35** ita] in Bz **36** mundata] manifesta Es **37** ipsam] dei added S | deum] domini Ed | quod] A S: quem B | in caritate] per caritatem S **38** valeret] : valent Ed, valeat S | videre] deum added A | audire] A S: audiri B **39** esse] et added Pa **40** anima] ipse Es **43** supple] omitted S **44** cum] Ed S: tamen W **45** scilicet] sanctus Ed | deus] omitted Bz

27 gradum] Cf. 2 Corinthians 12:2 **30** Augustini] Ps.-Augustine, *Dialogus questionum LXV Orosii percontantis et Augustini respondentis*, PL, 40 col. 752 **34** Augustini] *De genesi ad litteram*, XII, 34, ed. I. Zycha, CSEL 28, III,2 (Vienna, 1894), p. 432 **42** glossa] *Collectanea*, vol. 192 col. 80-83

elevatum, ‘usque ad tertium celum’, id est ad cognicionem deitatis”. Et post: “Tercium celum est intellectualis visio, quando nec corpora nec imagines eorum videntur, sed incorporeis substancialis intuitus mentis mira dei potencia figitur.

50 Ad hanc raptus est Apostolus, ut ipsum deum in se, non in aliqua figura videret”. Et post: “Hoc est tertium celum, scilicet visio qua deus videtur facie ad faciem. Et iste est paradiſus (si dici potest) eciam paradiſorum”. Et post: “Ad illud tertium celum raptum se dicit, quasi diceret, ‘non humano sensu vidi’, et si in corpore anima existente viderit, non sit contra illud quod Deus dixit Moysi,

55 ‘Non videbit me homo et vivet’; tunc enim Apostolus non vixit homo, id est secundum usum sensuum corporis, sed ablatus est ei omnis sensus hominis, quia necesse est abstrahi ab hac vita mentem quando in illius ineffabilis visionis lucem assumitur. Et non sic incredibile est quibusdam sanctis, nondum ita defunctis ut sepelienda cadavera remanerent, eciam istam excellenciam

60 revelacionis fuisse concessam. Cur ergo non credamus quod tanto Apostolo doctori gencium rapto usque ad istam excellentissimam visionem voluit deus demonstrare vitam in qua post hanc videndus est in eternum. Et cur non dicatur iste paradiſus quasi regio, ubi anime bene est, ubi scilicet ipsam dei substancialis verbumque dei et Spiritum sanctum ineffabiliter videt?” Post: “Hoc est tertium celum, ad quod raptum se dicit Apostolus, ut scilicet sicut illi”, supple angeli, “deum videret”. Et post: “Tercium, cognicio eciam divinitatis, ad quam raptus est Apostolus”. Et post: “Raptus est in paradiſum, id est in eam tranquillitatem qua fruuntur illi qui sunt in celesti patria Ierusalem; et sic potuit videre quod numquam corporeis sensibus impeditus videre posset”. Et post: “Audivit arcana

65 verba, id est percepit intimacionem de secreta dei sciencia”.

70

Ex hiis tria colliguntur aperte. Primum est, quod beatus Paulus vidit divinam essenciam in raptu, quia hoc in verbis predictis plures sentencialiter et verbaliter replicatur; secundum, quod sancte anime nunc vident deum, cum dicatur

47 deitatis] divinitatis Vb Ed **48** eorum] eius Ed **49** incorporeis] in incorporeis Ed **50** hanc] hoc Es **52** eciam] omitted S **53** illud] omitted Ed | diceret] dicat S | vidi] Ed S: vidit W | et si] ut etsi S **54** viderit] videret Ed | non] ne Ed | Deus] dominus S **55** vixit] S: dicit Az; dicitur Bz; fuit Ed **56** usum] visum Pa | sed] quia Bz **57** mentem] ipsam added S | ineffabilis] Bz Ed: ineffabiliter Az Vb, ineffabilem S **58** Et] quod added Az; post added Ed | sic] sit S: | est] omitted S **59** cadavera] corpora S **60** Cur] Vb S: sic A; cum Bz | credamus] credimus Ed | quod] pro Aw **61** rapto] raptum Pa Vb | voluit] enim added Ed **62** post] potest Pa Pb | videndus] vivendus Vb **63** iste] Vb Ed S: ista Az | quasi] Esm S: omitted W | anime] ubi ipse added A | bene] Esb S: deus A Vb | ubi²] nisi S **64** verbumque] Es S: verbum A, unde Vb | et] autem Vb **65** ut] ubi Ed | scilicet] Ed S: omitted W sicut] Es S: sin Pa Vb; omitted Ed | supple] omitted Ed **66** videret] Es S: videnter Az, vident Vb Ed | cognicio] agnicio Es **67** Apostolus] omitted Es **68** celesti] Vb? Es S: celis A, celi B | patria] Vb La Lb Ax S: omitted W | videre] Pb Es Ed S: videri W **69** corporeis] corporis Bz **70** sciencia] essencia S **71** tria] omitted Bz | aperte] aliqua added Bz **72** quia] et A

tercium celum esse “spirituale, ubi angeli et sancte anime”, “ubi scilicet ipsam dei substanciam verbumque ac spiritum sanctum ineffabiliter” vident. Ex quibus duobus sequitur evidenter quod anima videns deum potest exaltari ad clariorem visionem, quia anima beati Pauli nunc clarius videt deum, et videbit post iudicium, quam vidit in raptu; et anime sancte clarius videbunt eum post iudicium quam modo videant. Tercium quod sequitur ex predictis est quod inventor heresum predictarum frustra et inaniter iactat se studuisse originalia sanctorum, ex quo in communissimis glossis ex originalibus sanctorum acceptis ista tam patenter expressa non vidit.

Secundo sic: Quando aliqua forma eadem secundum speciem participatur ab uno perfeccius et ab alio minus perfecte, non est dicendum quin deus de potentia absoluta possit aliquem participantem talem formam minus perfecte ad maiorem gradum eiusdem forme, si sibi placuerit, exaltare: talis enim forma potest augeri, igitur non est impossibile de minori gradu ad maiorem transire. Sed visio divine essencie ab uno participatur perfeccius et ab alio minus perfecte: unus enim clarius videt divinam essenciam quam alius. Sicut enim “stella a stella differt in claritate” secundum Apostolum 1^a ad Corinthios 15°, sic una anima clarius videt quam alia. Quod manifeste asserit Augustinus in libro *De Correccione*, et recitat ius De penitencia, dist. 4^a, c. *In domo*, qui ait: “Sic parat nos sibi, et se nobis, ut maneat in nobis, et nos in eo, quantum quisque erit particeps eius plus vel minus, pro diversitate meritorum. Et hec est multitudo mansionum.” Igitur non est dicendum quod deus non possit animam videntem deum ad clariorem gradum visionis, si voluerit, exaltare.

Secundum hereticale quod continent verba predicta est quod si anima alicuius videt divinam essenciam, totus homo, compositus ex anima illa vidente essenciam divinam et corpore, exaltari non potest. Hoc enim verbis Apostoli ad Philippenses c. 2° apertissime obviat et repugnat. Dicit enim Apostolus, loquens de Christo: “Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et deus exaltavit illum.” Ex quibus verbis patenter habetur, quod Christus post mortem, quando corpus gloriosum assumpsit, a deo extit exaltatus, et tamen ante mortem et tempore mortis anima Christi vidit

74 et] eciam added Ed | anime] eciam deum added Pa, esse deum added Vb **75** verbumque] dei verbum A | vident] videt Pa Vb **76** duobus sequitur] sequitur secundum Ly | evidenter] omitted A **78** vidit] viderit Bz **79** est] omitted Es **81** communissimis] premissis Es **84** perfeccius] omitted Ed | potencia] sua added Es **86** maiorem] eundem Ed **87** impossibile] eam added Ed **88** Sed] si Az **90** differt] B S: distat A | in claritate] omitted Ed **91** videt] deum added Es **92** recitat ius] recitatur Ed **99** verbis] Bz: verbo Ed, verbum W **100** loquens] omitted Bz

90 Apostolum] 1 Cor. 15:41 **92** In domo] De Pen., D.4 c.11,col. 1233 **97** Secundum] See above,
14 **100** Philippenses] 2:8

105 divinam essenciam. Igitur homo compositus ex corpore et anima poterit exaltari, licet anima eius prius viderit divinam essenciam.

Hereticalis eciam assercio supradicta verbis beati Petri repugnat. Loquens enim beatus Petrus, ut habetur Actuum 2º, de Christo post passionem suam ait: “Hunc Iesum resuscitavit deus, cuius nos testes sumus. Dextera igitur dei exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre effudit” et cetera. Ex quibus verbis colligitur evidenter quod Christus in resurrectione sua a deo extit exaltatus, et tamen anima sua antea vidit divinam essenciam. Igitur consimiliter, licet anime sanctorum videant ante diem iudicij divinam essenciam, tamen, cum corpora gloria in resurrectione sument, poterunt sancti ex corpore et anima 115 constituti per divinam potentiam exaltari. Et ita assercio supradicta sapit heresim manifestam.

Amplius, assercio memorata sancto Evangelio contradicit. Glorificatio enim poterit exaltacio nuncupari. Sed Christus postquam anima sua vidit divinam essenciam fuit glorificatus, quod beatus Iohannes evangelista in evangelio suo 120 7º c., aperte insinuat, dicens: “In novissimo autem die magno festivitatis stabat Jesus et clamabat dicens, ‘Si quis sitit, veniat ad me et bibat. Qui credit in me, sicut dicit scripture, flumina de ventre eius fluent aque vive’. Hoc autem dixit de spiritu sancto, quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat spiritus datus, quia ille nondum fuerat glorificatus.” Ex quibus verbis innuitur, 125 quod ille post predicationem suam et passionem, et per consequens postquam anima sua vidit divinam essenciam, fuit glorificatus. Igitur eciam postea fuit exaltatus. Ex quo sequitur evidenter quod anima alicuius poterit primo videre facialiter deum, et ipse compositus ex corpore et anima poterit postea exaltari; et ita, licet anime sanctorum facialiter nunc videant deum, tamen ipsi sancti in 130 iudicio constituti ex anima et corpore poterunt exaltari.

Tercium hereticale contentum in verbis predictis est quod anime sanctorum usque ad diem iudicij non vident facialiter deum. Hoc autem in diversis operibus est multipliciter improbatum. Ideo hoc pro nunc brevissime improbablo. Per unicam enim auctoritatem Apostoli demonstrabo quod anime sanctorum in celo

106 prius] omitted Ly **109** cuius] omnes added S **111** a...112 sua] omitted Pz; fuit exaltatus licet Ly **112** videt] viderit Ly **120** dicens] dicit Es | festivitatis] Ed S: omitted W **121** Iesus] La Ed S: deus W | dicens] omitted Ed **122** vive] La Ed S: omitted W **123** sancto] omitted S | enim] omitted Vb **124** ille] Iesus S | fuerat] erat S Ed **127** primo] omitted Bz **128** facialiter] faciliter Vb **129** facialiter] faciliter Vb **133** multipliciter] mihi Pa | improbablo] improbo Bz; et added Ed **134** unicam] brevem Es | enim] B: autem Az; omitted Ed

108 ait] Acts 2:32-3 **120** dicens] Jn 7:37ff. **131** Tercium] See above, 19 **132** diversis operibus]
Not identified

facialiter vident deum. Ait enim Apostolus 2^a ad Corinthios 5°: “Dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim ambulamus et non per speciem”. Ex quibus verbis liquide constat quod Apostolus probat quod dum sumus in corpore a Domino peregrinamur per hoc, quod ambulamus per fidem et non per speciem. Ex qua argumentacione Apostoli ista proposicio patenter accipitur: quicumque ambulat per fidem et non per speciem peregrinatur a Domino. Sed Apostolus desiderabat ante diem iudicij esse presens ad deum et non peregrinari a Domino, ipso testante, qui post verba predicta subiungit: “Audemus autem et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et presentes esse ad Deum”. Ex quibus verbis patenter habetur quod Apostolus desiderabat non peregrinari a Domino, sed esse presens apud deum, ante diem iudicij: quia hoc desiderabat dum esset peregrinus in corpore ubi erat ante diem iudicij; igitur desiderabat non peregrinari a deo, sed esse presens apud deum, ante diem iudicij. Sed, sicut acceptum est ab Apostolo, quicumque ambulat per fidem, et non per speciem, peregrinatur a deo; et per consequens quilibet qui non peregrinatur a deo ambulat per speciem et non per fidem. Igitur Apostolus desiderabat ambulare per speciem, et non per fidem, ante diem iudicij: quod minime desiderasset, si scivisset animas sanctorum ante diem iudicij divinam essenciam non visuras.

Primum ambiguum sive multiplex et disputabile contentum in verbis predictis est quod ultra visionem claram divine essentie anime non possunt exaltari. Hoc enim potest habere multiplicem intellectum. Unus est, quod ultra claram visionem divine essentie anime non possunt exaltari ad quemcumque gradum clarioris visionis, nec ad aliquam perfectionem vel gaudium vel honorem quam vel quod vel quem nunc minime habent. Et iste sensus est erroneus, quia ultra claram visionem quam nunc habent anime sanctorum, exaltabuntur in iudicio ad clariorem visionem, quia clarius videbunt divinam essenciam post iudicium quam nunc videant. Tunc enim exaltabuntur ad aliquod gaudium actuale quod nunc minime habent; tunc enim gaudebunt de complecione civitatis celestis et

135 facialiter] faciliter Vb **136** a] omitted Az | speciem] B S: spem A **138** a Domino] omitted Bz et] omitted Az Vb Es **139** speciem] spem Aw Vb | proposicio] probacio Bz **140** speciem] Es: spem A Vb **141** deum] eum Bz **144** Deum] dominum Es Ax **145** esse] ipse Az | apud...iudicij] omitted Es **146** peregrinus] omitted Bz | in] a Az Vb | ubi erat] Bz: nisi Az, diu Ed **147** deo] domino Bz | presens] omitted Ed **148** fidem] spem A **149** speciem] fidem A, spem Vb; non added Ed | quilibet qui] quicumque B **150** deo] domino B | speciem] spem A Vb **151** speciem] spem A Vb **152** non] esse added Bz **154** disputabile] disputacione Bz **158** quam...159 quem] quod vel quam vel quem Pa; quod vel quem vel quam Vb; quod vel quem Bz Ed **160** in...162 exaltabuntur] omitted Ed **163** nunc] tunc nunc Ly

135 Ait] 2 Cor. 5:6-7 **142** subiungit] 2 Cor. 5:8 (Vulg St) **154** Primum] See above, 20

de unione sua cum corporibus gloriosis, et ideo tunc exaltabuntur ad aliquam
 165 perfeccionem quam modo non habent. Sic enim anima Christi post resurrec-
 tionem quodammodo extit exaltata, quia tunc recepit gaudium de impassibili-
 tate et immortalitate corporis Christi. Tunc enim ipsa anima Christi ab omni
 dolore et tristitia fuit penitus aliena, et ita exaltata: quem statum non habuit ante
 170 resurrectionem Christi, teste Christo, qui dicit, “Tristis est anima mea usque ad
 mortem”.

Alius intellectus verborum predictorum est iste: ultra claram visionem divine
 essencie non possunt anime exaltari ad aliquam perfeccionem, distinctam specie
 a clara visione dei, maiorem et perfecciorem clara visione et fruicione dei. Et
 iste sensus conceditur, quia nulla perfeccio anime est maior et perfeccior visione
 175 et fruicione dei. Et ideo anime post iudicium, licet exaltabuntur ad clariorem
 visionem, non tamen ad visionem distinctam specie a visione precedente.
 Gaudium eciam quod habebunt de complectione civitatis celestis et assumptione
 corporum gloriosorum non erit maius neque perfeccius visione clara et fruicione
 quam nunc habent. Et ita iste sensus in nullo concludit intentum istius protes-
 180 tantis seu revocantis. Sed primus sensus, si esset verus, evidenter inferret intentum
 eius. Et ideo assencionem predictam accipit in sensu primo, propter quod
 errat aperte.

Sed diceret aliquis quod ille non accipit verba predicta secundum intellectum
 primum, quia tunc haberet concedere quod videns divinam essenciam nichil
 185 posset aliud recipere nec desiderare: quod non diceret, quia tunc anima Christi
 non potuisset desiderare resumptionem seu assumptionem corporis gloriosi. Ad
 hoc dicendum est quod ipse concedit inconveniens quod infertur, nam alibi dicit
 hec verba: “Visio facialis predicta non compatitur secum desiderium alicuius
 alterius rei”. Que apertissime sunt heretica reputanda, quia Evangelio contrari-
 190 antur, cum Christus, qui vidit divinam essenciam, dicat Luce 22º, “Desiderio
 desideravi hoc pasca manducare vobiscum”; ex quibus verbis patenter infertur
 quod visio facialis compatitur secum desiderium alicuius alterius rei.

Secundum ambiguum et disputabile contentum in verbis predictis est quod
 visio clara est summa exaltacio animarum. Hoc enim potest habere multiplicem
 195 intellectum, quorum unus est iste: inter omnes exaltaciones animarum distinctas

165 Sic] sicut Bz | enim] eciam B **168** quem statum] ad statum quem Ed **172** specie...173 clara²]
 omitted Es **174** iste...175 Et] omitted Ed **175** post] per Bz **176** ad...distinctam] visione distincta
 Ed | precedente] precedenti Az Vb; dei Es **183** diceret] dicet Vb **184** quod] tunc added Ed
185 posset] potest Bz **187** inconveniens] inquiens Ed **189** heretica] hereticalia Ed **192** alicuius
 alterius] Scott (cf. 188–189): alicuius A Vb; alterius Bz

169 dicit] Mat. 26:38 **190** Luce] 22:15 **193** Secundum] See above, 22

specie clara visio est summa. Et de hoc sunt inter modernos opiniones, quibusdam dicentibus quod visio clara dei est summa perfeccio anime, quia perfeccior est fruizione divina, aliis dicentibus quod ideo est summa quia est fruicio divina (non enim ponunt quod visio dei, fruicio aut dileccio patrie realiter distinguantur), aliis asserentibus quod clara visio non est summa, sed fruicio aut dileccio patrie est alcior et perfeccior visione, et ideo negant visionem claram esse summam exaltacionem animarum, dicentes quod fruicio seu dileccio dei est alcior.

200

Alius intellectus verborum predictorum est iste: visio clara est sic summa exaltacio animarum quod anime videntes clare deum ad nullam perfeccionem distinctam specie maiorem illa quam habent poterunt exaltari. Et iste sensus verus est, sive visio sit perfeccior sive fruicio, quia numquam habebunt anime in se formaliter aliquam perfeccionem distinctam specie a visione dei perfecciores visione et dilectione seu fruizione dei.

205

Tercius sensus est iste: visio clara sic est summa exaltacio animarum quod anima videns deum nullo modo, neque ad ulteriorem gradum visionis divine neque ad quocumque aliud perfeccius vel imperfeccius visione dei, poterit exaltari. Et iste est sensus istius protestantis seu revocantis, quia aliter predicta verba nullo modo possunt inferre conclusionem intentam. Sed iste sensus est erroneus, ut ex predictis patet aperte. Nam ex hiis verbis sequitur evidenter quod anima Christi non vidit deum ante resurrectionem vel ante mortem Christi, quia potuit contrastari. Postea autem ad statum omnis impassibilitatis extitit exaltata. Sensus eciam predictus Magistro Sentenciarum aperte repugnat, qui lib. 2°, dist. 11^a, dicit angelos videntes deum in cognitione et beatitudine proficere, dicens in hec verba: “Illud vero quod alii superius dicunt probabilius videtur, quod angeli usque ad iudicium in sciencia et aliis possunt proficere”. Et ita anima videns deum potest ad aliud exaltari. Nec est hoc negandum cum omnis exaltatio sit de minori secundum speciem ad maius secundum speciem, cum eciam sepe in humanis exaltacionibus videamus tales, retentis maioribus dignitatibus, ad minores compossibles maioribus exaltari; unde et nonnumquam cardinalis ad

210
215
220
225

196 modernos] diverse *added* Ed | quibusdam] aliquibus eorum Bz **200** visio] dei *added* Ed
202 animarum] *omitted* Bz | dei est] sit Bz **206** poterunt] possunt Bz **207** sive fruicio] *omitted* Az Vb; vel dileccio *added* Bz **213** revocantis] equivocantis Ed **216** quia] *omitted* B **217** omnis] *omitted* Bz **218** eciam] enim A **219** cognitione] congregacionem Pa Ed | beatitudine] beatitudinem A **220** videtur] scilicet *added* S **221** possunt proficere] proficiant S **222** aliud] aliquid Bz **223** cum] olim Bz **224** videamus] videmus Ed | maioribus] minoribus Es Lb, maioribus minoribus Ca | dignitatibus] dignioribus Pa **225** minores] maiores Es Lb | maioribus] minoribus Es Lb | nonnumquam] numquam Az | cardinalis] cardinales Bz

219 dicit] Petri Lombardi *Sentenciae*, vol. 1, pars 2 (Grottaferrata, 1971), p. 383.

officium summi penitenciarii postea exaltabitur, cardinalatu retento. Sic anime sancte videntes deum, retenta dei visione, ad aliquid aliud minus visione divina poterunt exaltari, et eciam ad clariorem visionem dei.

Hii visis, ad rationem istius est facile respondere. Cum enim primo dicit,
 230 “Ultra visionem claram divine essentie non possunt exaltari”, patet ex predictis
 quod hec, in sensu quem habet iste de ipsa et ex quo sequitur conclusio quam
 intendit, est erronea, quia ultra visionem claram non clarissimam divine essentie
 est visio clarius, ad quam possunt anime exaltari, sicut ultra albedinem non
 235 intensissimam est albedo intensior et ultra caritatem non perfectissimam est
 caritas perfeccior.

Cum secundo dicitur, “Ultra summum nichil alcius est”, dicendum est quod
 hoc eciam potest habere multiplicem intellectum, quia aliquid dicitur summum
 multipliciter. Aliquid enim est simpliciter summum, et sic solus deus est sim-
 pliciter summus, et ideo nichil est eo alcius. Aliquid autem dicitur summum
 240 secundum speciem, sicut inter omnes species coloris albedo potest dici summa,
 et inter omnia genera visionum visio intellectualis dicitur summa. Aliter potest
 aliquid dici summum quadam aggregacione, quod scilicet omnia possibilia ad
 perfeccionem aliquam spectancia comprehendit; secundum quem modum
 beatitudo que est status omnium bonorum aggregacione perfectus potest dici
 245 summa. Aliter dicitur aliquid summum in una specie; per quem modum intensa
 albedo potest dici summa, et visio anime Christi est summa inter omnes
 [visiones, et caritas Christi est summa inter omnes] caritates creatas; sic eciam
 inter reges unus potest dici summus et maximus.

Accipiendo igitur summum primo modo, sic summo nichil est alcius. Accip-
 250 iendo summum secundo modo, sic summo nichil distinctum specie est alcius. In
 genere virtutum nulla virtus distincta a caritate est alcior caritate; una tamen
 caritas est alcior alia. Sic in genere cognitionum dei nulla cognitio distincta a

226 penitenciarii] pontificis Bz; penitenciarii *added* La | exaltabitur] exaltatur Vb, exaltantur Es
231 hec] Ca La: *omitted* Lb Fi F, hoc W | iste...et] *omitted* Bz **233** exaltari] possunt *added* Az
 sicut] Fi: unde A **234** albedo] Fi: *omitted* W **236** dicitur] dicit Ed; quod *added* Es | alcius]
omitted Ed **237** eciam] iterum Es **238** sic...239 et] *omitted* Ed **239** ideo] eo Ed | eo] Es: *omitted*
 W | Aliquid] aliud Ed **240** dici] esse Ed **242** dici] *omitted* Ly | aggregacione] congregacione Bz
243 aliquam] alicuius B Ed **244** aggregacione] congregacione Bz **245** intensa] Bz Fi: intensissima
 Ly, nichil Az Pz Vb Fr **246** omnes...247 omnes] Kilcullen: omnes W (Christ's soul and its
 dispositions are created.) **247** creatas] Pb Vb La Lb Ax Fr: caritas W **249** nichil] distinctum *added*
 Pa, distinctis *added* Pb Ca **250** sic summo] *omitted* Az; eciam *added* Es | alcius] nam *added* Ly
252 cognitio] congregacio Az

229 rationem] See above, lines 4–8 **244** beatitudo...perfectus] Cf. Boethius, *Philosophiae consolatio* III.2.3, CCSL, vol. 94, p. 38.

visione clara est alcior visione clara; una tamen visio clara divine essencie est alcior alia — visio enim qua videt deum anima Christi est clarior visione qua angelus videt deum. Et ideo quamvis visio clara dei sit summa inter cogniciones quibus deus cognoscitur, non est tamen inconveniens quod anime primo videant deum minus clare et postea exaltentur ad clariorem visionem. Sic summo nichil est inter illa que possunt eidem rei competere alcios, licet deus sit alcior tali summo. Accipiendo autem summum ultimo modo, sic summo nichil est alcios in illa specie. Unde intensissima nigredine nullus color niger est alcior; ipsa tamen est aliquis alias color alcior. Sic igitur patet, quod sumnum multipliciter accipi potest. Et ideo ista, “summo nichil est alcios”, habet varios sensus, quorum aliquis est verus et alias falsus.

Cum vero accipit tertio quod “visio clara est summa exaltacio animarum”, patet per predicta quod ista varios habet sensus falsos. Quia ista falsa est accipiendo sumnum tertio modo. Accipiendo eciam sumnum quarto modo falsa est: quia visio clara quam nunc habent anime sancte non est summa exaltacio animarum, pro eo quod non est clarissima visio quam habebunt; habiture enim sunt post iudicium clariorem. Accipiendo autem sumnum primo modo, sic non est ad propositum. Accipiendo autem sumnum secundo modo, sic sunt diverse opiniones, sicut dictum est, quibusdam dicentibus quod clara visio est perfeccior dilectione seu fruacione dei, et illi dicent quod visio clara est summa exaltacio animarum sic accipiendo sumnum, aliis dicentibus, quod dileccio seu fruacio est perfeccior et alcior visione, et illi dicent quod visio non est summa exaltacio animarum, sed fruacio.

Cum vero quarto dicit quod “in die iudicii deus sanctos et illorum animas exaltabit”, ista conceditur sub isto intellectu, quod anime sanctorum tunc habebunt clariorem visionem dei, et eciam gaudium de resurreccione corporum gloriosorum et de complecio civitatis celestis Ierusalem et aliis multis. Et ista erit exaltacio animarum. Sanctos vero, id est personas integras, compositas ex corpore et anima, exaltabit, quod tunc dabit eis beatitudinem perfectam, quam

253 clara¹] dei added B Ed | clara²] dei added Bz Ly **258** inter...competere] omitted Bz
competere] nichil est added Az Vb **259** ultimo] tercio A, quarto Vb Lb **260** illa] tali Ed
261 alcior] omitted Bz | igitur] enim A **263** aliquis] unus Ed | alias] aliquis B **265** sensus]
intellectus B **267** sancte] omitted Bz **270** sumnum] omitted Pa Ed **272** illi] omitted Bz
276 iudicij] cum added A **278** resurreccione] visione A **279** civitatis] omitted Vb | celestis]
omitted A **281** tunc dabit] credibilium Vb

257 Sic] This sentence must be the conclusion of a treatment of the third way, the rest of which has dropped out.

255

260

270

275

280

ipsi prius non habuerunt: immo nec ipsi prius videbant deum, licet anime eorum, et non ipsi, modo videant deum.

Cum vero quinto infert, “Igitur usque tunc non vident facialiter deum”,
 285 dicendum est quod male infert, si proposiciones precedentes sane intelligantur; si autem intelligantur sicut iste intelligit, secundum quod dictum est, sic ex propositionibus hereticalibus infert conclusionem hereticam. Intelligit enim quod visio clara sic est summa exaltacio animarum quod anima videns deum nichil potest ultra acquirere, nec aliquo modo proficere, nec aliquid non habitum
 290 desiderare. Et iste sensus est erroneus, quia sequeretur quod anima Christi non vidisset deum ab instanti conceptionis Christi.

Cum autem sexto dicit, “Alias tunc non exaltarentur”, hoc non sequitur ex precedentibus, sicut ostensum est, quia, sicut dictum est, quamvis anime sanctorum videant deum, tamen anime ad clariorem visionem poterunt exaltari, et ipsi
 295 sancti, quando resurgent in corpore, ad visionem divine essencie et impassibilitatem et alias dotes corporis et anime poterunt exaltari.

Cum vero conatur probare minorem, scilicet quod deus in die iudicii sanctos et illorum animas exalabit, per hoc quod “usque ad diem iudicii sunt sub altare, et post diem iudicii videbunt deum facie ad faciem”, dicendum est quod iste
 300 textum libri Apocalypsis male intelligit. Non enim ideo anime martyrum dicuntur esse sub altare usque ad diem iudicii quia non vident deitatem Christi sed tantum humanitatem, sicut ille textus false exponitur; sed ideo dicuntur sub altare quia, absconde nobis et existentibus in inferno et in purgatorio (saltem multis), ab omni malo protekte, clare deum vident et ipso fruuntur. Porro, quia
 305 quantum ad hoc motivum in beato Bernardo nititur se fundare: verba eiusdem

282 immo] est added Vb; eciam added Es | videbant] videbunt Vb Ed | eorum] sanctorum Ed

284 Cum...deum] omitted Ed | facialiter] faciliter Vb **286** iste intelligit] isti intelligunt A

289 nichil] non Bz | ultra] omitted Ed; aliquid added Bz **291** Christi] sue Es **293** quamvis] prius licet Es **297** Cum] tamen Az | vero] Es: si Pa, sic A Vb. See website, 2TextProblems.html#s62.

scilicet] si Vb, sic Es **299** videbunt...faciem] omitted B **300** textum...intelligit] textus...

intelligitur Az **301** esse] omitted A **302** sicut] sic Pa | textus] omitted B | exponitur] exponit Bz
 ideo] omitted A **304** protekte] Scott: protectis A, protecti B **305** eiusdem] eius Es

297 minorem] See above, line 9 **298** usque...299 faciem] Not found in text above. See apparatus to line 9. **300** Apocalypsis] 6:9, “vidi subtus altare animas intersectorum propter verbum Dei”. Not quoted in text above. See apparatus to line 9. | male intelligit] Cf. NM, p. 1078-9. **305** Bernardo] There is no reference to Bernard in text above. See apparatus to line 9. For John’s use of Bernard, see Dykmans, *Sermons*, pp. 93-6. Summary: “Animae ergo sanctae ante diem iudicii sunt sub altare, id est, sub consolatione et protectione humanitatis Christi; sed post diem iudicii ipse elevabit eas, ut videant ipsam divinitatem, et secundum hoc dicentur ascendere supra altare” (p. 96). On Bernard’s views on the state of holy souls before the resurrection of the body see Bernard de Vregille, “L’attente des saints d’apres saint Bernard”, *Nouvelle revue théologique*, 70 (1948), pp. 225-44.

beati Bernardi non intelligit, quia non intendit nisi quod sancti secundum animas collocantur sub Christo, et deum vident, donec ipsi sancti, integri et perfecti secundum corpus et animam, “procedant, completo numero fratrum, et participant regnum” et cetera.

Sed forte diceret aliquis: si sancti tunc participant regnum, et regnum est visio dei, igitur antea non habebunt visionem dei. Ad hoc dicendum est quod, licet quandoque regnum vocetur clara visio dei, sicut eciam regnum dei non-numquam vocatur ecclesia presens, tamen interdum regnum dei appellatur beatitudo consummata comprehensens anime et corporis beatitudinem; et istud regnum dei de communi lege sancti ante diem iudicij nequaquam percipient — immo ipsi ex anima et corpore constituti non habebunt de communi lege prius visionem dei, sed anime ipsorum tantummodo. Et de isto regno quod est gloria anime et corporis loquitur ibi Bernardus.

Sed adhuc quereret aliquis, quomodo sancti erunt super altare post iudicium secundum beatum Bernardum, cum numquam erunt super Christum? Ad hoc potest responderi dupliciter, uno modo, quod in scriptura divina non legitur quod anime sanctorum post iudicium erunt super altare, nec memini me legisse quod hoc Bernardus dicat. Aliter potest dici quod ideo possunt dici anime super altare post iudicium quia tunc non erunt quibuscumque electis abscondite. Nunc autem dicuntur sub altare quia videntes deum quasi absconde consolantur et gaudent in deo: gloria enim earum latet plures electos et eciam existentes in inferno, et ideo possunt dici sub altare, quasi ibidem abscondite.

Cum autem ultimo allegat beatum Petrum dicentem, “Prout nos exaltet in salutem paratam”, et cetera, dicendum est quod auctoritas Petri non facit pro isto, quia beatus Petrus loquebatur hominibus integris ex anima et corpore

306 Bernardi] quia *added* B | intelligit...non²] *omitted* B **309** participant] Bz Ed: participant Az, percipient S **310** diceret] dicet Vb | participant] A: participant Vb, percipient Ess **311** antea] ante Bz | habebunt] habebant Bz **312** vocetur] vocatur A | sicut sic Az | eciam] et Bz | dei²] *omitted* Bz **314** beatitudinem] glorificationem Bz **315** dei] *omitted* Es | percipient] participabunt Ed **317** quod...gloria] Fi: gloriam Az Vb, et gloria Ed, glorie Es **318** Bernardus] *omitted* A **319** quereret] queret Vb | super] sub Es **320** cum] Ed Fi La Lb: tamen W **323** ideo] *omitted* Bz **324** erunt] post iudicium *added* A | quibuscumque] quibusdam A | abscondite] Ly Es La Fi: absconditi W | Nunc] tunc Ly **326** earum] Vb Ly: eorum W | eciam] plures Ed; plures *added* Az **327** quasi] quia A | abscondite] Ly La: absconditi W **330** loquebatur] loquitur B

308 procedant...309 regnum] Bernard, *Opera*, ed. J. Leclercq and H. Rochais (Rome 1968), vol. 5, p. 355. Bernard says that Christ descended into hell to free the saints of the Old Testament (as medieval Christians believed), “iam tunc quidem sub altare dei collocavit, abscondens eos in tabernaculo suo... donec veniat tempus quo procedant, completo numero fratrum, et percipient regnum quod eis paratum est ab origine mundi”. **328** dicentem] 1 Pet. 5:6 (“ut vos exaltet”), 1 Pet. 1.5 (“in salutem paratam”)

constitutis, et verum est, quod illi exaltabuntur ad visionem claram in die iudicii, et non ante, de communi lege, quia, licet anime multorum antea clare videant deum, tamen homines compositi ex corpore et anima de communi lege antea non videbunt deum. Et per istum modum omnes fere auctoritates quas pro heresi 335 supradicta in duobus maximis tractatibus et prolixis adducit solvuntur, quia loquuntur de electis compositis ex corpore et anima, qui de communi lege deum ante diem iudicii non videbunt.

Capitulum 4

Sequitur tercia via super qua se fundavit. Est quia, prout dicit,

visio beata non stat cum doctrina, quia quicumque clare videt deum videt et omnia, secundum Gregorium dicentem: “Quid est quod non videt, qui videntem omnia videt?” Et per consequens secundum beatum Gregorium, [qui vident facialiter deum non ignorant aliqua que hic apud viventes fiunt, nec docentur de aliquo, nec revelatur eis aliquid quod prius non viderint.] Sed secundum beatum Augustinum, *De cura pro mortuis agenda*, anime sanctorum ea que fiunt hic apud viventes ex se non cognoscunt, sed eis innotescunt aut per animas noviter decedencium seu moriencium aut per revelaciones angelorum qui curam habent de viventibus aut per revelationem immediate a deo. Cum igitur non videant omnia, et per consequens non facialiter clare vident deum.

Hec racio eius tercia in una heresi manifesta est fundata, quod scilicet clara visio dei sine omnisciencia esse non potest, vel saltem non est sine omnisciencia. Quia asserit manifeste quod videntes deum nulla ignorant; igitur omnia sciunt. Sed hec heresis scripture divine aperte repugnat. Ait enim Apostolus ad Ephesios 3°: “Michi autem omnium sanctorum minimo data est gratia hec: in gentibus evangelizare investigabiles divicias Christi, et illuminare omnes que sit dispensatio sacramenti absconditi a seculis in deo, qui omnia creavit, ut innotescat principibus et potestatis in celestibus per ecclesiam multiformis sapiencia

332 non ante] nunc autem B **333** tamen] cum Vb | homines] perfecte *added* B **334** fere] *omitted* Bz **4.2** Sequitur] *omitted* Ed | se] Pb Fi Ed: *omitted* W **5** videt] vident Vb | Et...Gregorium] B: *omitted* A | Gregorium...8 viderint Kilcullen (see below, line 92 ff): Gregorium W. See website, 2TextProblems.html#s69. **8** Sed...Augustinum] A: *omitted* B **9** ea] *omitted* Az **12** immediate] immediatam Ed **13** non] nec A Vb **18** autem] enim Ed; *omitted* S | minimo] minime Az **19** evangelizare] evangelizaret Pa Pb Vb | investigabiles] ininvestigabiles Vulg St | dispensacio] Ed Es S: disputacio Pa Vb **21** principibus] W Vulg St: principatibus Vulg Ma

335 tractatibus] On possible identifications, see Dykmans, “Fragments”, p. 233 **4.3** visio...13 deum] Cf. Dykmans, “Fragments”, pp. 243-4. **4** Gregorium] “Quid est quod ibi nesciant ubi scientem omnia sciunt?”; *Dialogorum* IV c. 34, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), p. 116 **8** Augustinum] Cf. *De cura pro mortuis agenda* xv.18, CSEL, vol. 41, pp. 650-1 **17** Ephesios] 3:8-10

dei". Ex quibus verbis manifeste colligitur, quod angeli sancti ante incarnationem et passionem Christi nonnulla secreta de incarnatione Christi ignorabant. Angeli autem tunc viderunt deum. Igitur non omnes videntes deum omnia scient; immo multa ignorant.

25

Quod vero secundum intencionem Apostoli, angeli sancti videntes deum aliqua de incarnacionis mysterio ignorabant, glossa super verba premissa asserit manifeste, dicens in persona beati Pauli et exponens verba eius prescripta: "Quia datum est michi 'evangelizare', et 'illuminare'. Et videte quantum hoc est, quia per hoc aliquid accrebit angelis, qui multa secreta in hiis didicerunt. Et hoc est quod ait 'evangelizare': dico ita ut 'multiformis sapiencia dei' de reparacione hominum 'innotescat per ecclesiam', que dona dei recipit, id est per apostolos in ecclesia predicantes 'principibus et potestatibus', id est diversis ordinibus angelorum qui sunt 'in celestibus', id est in celo, ubi et nos erimus. Dicit namque beatus Ieronimus angelicas dignitates supra memoratum mysterium aliquid pure non intellexisse, donec impleta est passio Christi et apostolorum predicatione per gentes dilatata. Unde in Isaia angeli admirantes dixerunt: 'Quis est iste qui venit de Edom?' et in Psalmo: 'Quis est iste rex glorie?' Non solum igitur patriarchis et prophetis sed eciam potestatibus celestibus multiformis sapiencia dei per ecclesiam est revelata." Et post: "Multiformis ergo dicitur dei sapiencia quasi multiplex, multas species et formas habens, quam principes et potestates per ecclesiam agnoverunt". Ex hiis colligitur evidenter quod angelis videntibus deum aliquid accrebit per ecclesiam, et quod aliquid didicerunt per apostolos predicantes, et mysterium redempcionis humane, quod ante redempcionem et passionem et predicationem apostolorum non intellexerunt ad purum seu plenum, et quod multiformis sapiencia est per ecclesiam angelis deum videntibus revelata, et quod angeli multiplicem sapienciam non cognoverunt. Ex quibus omnibus patenter concluditur quod visio beata stat cum doctrina, et quod non omnes qui clare vident deum vident omnia, et quod aliqui

30

35

40

45

22 manifeste] ultimate A **24** deum^{2]} omitted Az **26** sancti] omitted Bz **29** videte] S: videre W quantum] quid Es Ed **30** accrebit angelis] accipient Ed | hiis] hoc Ed | est] S: omitted W **31** dei] A Esm S: omitted B **32** recipit] recepit Es **33** est] pro added Ed **35** angelicas] auctoritas Ca **36** aliquid] omitted Bz | pure] ad purum S | impleta est] completa S **37** dilatata] Es S: dilata A Vb **39** igitur] omitted Es | eciam potestatibus] principatibus et potestatibus in S **40** dei^{1]}] Esb Ed S: omitted W | dicitur] A S: dicit B **41** quasi multiplex] S: quia multipliciter W | quam] omitted Bz Pz; quas Ly **42** hiis] omnibus added Ed **43** accrebit] actualiter B **44** quod] omitted B **47** multiplicem] multitudinem Pa Ed | sapienciam] sapiencie A | non] omitted B **48** quibus] hiis verbis Bz | beata] bene Az **49** omnes...vident^{2]}] omnis... videt... videt B | vident^{2]}] videant Az

27 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 189 **35** Ieronimus] *In epistolam b. Pauli ad Ephesios*, PL, vol. 26 col. 483C. **37** Isaia] 63:1 **38** Psalmo] 23(24):10

50 qui facialiter vident deum ignorant aliqua, atque aliqua eis docentur, et quod eis aliquid revelatur, et quod non sequitur, igitur non vident facialiter clare deum, que omnia iste negat aperte in verbis premissis.

Sed diceret aliquis quod premissis Augustinus obviare videtur, qui super Genesim ait, loquens de angelis, “Non eis latuit mysterium regni celorum, quod 55 opportunum tempore revelatum est pro salute nostra, quo, ex hac peregrinacione liberati, eorum cetui coniungamur”. Sed ad hoc respondet glossa, ubi prius, et Magister Sentenciarum, lib. 2°, dist. 11^a, ad eandem obiectionem respondet eodem modo sicut glossa. Dicit enim glossa, “Ne videantur sibi contradicere in predictis sententiis sacre pagine doctores”, scilicet Ieronimus et Augustinus, “ita 60 potest declarari quod factum est, ut illis qui maioris dignitatis sunt, et per quorum ministerium illa nunciata sunt, cognita fuerint ex parte utpote familiaribus nunciis; illis vero qui minoris dignitatis sunt incognita essent”. Ex quibus verbis liquet aperte quod, licet aliqui angeli secreta ante incarnationem eandem cognoverunt, quidam tamen angeli videntes deum minoris dignitatis illa 65 minime cognoverunt, et ita non omnes videntes deum omnia vident.

Item, quod non omnes deum videntes omnia sciunt, sed ignorant aliqua, ipse Salvator testari videtur, dicens Matthei 24°, “De die autem illa et hora nemo novit, neque angeli celorum”. Ideo poterunt videre deum licet non omnia sciunt.

Amplius, apostolus Paulus in raptu vidit divinam essenciam, sicut ostensum 70 est supra; et tamen Paulus non omnia novit, et ita non omnis videns deum scit omnia.

Rursus, de Christo singulariter dicit Apostolus, ad Collosenses 2°, “In quo sunt omnes thesauri sapientie et scientie absconditi”. Igitur istud nulli alii videnti deum debet attribui. Hoc enim est privilegium singulare anime Christi, 75 quod ipsa sola inter spiritus videntes deum habet prescienciam. Quod ex verbis

50 facialiter] faciliter Vb | ignorant] nesciunt Es | atque] et que Vb | aliqua eis] omitted Vb
51 aliquid revelatur] aliqua revelantur Es **53** diceret] dicet Vb Ed | quod] omitted Ed | qui] omitted Az Vb **54** Non eis] nec illud eos S | latuit] omne added Es **56** cetui] cetu Ed **58** enim] ergo Vb
 sibi] omitted Es **59** sententiis] Az Vb: omitted S **60** declarari] determinari | factum] dictum S | est]
 et added A Vb **61** ministerium] Pa Vb S: mysterium A, ministeria Es, mysteria Fi Ax La | fuerint]
 Vb S: fuerunt A Es, fuerant Fi Ax La | ex parte] experta Ed **62** familiaribus] et added B **63** liquet]
 constat B | aliqui] omitted Ly **64** cognoverunt] cognoverint B **66** quod] omitted B | deum] Ax Fr
 La Lb: omitted W | sciunt] sciant Pa Lb Fi Ed | aliqua] quod added Bz **68** novit] scit S | Ideo] et ita
 angeli celorum Bz | sciunt] sciant Ed, scient Bz **69** videt] viderat Ly **70** Paulus] nunc added B
72 singulariter] singulare A

53 super Genesim] CSEL, vol. 28, ed. J. Zycha, p. 162 **57** dist 11a] PL, vol. 192, col. 674

58 glossa²] Collectanea, vol. 192, col. 190 **67** Matthei] 24:36 **72** Collosenses] 2:3

evangeliste Iohannis 3° posse probari videtur. Soli enim Christo datus est spiritus “non ad mensuram”, igitur solus Christus habuit omnem scienciam, et ita videns deum poterit ignorare.

Hii visis, discurrendo facile est rationem predictam refellere. Cum enim primo dicit quod “visio beata non stat cum doctrina”, dicendum est quod hec est erronea, sicut dictum est prius. Cum vero secundo dicit probans per hoc minorem, “Quia quicumque clare videt deum videt omnia, secundum Gregorium dicentem: ‘Quid est quod non videt, qui videntem omnia videt?’”, dicendum est secundum quod dicit Magister Sentenciarum, lib. 2°, dist. 11^a, dicens in hec verba: “Gregorius quoque hoc dicit, loquens de angelis, ‘Quid est quod ibi nesciant, ubi scientem omnia sciunt?’ Videtur dicere quod omnia sciant angeli et nichil sit quod nesciant. Sed accipiendum est hoc de hiis quorum cognitio beatum facit cognitorem, ut sunt ea que ad mysterium trinitatis et unitatis pertinent”. Hec sunt verba Magistri Sentenciarum, tenentis quod angeli videntes deum non omnia sciunt, et quod Gregorius non loquitur de cognitione creaturarum sed de hiis que spectant ad mysterium trinitatis et unitatis divine.

Cum vero tertio infert dicens: “Et per consequens secundum beatum Gregorium, qui vident facialiter deum non ignorant aliqua que hic apud viventes fiunt, nec docentur de aliquo, nec revelatur eis aliquid quod prius non viderint”, dicendum est quod ex verbis Gregorii male intellectis (ut ostensum est per Magistrum Sentenciarum) infert tres conclusiones erroneas. Prima est quod qui facialiter vident deum non ignorant aliqua, secunda est quod non docentur ab aliquo, tercia est quod non revelatur eis aliquid quod prius non viderint: quas esse erroneas superius per Apostolum Paulum et glossam est probatum.

Auctoritas Augustini quam adducit secundum bonum intellectum est concedenda, quia sive dictum Augustini intelligatur de mortuis videntibus deum sive

76 evangeliste] evangelicis Ed Bz **77** non] A S: omitted B | Christus] deus Az **78** ita] quis added Bz | deum] omitted Es | ignorare] et cetera added Az **79** Hiis visis] All witnesses except Ly at this point use a chapter treatment (Pz does not give a separate chapter number). A new chapter here seems inappropriate. | discurrendo] distinguendo Bz Ed | refellere] repellere Bz **80** cum] beata added Es **81** dictum...prius] prior est Bz | probans] probando A | per hoc] omitted B | minorem] Ly: priorem B; omitted Az **84** secundum...dicit] A: adducit probacionem Vb; quod hoc adducit Bz **85** quoque...angelis] A; in libro Dialogorum ait S; quocumque hoc dicit locorum ait Bz | ibi] illi Es **91** divine] hec ille Bz **93** ignorant] ignorat Az Vb **94** viderint] Pa Ca: viderunt Ed, videret Vb, viderent Bz **98** viderint] Pb Ca Ed: vident Pa, videret Vb **101** dictum] omitted B | Augustini] augustinus B | intelligatur] intelligat Bz, intelligitur Ly

76 Iohannis] 3:34 **82** videt omnia] Cf. Ockham, *Quodlibet IV.5, Opera theologica IX* (St Bonaventure, 1980), p. 319-22 **84** dist 11a] Petri Lombardi *Sentenciae*, vol. 1, pars 2 (Grottaferrata, 1971), p. 383. **85** dicit] *Dialogorum IV* c. 34, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), p. 116

de aliis, concedendum est quod non omnia sciunt omnes mortui que hic aguntur, quia, sicut ostensum est, eciam videntes deum non omnia vident.

Et ideo cum ultimo concludit dicens: “Cum igitur non videant omnia, et per consequens non facialiter clare vident deum”, dicendum est quod non sequitur, sicut nec sequitur, angeli boni non viderunt omnia ante incarnationem, igitur non viderunt clare deum.

Capitulum 5

Sequitur in protestacione frivola memorata: consequenter dicit quod

ad videndam et investigandam veritatem istius conclusionis debetis attendere tria: primum est cui merces clare visionis dei promittitur, secundum est tempus pro quo merces promittitur, tertium est ad quid futurum iudicium generale ordinatur.

Hii premissis, in quibus tres ultimas vias [posuit] super quibus se fundat, statim subiunxit de eo cui promittitur, in quo consistit prima via sue probacionis, sic:

Si attendamus cui illa merces in sacra scriptura promittitur, certum est quod toti supposito. Probatur primo, quia Iacobus ait, “Beatus vir qui suffert temptationem”, et cetera, et certum est quod anima non est vir. Secundo ad idem, quia Christus dicit, “Omnis qui reliquerit . . . patrem”, et cetera, “vitam eternam habebit”, et cetera, et certum est quod illi quibus loquebatur erant supposita et non anime separate. Ad idem est quod Christus dicit, “Vos qui reliquistis omnia”, et cetera, et certum est quod illi quibus dixit hoc erant beatus Petrus et aliorum supposita, et non eorum anime separate. Item merces illa reddetur pro operibus misericordie; unde Christus dicet in iudicio, “Esurivi”, et cetera: sed certum est quod suppositum, et non anima separata, dedit eleemosynam; igitur supposito et non anime separate reddetur merces.

Post tres raciones predictas ponit alias tres sumptas ex tribus notabilibus que dicit esse attendenda. Prima autem racio eius que hic ponitur est hec. Visio beata

102 sciunt] non added Vb, non enim added Es | mortui] sciunt added Es **104** et] Pa Ed (cf. line 13); omitted W **105** non^{1]}] nec B **106** nec] non Bz | ante] puta Ed **5.2** consequenter] quia Ed **3** conclusionis] quespcionis B | debetis] debet Ed **4** dei] omitted Ed **5** tempus...tercium] omitted B **7** vias posuit] Kilcullen: vias W | super...fundat] fundat Ly **9** scriptura] pagina Ed **10** Probatur] omitted B | ait] omitted B **12** reliquerit] Vulg Ma W: reliquit Ed **13** habebit] possidebit S et²...et³] Az Lb: et cetera omitted B **14** supposita] sive composita added NM | est] omitted B **16** quibus...hoc] Bz: qui erant hic A; omitted NM | aliorum] alia Ed **20** merces] omitted Az Vb **21** Post] propter Es **22** beata] creata Bz

5.3 ad...6 ordinatur] Not in NM or Cl **9** Si...20 reddetur] Cf. NM, p. 1030, Dykmans, *Sermons*, pp. 103-4. **10** Iacobus] 1:12 **12** dicit] Mat. 19:29 **15** dicit] Mat. 19:27-8: “Ecce nos reliquimus omnia... vos qui secuti estis me” **18** dicit] Mat. 25:34

est reddenda toti supposito, et non anime separate; igitur anime sanctorum in celo non vident deum. Ista racio est quasi principalius motivum ipsius pro heresi supradicta. Propter quod ipsam sepe replicat, et reputat ipsam irrefragabilem. Ponit enim ipsam in sermone qui incipit, *Gaudete in Domino* et cetera, et in tractatu suo qui incipit, *Queritur utrum anime sanctorum* et cetera. Antecedens ipse probat sic: visio illa, que est merces, reddetur illi cui promittitur; sed merces promittitur supposito et non anime separate; igitur et cetera. Minor probatur tribus auctoritatibus et una ratione.

25

Sed ista racio fundamento hereticali innititur, quod scilicet merces non nisi supposito et non anime promittitur. Ad cuius evidenciam est primo veritas elucidanda; secundo veritas fundamento hereticali prefato contraria est probanda; tertio discurrendo per auctoritates quas adducit sunt illa que apparent in contrarium repellenda.

30

Circa primum est sciendum quod ista est catholica veritas, quod merces que includit gloriam anime et corporis soli supposito seu homini integro ex corpore et anima constituto promittitur, et illa de communi lege non dabatur ante diem iudicii generalis. Merces autem que non includit gloriam anime et corporis sed solum gloriam anime, scilicet visionem dei et fruicionem, promittitur anime antequam corpus resumpserit, et ideo ista merces dabatur et datur multis animabus a corpore separatis. (Est tamen advertendum, quod gloria anime datur et dabatur multis animabus ante iudicium respectu quarum non dicitur proprie merces, quia non dicitur merces propter meritum illarum; sed potest dici merces earum quia propter meritum Christi promittitur.)

40

Secundum est quod visio divine essencie animabus ante universale iudicium est promissa. Primum sic ostenditur: animabus decedencium nichil purgandum habentibus requies promittitur. Hanc non oportet probare, quia nota est, et inventor heresis memorare ipsam non negaret, cum concedat expresse in multis locis animas separatas esse in quiete. Sed ista requies est quedam merces, que

45

25 reputat] referat Vb, refert Bz | irrefragabilem] reputans *added* B **26** Ponit] ponens A, potens Vb Lb, reputans et ponit Bz **27** suo] *omitted* Ed | Queritur] Fi: quere Es Ed, quare Pa Vb **31** racio] *omitted* Ed | non] *omitted* Vb Es **32** supposito] Ca Ly: composito Esm; *omitted* W | et non] Esm Ly: *omitted* W | non] separate *added* Esm **33** elucidanda] ennaranda Vb, evangelii Es | veritas] heresis Ed **35** repellenda] refellenda B **41** et datur] *omitted* Bz Ed **43** animabus] a corpore separatis *added* Es | proprie] propriissime Vb **45** quia] Bz: *omitted* W | Christi] quod *added* Ed **48** probare] negare Bz **49** negaret] negat Ed | expresse] *omitted* Bz

26 sermone] Dykmans, *Sermons*, p. 100ff. **27** tractatu] Not extant. See Dykmans, "Fragments", p. 234 -8

datur multis animabus propter meritum earum; igitur animabus aliqua merces promittitur.

Iterum, esse in celo, videre et gaudere de humanitate Christi est merces. Ista enim dabuntur omnibus electis propter meritum Christi et aliquibus propter meritum proprium simul et meritum Christi. Sed ista animabus sanctis promittuntur; igitur animabus separatis aliqua merces promittitur. Quod vero visio dei aliquibus animabus promittitur, salvator noster Iohannis 17° innuit manifeste, dicens: “Pater, quos dedisti michi volo ut ubi sum ego et sint illi mecum, ut videant claritatem meam quam dedisti”, et cetera. Ex quibus verbis innuitur quod Christus predicando promisit quod omnes qui erunt in celo cum Christo videbunt claritatem deitatis eius. Sed anime separate sunt et erunt cum Christo in celo; ergo vident et videbunt claritatem deitatis Christi, et ita illis visio dei promittitur.

Sed forte diceret aliquis quod Christus loquitur de claritate sua secundum humanitatem, quam vident anime separate in celo. Sed hec evasio nulla est, quia Christus loquitur ibi de claritate quam habuit antequam mundus esset, ipso ibidem dicente ad patrem, “Clarifica me tu, Pater, apud temetipsum claritate quam habui priusquam mundus esset apud te”. Illa autem claritas quam habuit Christus antequam mundus esset est claritas deitatis. Igitur qui sunt in celo cum Christo vident claritatem deitatis eius.

Hec de ista materia ad presens sufficient, quoniam non est intencionis mee in hoc opere principalem heresim per exquisita media reprobare, sed motiva hic adducta repellere.

Et ideo tertio per illa que adducit discurrat. Cum itaque dicit, “Si attendamus cui merces illa in sacra scriptura promittitur, certum est quod toti supposito”, verum est quod aliqua merces promittitur toti supposito, quia illa que gloriam anime et corporis comprehendit. Aliqua autem promittitur in communi supposito et anime separate, et ille sunt multe: esse enim in celo cum Christo, similiter videre et gaudere de humanitate Christi, est merces quedam, que tamen promittitur et toti supposito et anime separate. Consorciu dei et angelorum est quedam merces que toti supposito et anime separate promittitur,

55 promittuntur] promittitur B **56** igitur...promittitur] omitted Bz **59** innuitur] colligitur Ed

60 in...62 ergo] ibi Ed **64** secundum humanitatem] scilicet humanitate Az **65** Sed] omitted Bz

66 ibi] omitted A **67** tu] omitted Bz **68** habui] habuisti Pa, habuit Ly **71** quoniam] quare B

72 reprobare] improbare Ed **73** repellere] refellere B **75** scriptura] pagina B **79** de humanitate]

humanitatem A **80** dei et] eciam B **81** promittitur...82 separate] omitted Bz

57 Iohannis] 17:24 **67** ibidem] Jn. 17:5

quia, teste Ambrosio, “Anime separate ad gaudium transeunt angelorum”; eciam supposita post iudicium ad angelorum consorciū perducentur. Sic eciam visio dei est merces, et tamen promittitur et toti supposito et anime separate purgatae. Et ideo licet mille millia auctoritates adducerentur ad probandum quod merces que est visio promittitur toti supposito, eadem facilitate diceretur quod non posset per eas probare quod merces que est visio non promittitur animabus purgatis. Immo habitacio celestis et promittitur toti supposito et promittitur anime separate, sicut est de visione, que promittitur toti supposito et anime separate.

Cum igitur dicit beatus Iacobus, “Beatus vir qui suffert temptationem” et cetera, concedendum est quod hic promittitur corona vite toti supposito. Sed ista promissio est pure affirmativa, ideo ex ipsa non sequitur negativa ista, scilicet, corona vite non promittitur anime separate. Esto eciam quod in hiis verbis non promitteretur corona vite anime separate, ex hoc non posset inferri, nisi sophistice, quod alibi non promittitur corona vite anime separate: sepe enim in scriptura sacra aliquid quod in uno loco non promittitur in alio loco promittitur. Verumptamen potest dici quod in hiis verbis promittitur corona vite et toti supposito et anime separate. Ex hoc enim quod promittitur toti supposito post iudicium, promittitur et anime postquam fuerit totaliter expurgata.

Cum vero dicit, “Certum est quod anima non est vir”, ista est cavillosa et puerilis deduccio. Si enim vult omnino probare quod anime separate non promittitur corona vite quia anima non est vir, probabitur similiter quod nulli mulieri promittitur corona vite, quia certum est quod nulla mulier est vir. Promittitur autem in auctoritate beati Iacobi corona vite et viris et mulieribus, quia per nomen viri subintellexit et mulieres, quia in multis quod dicitur de viris intelligendum est eciam de mulieribus. Sic eciam, quamvis beatus Iacobus non exprimat nomen anime, tamen intelligendum est quod ex hoc ipso, quod corona vite promittitur viris, intelligitur eciam promissa animabus purgatis.

Cum autem dicit quod “Christus dicit, ‘Omnis qui reliquerit patrem’, et cetera, ‘vitam eternam habebit’, et cetera, certum est quod illi quibus loquebatur

85 auctoritates] auctoritatum Ly | adducerentur] adduceret A **87** quod] et B **89** sicut...90 separate] omitted Ed | que] quod Az **91** vir] omitted Es **93** promissio] proposicio Ed | pure] tota Ed; omitted Bz **97** aliquid] aliquid Az **99** separate] et added B **100** anime] separate added Bz | totaliter] corporaliter A **102** omnino] tantummodo Bz | probare] probaret Ed **103** similiter] Es: sibi A Vb **106** per] ponendo/ posito B | subintellexit] subintelligit Es | mulieres] mulieris A **107** eciam¹] omitted B **109** vite] omitted Bz | animabus] sanctis added Ed **110** reliquerit] Az S: reliquit Ed **111** habebit] possidebit S

82 Ambrosio] not found **91** Iacobus] 1:12

erant supposita et non anime separate”, totum hoc est concedendum. Sed ex hoc non sequitur quod anime non promittitur visio dei, quia ex affirmativa tali non sequitur negativa. Christus enim loquebatur suppositis et aliqua dixit illis non tantum pro suppositis sed eciam pro animabus suis. Ideo cum dixit hoc eciam, “Vitam eternam habebit”, hoc non tantum dixit pro suppositis sed eciam pro animabus postquam fuerint expurgate.

Cum autem dicit, “Ad idem, quod Christus ait, ‘Vos qui reliquistis omnia’, et cetera, et certum est quod illi quibus loquebatur erant Petrus et aliorum supposita et non eorum anime separate”, dicendum est quod ista verba possunt intelligi de suppositis tantum, quia supposita et non anime separate sedebunt super sedem iudicantes duodecim tribus Israel. Sed non sequitur: iste honor promittitur suppositis et non animabus separatis, igitur et visio clara.

Cum vero ultimo dicit quod “merces illa reddetur pro operibus misericordie; unde Christus dicit in iudicio, ‘Esurivi’, et cetera: sed certum est quod suppositum, et non anima separata, dedit eleemosynam, igitur supposito et non anime separate reddetur”, dicendum est quod merces illa multis reddetur non pro operibus misericordie (multi enim salvabuntur qui nullum opus omnino misericordie fecerunt), et licet illa merces sit multis reddenda pro operibus misericordie, non tamen reddetur pro operibus misericordie illis suppositis tantummodo (scilicet que supposita fecerunt opera misericordie), sed eciam pro operibus misericordie reddetur animabus illorum ante diem iudicii generalis. Patet igitur quod racio ista et alie allegaciones prescripte non plus concludunt de visione dei quam de habitacione celesti, quia ita promittitur habitacio celestis toti supposito sicut visio dei.

Item, si racio illa concluderet heresim memoratam, sequeretur per eandem rationem quod ante iudicium nulla anima separata salvabitur et nulla anima separata dampnabitur. Nam sicut toti supposito clara visio dei promittitur, et toti supposito Christus dampnacionem, si non crediderit, comminatur, dicens, ut legitur Marci ultimo, “Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur”; in quibus verbis constat aperte quod Christus loquitur de suppositis, quia totus homo credit et baptizatur. Si igitur propter hoc

115 tantum] La Ax Fi Ed: tamen W | suis...117 animabus] omitted Bz **116** suppositis] Ed: supposito Az Vb **119** quibus loquebatur] Bz Lbb Fr: qui Az Vb | aliorum] alia Ed **122** sequitur] quod added Ed **123** et¹] igitur Az | separatis] humanis Bz | igitur...clara] Bz: omitted A Vb **125** suppositum] suppositis est Az **127** non] omitted B **131** scilicet...supposita] qui B **137** salvabitur...138 separata] omitted Bz **138** dampnabitur] damnaretur Bz **141** constat] patet Es Christus] aperte added Ed

140 Marci] 16:16

quod visio clara dei toti supposito promittitur sequeretur quod anime separate non videbunt deum, eadem ratione, eo quod salvacio promittitur toti supposito et per hoc quod Christus comminatur dampnacionem toti supposito, continget inferre quod anime separate ante diem iudicii nec erunt salve nec dampnatae: quod catholicus nullus ignorat esse hereticum.

Capitulum 6

Sequitur: Alia via de tempore pro quo merces predicta promittitur, dicit quod si attendatur sacra scriptura, invenitur solum post iudicium: primo, quia post iudicium dicetur, “Venite benedicti patris mei, percipite regnum”, et illud, “Cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis et vos”, et cetera, et hoc, “Gaudete, quia merces vestra multa est in celo”.

Hic ponit secundam rationem ex tempore quo reddetur merces, et potest sic formari: merces predicta, scilicet visio dei, reddetur solum post diem iudicii, igitur anime sancte ante diem iudicii non videbunt deum. Consequencia videtur manifesta, antecedens probatur per illud Matthei 25°, “Venite benedicti patris mei, percipite regnum”, et cetera.

Sed hec racio accipit heresim quam probare deberet, quia accipit quod merces, que est visio, non promittitur nisi pro tempore post iudicium, quod deberet probare. Et ideo non restat hic nisi respondere ad probacionem suam, que per precedencia est exclusa. Quia, sicut dictum est, visio dei promittitur toti supposito, et illa promissio, [ut] de communi lege est facta, non implebitur ante iudicium. Promittitur eciam anime nichil purgandum habenti, et illa promissio fit pro tempore eciam ante iudicium generale. Promissio autem, vel eciam verius promissionis implecio, de qua fit mencio Matthei 25° est illa que fit toti supposito, et ideo illa nequaquam implebitur ante iudicium generale. Cum hoc tamen stat quod promissio que fit anime nichil purgandum habenti ante dictum iudicium impleatur. Et ita patet quod ex illa auctoritate, “Venite benedicti patris

143 supposito] composito Bz **144** videbunt] Pa Ca: vident B, viderent Ed | eo] per hoc B | eo...145
et] omitted Ly **146** inferre] inferri Ed **6.2** Sequitur] quod added Az, nunc added Ly | promittitur]
predicta added Es; ubi added Ly **3** invenitur] quod merces predicta promittitur added NM

4 percipite] possidete S **6** et²] omitted Az B | hoc] hic Es | quia] ecce enim S | multa] copiosa Bz
(cf. Matthew 5:12) | celo] celis Bz (cf. Matthew 5:12) **7** secundam] terciam A (cf. 5.5) | reddetur]
redditur Az **9** igitur] sequitur quod added Bz | ante...iudicii] omitted Bz | Consequencia...10
manifesta] facialiter/faciliter ante illum diem Bz **11** percipite] possidete S **15** per precedencia]
propter sepe dicta A **16** ut] Kilcullen: que Fi Ed; omitted W **17** anime] visio added A
18 Promissio...20 generale] omitted Ed | autem] omitted Az **19** que fit] omitted Pa Ca | toti]
composito added Bz **22** impleatur] implebitur Bz

6.3 si...6 celo] Cf. NM, p. 1030 **4** dicetur] Mat. 25:34 **5** illud] Mat. 19:28 **6** hoc] Lk. 6:23; cf.
Mat. 5:12 **7** secundam] Cf. 5.5 **10** Matthei] 25:34 **15** dictum] See 3.316, 3.331, 5.36.

mei”, et cetera, non potest inferri quod anime sancte antea non videbunt deum, sed potest inferri quod homines integri ex corpore et anima de communi lege
25 antea non videbunt deum.

Sed si queratur, Ubi promittitur dicta merces anime nichil purgandum habent²⁴? dicendum est quod Christus, ut legitur Luce 23°, illam mercedem promisit omni anime purgate cum dixit latroni, “Hodie mecum eris in paradiso”. Hoc enim non dixit latroni pro supposito sed pro anima eius, et non solum pro anima
30 eius sed pro omni anima purgata. Omnis igitur anima purgata vadit ad paradi-
sum. Per paradisum autem de quo ibi fit mencio intelligitur beatitudo regni celestis, que non est sine visione. Et quod de tali visione intellexerit Christus ex serie evangelici textus ostenditur. Nam dicente latrone ad Iesum, “Domine, memento mei, cum veneris in regnum tuum”, Iesus respondit dicens, “Amen
35 dico tibi, hodie mecum eris in paradiso”. Ex quibus datur intelligi quod idem intelligebat Christus per paradisum quod intelligebat latro per regnum Christi; sed latro per regnum Christi intelligebat gloriam Christi, que non est sine visi-
one clara dei. Igitur Christus per paradisum intellexit visionem dei, ut iste sit
40 sensus: “Hodie mecum eris in paradiso”, id est, “Sicut ego video et videbo deitatem, ita tu hodie mecum videbis clare deitatem eandem”.

Ex hiis aliisque quampluribus, que brevitatis causa omittuntur, patenter habetur quod falsum asserit cum dicit quod in scriptura sacra invenitur quod visio dei promittitur solum pro tempore post iudicium. Quia promittitur animabus purgatis pro tempore ante iudicium ibi (sicut dictum est), “Hodie mecum eris in paradiso”, et Iohannis 17°, cum Christus dixit, “Volo ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam”, et 1^a ad Corinthios 13°, cum dicit Apostolus, “Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem” (scilicet quando “prophecie evacuabuntur”) “facie ad faciem”; prophecie autem de quibus loquitur Apostolus non sunt in celo, igitur anime que sunt in celo vident
45 facie ad faciem. Quod etiam dicta visio iam sit data asserit manifeste scriptura divina. Quia Apocalypsis 6° dicit beatus Iohannes, “Date sunt illis”, sanctis,
50 secundum animam, “singule stole albe”, que sunt singule visiones dei.

²⁴ potest] poterit Es ²⁷ illam] omitted A ³⁰ omni] omitted A | Omnis...purgata²] que Ly ³¹ ibi] omitted A ³² visione²] omitted Ed ³⁴ cum] S: dum W | in] ad Az | Iesus] Az: omitted Ed B; ita added B ³⁵ quibus] verbis added Ed ⁴³ solum] animabus purgatis added Es | Quia...44 iudicium] omitted Bz ⁴⁵ cum] ubi Ed ⁴⁷ scilicet] omitted Ed ⁵² singule²] omitted Ed

²⁷ Luce] 23:43 ³³ dicente] Lk. 23:42 ⁴⁵ Iohannis] 17:24 ⁴⁶ Corinthios] 1 Cor. 13:12
⁴⁸ prophecie evacuabuntur] ibid. 13:8 ⁵¹ Apocalypsis] 6:11

Cum vero dicit, “Post iudicium dicetur, ‘Venite benedicti patris mei, percipite regnum’”, et cetera, verum est quod tunc dicetur suppositis integris. Et 55 ideo istud ante iudicium non implebitur, quia supposita integra de communi lege antea non percipient regnum dei. Cum hoc tamen stat quod anime multorum antea videbunt deum.

Cum autem allegat illud Christi, “Cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis et vos” et cetera, dicendum est quod istud non implebitur ante iudicium generale. Cum hoc tamen stat quod anime apostolorum nunc videant 60 deum. Multa enim et diversa sunt promissa apostolis, quorum aliqua sunt modo impleta, aliqua vero implebuntur in die iudicii sed post diem iudicii cessabunt (sicuti “Sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel”, nam post diem iudicii minime iudicabunt); aliqua vero implebuntur in die iudicii et sine fine manebunt, sicut quod erunt in anima et corpore gloriosi. Si igitur hoc, 65 quod in die iudicii sedebunt apostoli super sedes duodecim iudicantes, et cetera [text missing], quod constat esse heresim manifestam.

Cum vero ultimo dicit hoc, “Gaudete, quia merces vestra multa est in celo”, 70 hoc non est ad propositum. Quia constat secundum istum quod merces animarum multa est in celo, quia secundum eum vident et gaudent de humanitate Christi; hoc autem gaudium est secundum istum multum. Manifestum est igitur quod non tantum merces suppositorum post iudicium erit multa in celo, sed eciam merces animarum nunc in celo est multa. Et ideo per verba predicta probari nullo modo potest quod anime sancte nunc non vident deum, sicut per ipsa probari non potest quod nunc non vident humanitatem Christi. 75

Capitulum 7

Sequitur:

Si eciam attendatur tertium, scilicet ad quid generale iudicium dei ordinatur, videtur quod frustra fiat iudicium si merces illa ante iudicium animabus reddatur.

Hic ponitur ultima ratio eius pro heresi memorata, que ex hiis que dicta sunt contra priores convincitur manifeste. Per ipsam enim probaretur quod anime

53 Cum] quando Ed **54** percipite] possidete S **58** illud] dictum *added* Bz | hominis] *omitted* Az Vb
64 diem iudicij] iudicium Bz **65** Si...67 constat] Igitur per hoc quod in die iudicij sedebunt apostoli super sedem iudicantes et cetera non poterit probari quod ante diem iudicij anime eorum non videant essenciam divinam cum constet ipsum Ly **66** sedes] sedem A **71** hoc...gaudium] gaudium enim Ed | gaudium] eciam *added* B | Manifestum] *omitted* B **72** multa] Lb: multum B, *omitted* A
75 nunc non] nunc A Vb, non Bz

63 Sedebitis...Israel] Mat. 19:28 **7.3** Si...5 reddatur] Cf. NM, p. 1030 | tercium] Cf. 5.5

sanctorum nec sunt in celo nec aliquod gaudium habent, quia secundum illam rationem frustra fieret iudicium generale si anime sanctorum nunc gauderent. Si 10 enim dicat iste quod, quamvis anime sancte aliquod gaudium nunc habeant, tamen illud iudicium tunc non fiet frustra quia anime sancte tunc visionem dei percipient et tota supposita tunc suscitabuntur et in regnum dei intrabunt, eadem facilitate diceretur isti quod, quamvis anime sancte nunc videant deum, tamen illud iudicium tunc non fiet frustra quia et anime sancte tunc clariorem visionem 15 habebunt et toti homines integri ex corpore et anima constituti tunc gloriam corporis et anime obtinebunt.

Ad rationem igitur breviter est dicendum quod iudicium generale non fiet frustra licet anime sanctorum nunc videant divinam essenciam, quia illud generale iudicium ad multa alia ordinatur. Ordinatur enim ut supposita integra 20 ex corpore et anima constituta gloriam corporis et anime tunc percipient, quamvis anime quorundam prius perceperunt. Ordinatur eciam ut gloria cuiuscumque anime que prius vidit divinam essenciam augeatur. Fiet eciam ut multe anime que prius non viderunt divinam essenciam, quia purgate non fuerunt, tunc corporibus reunite percipient visionem dei. Fiet eciam ut mali extunc non solum 25 in anima sed eciam in corpore crucientur. Ordinatur eciam ad hoc, quod extunc cesset omnis status merendi et demerendi. Propter ista igitur erronee dicitur quod frustra fieret iudicium generale si animabus separatis visio clara antea redderetur.

Cum infertur, “Igitur videtur quod frustra fiat iudicium si merces illa ante 30 iudicium animabus reddatur,” de mercede que gloriam anime et corporis comprehendit posset concedi sed illa merces non redditur animabus separatis, quia gloria corporis ante iudicium de communi lege non reddetur.

Capitulum 8

Sequitur:

Et quia non est dicendum quod illud iudicium est solum verbale, inane et ficticum, idcirco super ista quescione invigilamus.

7.9 gauderent] gaudent Bz **11** fieret Bz **12** tunc] omitted Ed **13** diceretur] dicetur B | isti] omitted Ed **14** tunc^{1]}] nunc Pa | sancte] omitted Ed **20** constituta...anime] omitted Bz | percipient] gloriam eternam added Bz **21** percepserunt] percepserint Ca Vb | cuiuscumque] cuiuslibet B, omni Ly **23** quia] que Es **24** percipient] percipient Es **26** Propter ista] pueriliter Vb **27** fieret] fiet Es **29** infertur] ingreditur Vb **30** mercede] tamen added Bz **31** redditur] reddetur B **32** gloria] glorificacio Ed | gloria corporis] omitted Bz **8.4** ficticum] fictum Ed | invigilamus] vigilemus A, invigilabimus NM

19 ad...ordinatur] Cf. NM, p. 1082 **8.3** Et...4 invigilamus] Cf. NM, p. 1030

Positis motivis pro heresi sepe fata, hic inventor ipsius atque defensor verbalem, 5
 fictam et frivolam ponit protestacionem seu revocationem. Et in hac parte fiunt
 sex: quia primo iste ponit motivum quare predictam materiam indagavit; secun-
 do dicit quod conclusioni sue amore veritatis adhesit; tertio manifestat quare
 ipse predictam assercionem suam voluit promulgare et publice predicare; quarto
 dicit quod non fuit intencionis sue aliquid dicere contra fidem, et ideo quandam
 fecit protestacionem seu revocationem ne de heresi condempnetur; quinto
 verbis dolosis et ambiguis se non pertinaciter zelare pro assercione predicta
 pretendit; ultimo narratur quod de revocatione sua petivit fieri publicum instru-
 mentum. 10

Dicit igitur, quod ideo super ista quescione voluit vigilare quia iudicium 15
 generale non est solum “verbale, inane et ficticum”. In hiis verbis ad asser-
 ciones suas et motiva eius pro assercione sepe dicta relatis, aperte insinuat quod
 iudicium generale est frustra, inane et ficticum si anime sanctorum ante iudici-
 um videant deum. Sed hoc in precedentibus evidencius est manifestum.

Capitulum 9

Sequitur:

Et in conscientia mea dico, quod libenter essemus pro alia conclusione, 5
 et libencius quam pro ista conclusione negativa, si vera ostenderetur et
 necessaria; et si clarum esset in fide quod anime sanctorum nunc viderent
 faciem dei, nullus haberet tantum defendere istam fidem, nec defenderet,
 plus quam nos. Sum enim Christi vicarius, licet indignus, et vicarius
 generalis plus habet defendere honorem [domini] principalis quam
 quicunque particularis vicarius. Item, quomodo posset aliquis credere
 quod, si anima patris mei vel matris mee videret clare faciem dei, quod
 ego vellem negare? Absit! Unde ubi veritas probaretur clarius, ita liben-
 ter et amplius staremus pro conclusione affirmativa [quam negativa]. 10

Hic dicit quod sue asserzioni amore veritatis adhesit. Quod ostendit per hoc, 15
 quod libencius esset pro conclusione alia si sibi probaretur esse vera. Si per hoc
 credit de heresi excusari, turpiter est deceptus. Nam quilibet hereticus amore

5 fata] La: facta W **6** protestacionem] detestacionem Ed **7** predictam materiam] predicta motiva
 Bz **9** promulgare] prouulgare Ed **11** ne] ut Pz, ut ne Ly **12** zelare] Kilcullen (cf. 12.6): referre Ed,
 relatis W **13** publicum] omitted Es **16** ficticum] fictum Ed | adj] cum Ed **17** suas] omitted Ed
 eius] omitted Ed | relatis] refert Ed **18** ficticum] fictum Pa Ed **19** est manifestum] patet Bz
9.3 essemus] essem Es **5** viderent] vident CI **6** tantum] tamen A | istam] omitted Bz | defenderet]
 defendere Vb Ed **7** Sum] Ly La (cf. line 85, CI p. 33.23, NM): si W **8** domini] NM CI: omitted
 W | principalis] principaliter Ed **11** clarius] clare NM **12** quam negativa] CI; quam pro negativa
 NM; omitted W (cf. 9. 92). **13** Hic] et Bz **15** de heresi] omitted Es | Nam...hereticus] omitted Bz

9.3 Et... 12 negativa] Cf. NM, p. 1030-1, CI, p. 33

veritatis (quam credit) sue heresi pertinaciter noscitur adherere, et tamen, hoc non obstante, heretici de pravitate heretica nullatenus excusantur. Igitur quantumcumque iste amore veritatis (quam credit) adhereat conclusioni negative predicte, scilicet quod anime sanctorum in celo non vident deum, tamen per hoc de heresi nullatenus excusatur.

Quod autem omnes heretici, immo et Iudei et pagani, amore veritatis (quam credunt) suis adhereant erroribus auctoritatibus manifestis ostenditur. Ieronimus enim, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Heresis*, dicit in hec verba: “Heresis grece ab ‘eleccione’ dicitur, quod scilicet eam sibi unusquisque eligat disciplinam quam putat esse meliorem”. Ex quibus verbis manifeste colligitur quod heretici illas tenent et eligunt asserciones quas reputant veriores, et ita suis heresibus amore veritatis (quam credunt) adherent. Libencius quam multi eorum tenerent contrarias, si eis probarentur esse vere, et tamen per hoc de heresi nullatenus excusantur. Igitur nec iste per hoc poterit de heresi excusari.

De Iudeis eciam idem probatur auctoritate Christi dicentis Iohannis 16^b: “Venis hora ut omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se prestare deo”. Ex quibus verbis patenter habetur quod Iudei quodam veritatis amore persequebantur apostolos, nec tamen propter hoc fuerunt excusandi; igitur nec iste est de heresi excusandus propter hoc, quod libencius teneret contrarium sui erroris si sibi ostenderetur esse verum.

Item Apostolus de Iudeis ad Romanos 10^c dicit: “Testimonium enim perhibeo illis quod emulacionem quidem dei habent, sed non secundum scienciam”, ubi dicit glossa, “Pro dilectione dei putant se facere, sed veram dei dilectionem non habent”. Ex quibus verbis potest patenter inferri quod potest quis hereses impie defensare, putans se hoc facere veritatis amore, licet verum veritatis amorem non habeat et ideo de erroris defensione non est excusatus. Et ita per hoc, quod iste credit assercionem suam esse veram et libencius teneret contrarium si crederet eam esse veram, non potest de heresi excusari, licet per hoc possit haberi quod quodam falso veritatis amore.

16 et] omitted Bz **17** de] sua added Ed | heretica] omitted Es **18** iste] omitted Ed | quam] La Lb Ax: sicut Ly, quod Az | adhereat] adheret Ed | negative] Pa B: nepharie Ly, necessarie W **21** omnes hereticij omnis hereticus Ed **23** hec verba] verbis Vb | Heresis²] autem added B | grece] B S: omitted A **27** quam²] quamvis Ed **29** per hoc] omitted Bz **32** quodam] quodammodo Bz **36** perhibeo] Fi La S: perhibeo A, perhibendo Es **37** quidem] omitted S **38** dicit] omitted Bz | sed] A S: licet Bz **39** habent] habeant Es **41** erroris] errorum Es **42** teneret] sibi added Ly, suam added A **44** quodam] hoc facti Ly

21 Quod...65] Cf. NM. pp. 1084-5. **23** Heresis¹] C.24 q.3 c.27, col. 997 **30** Iohannis] 16:2

36 Romanos] 10:2 **38** glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1472

45

Paulus ante conversionem suam persecubatur ecclesiam dei et negabat incarnacionem Christi, pro qua libencius laborasset si fuisset sibi probata; et tamen, hoc non obstante, de errore dampnabili non potuit excusari. Igitur, licet iste credat assercionem suam esse veram et libencius teneret contrariam si sibi esse vera et necessaria probaretur, non poterit per hoc de pravitate heretica excusari, sed per hoc haberi potest quod quodam falso veritatis amore assentit errori.

50

Rursum: per verba predicta non potest plus haberi nisi quod iste ignoranter errat. Sed ignorancia non semper excusat, et specialiter non excusat in casu isto, sicut inferius ostendetur. Igitur per verba predicta non potest de pravitate heretica excusari. Quod ignorancia non semper excusat patet manifeste per illud Actuum 3°, quod dicit Petrus perfidis Iudeis: “Fratres, scio quia per ignoranciam fecistis, sicut et principes vestri”. Ex quibus verbis patenter colligitur quod Iudei ignoranter suis erroribus adheserunt, et tamen per talem ignoranciam non poterant excusari. Sic, licet iste ignoranter teneat et defendat heresim predictam, et libencius teneret assercionem contrariam si sibi probaretur esse vera, tamen per hoc non poterit de pravitate heretica excusari. Per talem enim modum omnes Iudei, Saraceni et pagani, idolatre, et heretici, immo universaliter omnes errantes, possent se de suis erroribus excusare. Vix enim posset aliquis inveniri quin diceret quod libencius teneret assercionem contrariam si sibi probaretur aperte esse vera. Quis enim diceret, quod libencius teneret falsum quam verum?

55

Patet igitur ex predictis quod iste inventor heresis memorate per verba predicta et similia non potest de heresi excusari. Est tamen advertendum quod, licet precise per talia verba non possit errans contra fidem de pravitate heretica excusari, non tamen est dicendum quod omnis errans contra fidem nitens se per verba talia excusare est hereticus reputandus, quia potest quis errans contra fidem in casu aliquo satagens se per verba talia excusare de pravitate heretica immunis existere. Sed iste inventor heresis sepe dicte nullo modo valet de pravitate heretica excusari, sicut inferius ostendetur.

60

Cum igitur dicit, “Libenter essemus pro alia conclusione, et libencius quam pro ista conclusione negativa”, non dicit asserendo nec opinando sed tantum-

70

75

⁴⁵ Paulus] omitted B ⁴⁷ dampnabili] dampnabiliter Ed ⁵³ et...excusat²] omitted Ed | isto] omitted Es ⁵⁵ excusat] excuset Vb ⁵⁷ colligitur] habetur Ed ⁵⁸ adheserunt] adherebant Ed ⁶⁰ teneret] revelet Pz, vellet Ly | contrariam] credere added Ly ⁶³ possent A Vb ⁶⁴ quin] quando Pz, qui non Ly ⁶⁵ quod...teneret] se... tenere B | teneret] diceret Ed ⁶⁷ potest] poterit Ed de heresi] omitted Ed | Est] Ed: erit W ⁶⁸ precise] Vb Lb Ed: precipue W | talia] alia B ⁷¹ de] a B

⁵⁶ Actuum] 3:17

modo recitando. Et notatur quod per predicta verba non potest de heresi excusari, sicut ostensum est prius.

Cum autem dicit, “Si clarum esset in fide quod anime sanctorum nunc vident faciem dei, nullus haberet tantum defendere istam fidem, nec defenderet, plus 80 quam nos”, colligitur evidenter quod ipse non credit animas sanctorum nunc videre faciem dei, quia dicit quod si esset clarum, nullus defenderet plus quam ipse: sed ipse non defendit, immo impugnat; igitur non credit hoc esse clarum in fide.

“Sum enim Christi vicarius”: eciam ista verba sonant quod “si deberet defendere quis”; tamen sepe Christi vicarius generalis defendere honorem 85 domini principalis quam particularis plus debet.

“Item, quomodo posset aliquis credere quod, si anima patris mei vel matris mee videret clare faciem dei, quod ego vellem negare? Absit!”. Ex hiis eciam 90 verbis notatur quod non credit animam cuiuscumque separatam clare videre faciem dei.

“Unde ubi veritas probaretur clarius, ita libenter et amplius staremus pro conclusione affirmativa quam negativa”: hoc insinuat quod non tenet conclusionem negativam nisi amore veritatis, sed per talia verba de pravitate heretica minime excusatur.

Capitulum 10

Sequitur:

Sed nos, postquam fuimus in isto statu, studuimus singulariter sanctorum originalia, et attendimus quesciones quas faciunt in ista materia, et 5 frequenter in sermonibus fecimus mencionem; et maxime utile fuit, quia alii vel non habent originalia vel non curant studere in eis. Sunt enim

76 recitando] recipiendo Vb | Et notatur] Fi: secundo notatur B; si vera ostenderetur et necessaria A quod] quare Ly **78** sanctorum] Fi (cf. line 5 above); omitted W **80** nos] ex quibus verbis added Ed **82** impugnat] repugnat Az **84** vicarius...ista] sunt quod scilicet B | sonant] sunt B | si] scilicet B, sic Ly | deberet] debet Bz **85** quis] Pb Ca Pz: quia Ly; omitted B **86** quam...plus] quamvis Vb **87** si] omitted Vb **91** ita] Kilcullen (cf. line 11 above): ubi Pa; omitted Ly; ibi W **92** hoc] hic Ly; per hoc Bz | insinuat] insinuatur Bz | non] omitted Bz **93** nisi] ibi Bz | sed] licet B **10.3** Sed] Fi NM CI: licet W **4** attendimus] acceptavimus Ed | quesciones] conclusiones Bz **5** fecimus] Ly (cf. line 44): facimus W

84 Sum...86 debet] Something may have dropped out of the text. The missing part may have argued that sometimes others besides the general vicar should also defend the lord's honour, though often it is more the responsibility of the general vicar. **10.3** Sed...9 inquisivimus] Cf. NM, p. 1031, CI, p. 33

hodie studentes et alii applicati quibusdam scriptis et illa habent pro evangeliis et epistolis, et amplius parum querunt. Et ideo quia ista studui-
mus in originalibus, ista proposuimus, ista inquisivimus.

Hic assignat raciones quare assercionem predictam voluit promulgare et publice
predicare, quia scilicet ipse habuit et studuit originalia sanctorum, ut dicit, et alii
vel non habent vel non student, et propter hoc istam assercionem tamquam
ignotam aliis voluit tamquam catholicam divulgare. Sed in istis verbis aperte
insinuat unde sibi acciderit quod in tot hereses est prolapsus. Quia enim in
originalibus sanctorum et in scripturis divinis, absque doctore et sine scolastico
exercicio aliquis scientiis que sacre theologie famulari noscuntur nequaquam
prius acquisitis, studere presumpsit, non recte intelligens, ex auctoritatibus male
intellectis quamplures asserções hereticales nisus est inferre. Et ideo magister
erroris existit qui numquam fuit discipulus veritatis, non attendens illud Ieronimi
ad Paulinum: “Hec a me prescripta sunt breviter (neque enim epistolaris
angustia evagari longius paciebatur), ut intelligeres te in scripturis sacris sine
previo et monstrante semitam non posse ingredi” — nec mirum, cum secundum
eundem, ibidem, “Qui variam supellectilem et vilia opuscula fabricant, absque
doctore non possunt esse quod cupiunt”. Quomodo, igitur, iste inscius primitus,
minus eciam peritus, in senectute sua studere incipiens originalia sanctorum,
ipsa sine doctore intelligat, cum vix aut numquam valeat unicus reperiri vivens
qui metaphysicam sine doctore addiscat? Revera iste videtur “delirus senex”
quem beatus Ieronimus inter alios temere presumentes scripturas sacras docere
antequam discant acriter reprehendit, dicens ibidem: “Sola scripturarum ars est,
quam sibi omnes passim vendicant”. Et parum post: “Hanc garrula anus, hanc
delirus senex, hanc sophista verbosus, hanc universi presumunt, lacerant, docent
antequam discant”.

7 hodie] Ly Lb (cf. line 51, CI, NM): homines W | scriptis] NM: scripturis W | scriptis...illa]
scripturis... illas CI | illa] illas Ly **9** proposuimus] proponimus B | inquisivimus] inquirimus B NM
CI **11** scilicet] propter *added* Ed; hoc *added* A **13** tamquam] *omitted* Bz | Sed] secundum quod
Bz | in] *omitted* Ed **14** acciderit] accedit Bz | in tot] inter Ed **16** sacre] scientie Bz **19** existit]
extitit A | qui] Pab Bz: et Ed, *omitted* Pb Ca Vb **20** prescripta] scripta Ca Fi, prestricta S
neque...**21** paciebatur] S: neque enim epistolares angustie (agniciones Ed) evagare longius
paciebantur A; nec B **21** intelligeres] intelligens Es | sacris] sanctis S **22** previo] primo Vb | et]
omitted A **23** ibidem] quia *added* Ly | Qui] quia Ed; qui *added* Ly | fabricant] fabricantur S
24 inscius] Ly: iustius Pz, iustus W **25** peritus] imperitus B **26** unicus] *omitted* B
27 metaphysicam] mechanicam B | delirus] esse ille Bz **29** ibidem] *omitted* B **30** sibi] si Bz
omnes] omnis Ed | vendicant] vendicat Pb Ca Vb Ed, vendicent S **31** sophista] soloecista S

18 magister erroris] Cf. C. 24 q. 3 c. 30, col. 998. **19** Ieronimi] *Epistulae*, epist. 53 c.6, ed. I.
Hilberg, CSEL, vol. 54, p. 452.

Cum igitur dicit, “Postquam fuimus in isto statu, studuimus singulariter originalia sanctorum”, ostendit unde sibi contingit quod tot hereses dogmatizavit, quod scilicet studuit originalia sanctorum, que nequaquam intelligit, et tamen se intelligere putat, et ideo ad suas hereses, ipsa repugnancia, molitur pertrahere.

Cum vero dicit, “Et attendimus quesiones quas faciunt in materia ista”: Quia etsi a puericia sanctorum originalia studuisset ad multorum contentorum in eis verum intellectum nullatenus pervenisset, quanto magis senex, qui a puericia fluctibus seculi insistebat, et postquam fuit ad istum statum assumptus occupationibus extitit infinitis implicitus, ad verum intellectum profundarum et subtilium veritatum que in sanctorum auctoritatibus inseruntur nequaquam attinget.

“Et frequenter in sermonibus fecimus mencionem”, verba sanctorum erronee pervertendo.

“Et maxime utile fuit”: immo perniciosum extitit et nocivum, quia per sermones suos, ambiciosos quamplurimos ad negandam fidei agnitus veritatem, et ad predicandam, tenendam, docendam et defendendam hereticam pravitatem induxit, ac inter Christianos dissensiones, emulaciones et scismata seminavit.

“Quia alii vel non habent originalia vel non curant studere in eis. Sunt enim hodie studentes et alii applicati quibusdam scriptis, et illa habent pro evangelii et epistolis, et amplius parum querunt”: Hoc putant nonnulli veritatem de multis habere, qui ante sunt magistri quam discipuli; sed propter aliorum impericiam et ignoranciam ista determinacio nullatenus excusatur.

“Et ideo quia ista studuimus in originalibus, ista proposuimus, ista inquisivimus”: Male studuit originalia, et ideo hereticalia multa proposuit et defendit.

Capitulum 11

Sequitur:

33 singulariter] simpliciter Pa **34** ostendit] bene added Bz **35** quod] quot Ed **36** repugnacia] repugnari Pa B **37** pertrahere] protrahere Es **38** quesiones] suas added A **42** implicitus] Ed: implicitus Bz, implicitis Pa **43** inseruntur] Ed: inferuntur B **46** maxime] nichilominus Az **47** negandam] negandum Bz Ed **48** predicandam] Pa Vb: probandam Bz Ed **50** enim] homines added Bz **51** scriptis] NM: scripturis W | illa] illas Ly **52** Hoc] hic Bz **53** qui...discipuli] Az: hoc/hic put-ant/at B; qui sunt magistri antequam discipuli Ed **55** ista²] Ly La Fi Fr (cf. line 9 above); ita W | ista³] eciam added Az | inquisivimus] Pa Pb Ly (cf. line 9 above): inquirimus B

36 ipsa repugnacia] cf. Jerome, *Epistulae*, epist. 53 c.6; OND 93.226

Numquam tamen mee intencionis fuit dicere aliquid contra fidem, et si aliquid diximus, totum ex nunc revocamus.

Hic ponitur protestacio seu retractacio vel revocacio facta et frivola inventoris 5
heresis sepe dicte. Circa istam partem facienda sunt tria. Primo enim probandum
est quod verba predicta ipsum non excusant quin fuerit et adhuc sit hereticus.
Secundo ostendendum est quod assertor heresis ante dicte, licet posset converti
ad catholicam veritatem, tamen nullo modo poterit excusari quin fuerit hereticus. Tercio 10
dicendum est qualem revocationem oportet ipsum facere, si velit
inter catholicos reputari, que scilicet declararet ipsum non esse hereticum, licet
per nullam revocationem poterit declarare se non fuisse hereticum.

Ad evidenciam istorum sunt aliqua notanda, quorum primum est quod due
sunt differencie credendorum. Quedam enim sunt credenda explicite, et quedam
sunt credenda implicite. Patet aperte, quia nullus catholicus debet totam fidem
Christianam penitus ignorare; igitur sibi non sufficit solummodo credere fidem
Christianam esse veram, sed oportet quod aliquid explicite credat quod ad fidem
pertinet Christianam; et ita quilibet catholicus aliquid credere tenetur explicite.
Quod Augustinus super Iohanne, prout recitatur de cons. dist. 4°, c. 1°, aperte
insinuat, dicens: “Necessarium est visibile sacramentum aque ad ablucionem 15
visibilis corporis, sicut necessaria est doctrina invisibilis fidei ad sanctificacionem
invisibilis anime”. Ex hiis aperte colligitur quod quilibet Christianus
tenetur aliqua addiscere de fide Christiana que credat explicite. 20

Item, idem Augustinus, ut habetur de cons. distinctione predicta, c. *Ante baptismum*: “[Ante baptismum] cathecizandi debet homo prevenire officium, ut
fidei principium cathecumini accipiat rudimentum”. Et capitulo sequenti sic
legitur: “Ante vigenti dies baptismi ad purgacionem exorcismi cathecumini
currant, in quibus vigenti diebus omnino symbolum, quod est, ‘Credo in deum
patrem omnipotentem’, spiritualiter doceantur”. Ex hiis patet quod baptizandi
fidem suam, antequam ad alia se transferant, debent addiscere, quod eciam ex 30

11.3 mee] nostrae CI 4 nunc] tunc Ed 8 posset] possit Es 9 fuerit] sit A 10 qualem] qualiter Ed
11 declararet] Pa Fi: declarat Vb, omitted Es, declarat A 14 credendorum] Pb Ed: credere Pa, in
credere Ca, de credere Fi, credendi Es 15 catholicus] christianus Ed 16 penitus] omitted Ed
18 aliquid] aliqua B 20 ad] omitted Vb 25 baptismum¹...baptismum²] Kilcullen: baptismum W
homo] hominem Ly 26 principium] primum Ly S | cathecumini] cathecumus Bz 27 vigenti] S:
vigesimas Ed, vigesima Pa Vb, vigesimam La Ax | dies] Ly S: die Az, diem Bz | ad] Ly Esm S:
omitted W | purgacionem] Pa Ly S: purgacionis W 28 currant] Pa Ly Vb Ess S: curant W | vigenti]
vigesimis Ly 29 spiritualiter] omitted Bz | baptizandi] baptizati Ly 30 alia] aliam Az

11.3 Numquam...4 revocamus] Cf. NM, p. 1031, CI, p.34-5 **20** dicens] De cons. D.4 c. 1, col. 1361
24 Augustinus] Rabanus (Friedberg) | Ante baptismum] de Cons. D.4 c.54, col. 1382 **26** capitulo
sequent] ibid., c. 55, col. 1382

tractatu de cons., dist. 4^a, c. *Symbolum*, et c. *Cathecismi*, et c. *Non liceat*, et c. *Postquam*, patenter habetur. Ex quo evidenter infertur quod quisque catholicus aliqua credere tenetur explicite.

Quod vero aliqua sunt credenda implicite est manifestum. Nam quilibet 35 catholicus tenetur credere totam scripturam divinam; aliqui tamen multa in ea contenta ignorant, et ita non possunt ea credere explicite; sufficit igitur eis quod credant ea implicite.

Porro, quia multi doctrinam Thome recipiunt, pro illis adducenda sunt verba ipsius quibus ostenditur distinccio supra dicta. Ait itaque 2^a-2^e, q. 2^a, a. 5°: 40 “Quantum ergo ad primum, prima credibilia, que sunt articuli fidei, non solum tenetur homo explicite credere, sed eciam tenetur habere fidem. Quantum autem ad alia credibilia, non tenetur homo explicite credere sed solum implicite vel in preparacione animi, inquantum paratus est credere quicquid in scriptura divina continetur”. Ex hiis patenter habetur quod aliqua sunt credenda explicite et 45 aliqua implicite.

Secundo notandum est que sunt illa que sunt tenenda explicite. Circa quod dicendum est quod aliqua sunt credenda explicite ab omnibus Christianis de communi lege, quia omnes Christiani de communi lege ea credere tenentur explicite. Alia vero credenda non sunt explicite ab omnibus de necessitate sed 50 ab aliquibus tantum.

Prima credenda explicite sunt illa que sunt apud omnes catholicos tamquam catholica divulgata, cuiusmodi sunt articuli fidei contenti in “Credo in deum patrem omnipotentem”. Illos enim articulos fidei omnes Christiani tenentur credere et addiscere. Preter quos eciam sunt nonnulla alia que omnes credere 55 tenentur explicite, licet explicite in dictis articulis non contineantur — sicut quod anime reproborum in infernum descendunt, ubi graviter puniuntur; quod anime electorum que sunt in purgatorio erunt in celo; quod demones in inferno torquentur; quod sunt aliqui alii sancti et boni in celo; et similia — que ideo

31 liceat] licet W **32** quisque] Az Ly: quilibet B **34** sunt] sint Vb **35** aliqui...36 contenta] La: *gap* contenta Es; quam tamen A **36** ignorant] ignorat Ed | ea] eam A **37** ea] eam Pa Ed **39** distinccio] discordia Bz **40** primum] omitted S | fidei] non solum *added* Pa Ed | non solum] omitted S **41** homo...eciam] A S: omitted B | explicite] implicite Ly | sed eciam] sicut et S; explicite *added* Ly **42** vel] eciam *added* B **43** animi] omitted Bz **46** tenenda] credenda Ly | Circa] sicut Vb; omitted Es **47** dicendum] dictum Bz, notandum Ed | explicite] omitted Ed **48** quia...lege²] omitted Es **51** tamquam] omitted Bz **55** explicite²] omitted Ed | contineantur] teneantur Pa **57** que...erunt] purgate sunt Bz | quod] quedam sunt in purgatorio quod *added* Bz | in³...58 torquentur] sibi extorquentur B

31 Symbolum...32 Postquam] ibid., c. 56, 57, 59, 61, col. 1382-3

debet ecclesia catholica credere explicite quia sunt veritates catholice apud omnes catholicos tamquam catholice divulgatae.

60

Aliqua vero sunt credenda explicite non ab omnibus, quia non omnes catholici tenentur credere ea explicite, sed illi, scilicet, qui sciunt ipsa in scriptura divina aut in doctrina ecclesie contineri. Quia illi qui tenentur scire scripturam divinam et doctrinam ecclesie multa tenentur credere explicite ad quorum fidem explicitam alii non tenentur. Propter quod prelati, et maxime prelatus prelatorum, id est summus pontifex, multa tenentur credere explicite que alii non tenentur explicite credere.

65

Propter illos autem qui doctrine Thome adherent sunt verba eiusdem in hac materia recitanda. Ait itaque, 2^a-2^e, q. 2^a, a. 6°, “Explicacio fidei oportet quod perveniat ad inferiores homines per maiores, et ideo, sicut superiores angeli, qui inferiores illuminant, habent pleniorum noticiam de rebus divinis quam inferiores, ut dicit Dionysius 12° c. *Celestis Hierarchie*, ita eciam superiores homines, ad quos pertinet alios erudire, tenentur habere pleniorum noticiam de credendis et magis explicite credere”. Ex hiis verbis patet quod de intencione istius doctoris est quod aliqui tenentur aliqua credere explicite ad quorum fidem explicitam alii non tenentur.

70

Sed quereret forte aliquis, que sunt illa credenda explicite ab aliquibus et non ab omnibus? Ad quod potest responderi quod illa sunt in duplice differencia: quedam enim sunt que de necessitate spectant ad officium aliorum, sicut qui habent officium predicationis aliqua tenentur credere explicite ad que alii non tenentur; quedam vero sunt ab aliquibus credenda explicite, et non ab omnibus, quia ad aliorum pervenit noticiam quod in scriptura divina aut doctrina universalis ecclesie explicite continentur, licet hoc ad noticiam omnium nequam pervenerit. Sicut aliqui sciunt in sacris literis contineri quod Abraham habuit plures uxores, et quod Heliseus prophetavit post Heliam, et quod Christus fugit in Egyptum, et ideo illi tenentur explicite credere supradicta; aliqui autem ignorant hec in sacris literis reperiri, et illi non tenentur ea credere explicite sed implicite solum. Et sic loquendo de credendis explicite, potest contingere quod

75

80

85

59 debet] omitted Ed | credere] tenetur added A | veritates] explicite added A **60** catholice divulgata] Ha Ko Ly: catholica divulgata W **61** omnibus] omni B | quia] scilicet added Bz
62 sed] omitted B **63** Quia] que B | illi] et added B | scire] et added Pa B **66** tenentur] tenetur Vb
68 qui] que Ed | in] Bz: de Ed; omitted Az Vb **70** sicut] Fi Ed S: sint Vb Lb, sunt W | angeli] alii B
72 ut] A S: et B | Celestis Hierarchie] A S: B has various readings | eciam] S: ad Pz, ut ad Az,
omitted Ly | superiores] A S: inferiores B **73** tenentur] A S: tenetur B **74** verbis] omitted Ed
88 credendis] credere Ed

84 Abraham] Cf. Gen. 25:1 **85** post Heliam] Cf. 3 Kings 19:19 | Christus fugit] Cf. Matt. 2:14

laicus tenetur aliquid explicite credere ad quod credendum explicite episcopus
 90 aliquis, eciam in theologia magister, minime tenetur: si enim laicus sciret in scriptura divina reperiri quod Amasias fuit filius Ioas, ipse teneretur hoc credere explicite; episcopus autem et magister in theologia, si non teneret in memoria quod hoc reperitur in scriptura divina, non teneretur pro tunc hoc credere explicite.

95 Isto igitur modo accipiendo credendum explicite ab aliquo, omne credibile potest esse credendum explicite ab aliquo. Quia nullum est credibile quin aliquis possit scire in scriptura divina vel doctrina ecclesie explicite vel implicite contineri; qui autem scit illud in scriptura divina sive explicite sive implicite contineri tenetur illud credere explicite; ideo, et cetera. Ex hoc sequitur quod
 100 aliquis tenetur uno tempore aliquid credere solum implicite, et alio tempore tenetur illud idem credere explicite. Et hoc quidem Thomas aperte insinuat, dicens: "Quantum ad aliqua credibilia, non tenetur homo explicite credere sed solum implicite vel in preparacione animi, inquantum paratus est credere quicquid in scriptura divina continetur. Sed tunc hoc solum tenetur explicite
 105 credere quando hoc ei constiterit in doctrina fidei contineri." Hec allegacio fit pro illis qui tenent doctrinam Thome.

Tercio notandum est quod heretici sunt in duplice differencia: quidam enim sunt scientes heretici, et quidam sunt heretici nescientes. Illi sunt scientes heretici qui sciunt se Christiane fidei obviare, sicut apostate a fide, qui fidem Christianam arbitrantur falsam. Illi sunt heretici nescientes qui putant se tenere fidem Christianam sed reputant et tenent pertinaciter quandam fidem esse Christianam que in rei veritate non est. Multi enim fuerunt heretici qui putabant se solos catholicos et omnes alias eis contrarios a veritate catholica deviare. Hec distinctione ex verbis beati Augustini que ponuntur 6^a, q. 1^a, c. *Quero*, patenter accipitur.
 110 Ait enim: "Quero ergo quis peccet gravius, qui nesciens heresim incurrit, an qui sciens ab avaricia, id est ab idolatria, non recessit? Secundum illam regulam
 115

90 tenetur] Ed Fi: teneretur Az Vb Bz **92** in theologia] omitted B **95** credendum] credere Ed
101 idem] omitted Ed | explicite] ideo et cetera added Ed **102** aliqua] alia Vb S **104** tunc] hoc added A; huius added Vb | hoc] A: huius Vb Fi **105** in] sacra added Bz **108** scientes^{1]}] scienter B nescientes] nescienter B, non scientes Ed | scientes^{2]}] scienter B **109** apostate] Ly Es Lb: apostataes Ca, apostatare W **110** nescientes] nescienter B **115** ergo] B S: enim A | incurrit] incurrit S | an] A S: aut Bz **116** sciens] scienter Ed | recessit] recesserit Pa Es S | illam] quidem added S

91 filius Ioas] 4 Kgs 14:1 **102** dicens] 2-2, q. 2, a. 5 **114** Quero] C.6 q.1 c.21, col. 559, text corrected from Augustine, *De baptismo contra Donatistas*, IV.v.7, ed. M. Petschenig , CSEL, vol. 51, pp. 229-30.

qua peccata sciencium peccatis ignorancium preponuntur, avarus cum sciencia vincit in scelere. Sed si forte hoc faciat in heresi sceleris ipsius magnitudo quod facit in avaricia scientis admissio, hereticus nesciens avaro scienti coequatur”; ubi dicit glossa super verbo “nesciens”, “Ille est ignorans hereticus qui sequitur opinionem quam putat veriorem, ut 24^a q. 3^a c. *Heresis*”. Ex hiis patenter habetur quod aliqui sunt scientes heretici et aliqui nescientes.

Quod eciam aperte probatur, quia Arius, Sabellius et alii plures dampnati fuerunt heretici; sed non fuerunt scientes heretici, quia scripture divine et doctrine apostolice et ecclesie universalis putabant se firmiter adherere et in illa doctrina se fundare; igitur non fuerunt scientes heretici, quemadmodum apostate a fide scienter negant Christianam fidem et scripturam sacram, dicentes eam esse falsam et fictam. Fuerunt igitur predicti heretici nescientes, et nonnulli scientes.

Quarto notandum est quod errantes contra fidem Christianam oberrant ipso facto, et hoc contingit duplicitate: quia aut errant contra veritatem quam tenentur explicite credere, sicut si quis assereret Christum non fuisse mortuum, putans hoc ad fidem Christianam minime pertinere; quidam autem errant contra veritatem quam non tenentur credere explicite, sicut si aliquis putat Christum non fugisse in Egyptum. Et hoc quidem adhuc contingit duplicitate, quia quidam errant pertinaciter nec parati sunt corrigi, quidam vero errant sed parati sunt corrigi. Ista quatuor predicta possunt per exempla aperta probari, sed videtur quod probacione non egent. Primi autem errantes sunt heretici manifesti, et similiter secundi, et tertii, sed non quarti, quod per multas rationes et auctoritates apertas posset ostendi, sed causa brevitatis unica auctoritas adducetur, qua quatuor predicta probantur.

Est autem auctoritas Augustini, que ponitur 24^a q. 3^a c. *Dixit Apostolus*, qui ait: “Qui sentenciam suam, quamvis perversam aut falsam, nulla pertinaci

117 qua] Pa Ly S: que Vb; quod Es | ignorancium] ignorancie S | avarus...sciencia] Augustine: avarum conscientia Ed Lb Es S; avarorum conscientia Az **118** si] ne S | hoc] hunc A | magnitudo] magnificando Vb **119** coequatur] coequetur S **120** ignorans] ignoranter S **121** ut] S: et W **122** scientes] scienter B | nescientes] nescienter B **123** aperte] omitted Ed | Arius] B: arrianus Pa Ed **124** scientes] scienter B **125** universalis] Es Ba Ax Fi Fr: universalis W **126** fundare] putaverunt added Ed; nisi fuerunt added W (except Fi) | scientes] scienter B **127** scienter] decedentes Ed, scientes Az **128** nescientes] nescienter Vb **129** scientes] scienter Vb **130** notandum est] sciendum Ed | oberrant] ab added B | ipso] ipsa B **131** facto] omitted B **132** assereret] assentiret A **135** fugisse] fuisse Az Es | hoc] omitted Ed **136** quidam...137 corrigi] omitted B **137** quatuor] ex added Pa | predicta] exempla B | possunt] possent B **139** auctoritates] acciones Vb, occasiones Bz **141** probantur] probat Bz **143** aut] atque S

120 glossa] C.6 q.2 c.21, v. nesciens, col. 804 **142** Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 998

animositate defendant, presertim quam non audacia sue presumptionis pepere-
 145 runt sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, querunt autem
 cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati cum invenerint, nequaquam sunt
 inter hereticos reputandi". Ex hiis verbis patenter infertur quod scientes errantes
 contra Christianam fidem sunt heretici reputandi. Quia secundum verba pre-
 missa errans contra fidem qui non est paratus corrigi est hereticus; sed hereti-
 150 cans scienter contra fidem non est paratus corrigi. Quia errans contra fidem
 debet corrigi per regulam fidei Christiane; qui ergo regulam fidei putat falsam
 non est paratus corrigi; igitur est inter hereticos computandus.

Secundo, ex verbis predictis concluditur quod errans contra veritatem catholicam quam tenetur explicite credere est hereticus censendus, quia talis non
 155 querit cauta sollicitudine veritatem nec paratus est corrigi. Constat enim quod iste qui non credit hoc quod credere debet non solum implicite sed explicite de necessitate salutis non querit cauta sollicitudine veritatem, nec paratus est corrigi; igitur est inter hereticos numerandus, secundum auctoritatem Augustini predictam.

160 Tercio, ex auctoritate prescripta evidenter ostenditur quod errans pertinaciter contra veritatem catholicam quam non tenetur explicite credere est hereticorum numero aggregandus. Nam errans pertinaciter contra veritatem catholicam quam non tenetur explicite credere, defendens eciam pertinaci animositate falsam et iniquam sentenciam comprobatur (quia defendens pertinaciter sentenciam falsam contrariam veritati quam non tenetur explicite credere propter solam pertinaciam et non propter defensionem inter hereticos numeratur). Sed defendens pertinaci animositate falsam et iniquam sentenciam secundum Augustinum inter hereticos computatur. Igitur errans pertinaciter contra veritatem catholicam quam non explicite tenetur credere hereticus est censendus.
 170

Quarto, ex auctoritate supra dicta infertur quod errans non pertinaciter contra veritatem catholicam quam non tenetur credere explicite non est inter hereticos computandus. Quia talem dicit Augustinus inter hereticos minime computan-

144 peperunt] Ed Vb Fi S: per/pre-cep-er-it/int Az, ceperunt Bz **145** atque] et S Ed | acceperunt]
 acceperint Vb **146** cauta] A S: tanta B **147** reputandi] deputandi Vb S, computandi Ed | scientes]
 scienter B **148** fidem] veritatem Ed **152** inter] omnes added B **153** concluditur] concludere Vb,
 concluderetur Bz **154** censendus] reputandus Ed **155** cauta] Ed: tanta B, tantam Az | sollicitudine]
 sollicitudinem Az **156** debet] Bz: omitted A Vb | explicite] tenetur added Ed **157** cauta] Es Ed:
 tanta W **162** veritatem] fidem Ed **163** defendens] Bz Ly: defendant A | eciam] omitted B; enim
 Ly **164** quia...166 numeratur] See website, 2TextProblems.html#s174. | defendens] La Lb Ly:
 describens W **165** non] omitted Bz **166** non] Bz: non solum W **169** veritatem] fidem Ed
171 dicta] omitted Az Vb **172** explicite] Fi Vbm: omitted W

dum: talis enim paratus est corrigi per regulam fidei Christiane, et ideo non errat scienter contra fidem; querit eciam cauta sollicitudine veritatem <et ideo non contra aliquod quod teneatur credere explicite errat>; quia eciam paratus est corrigi, non errat pertinaciter, sed ex sola simplicitate vel ignorancia errat, et ideo non est inter hereticos computandus.

Quinto, notandum est quod non solum per verba, predicaciones, dogmatizaciones, determinaciones, diffiniciones, asserciones verbales errantes contra fidem de pertinacia convincuntur, verum eciam per facta et opera sepe pertinaces probantur. Ille enim qui presumpcione violenta potest convinci negare aliquam veritatem catholicam quam prius agnovit esse catholicam est pertinax reputandus. Item, iste qui correctus legitime se non emendat; item, ille qui molestat vel persequitur catholicam veritatem contrariam defendantes et pravitatem hereticam impugnantes, item ille qui recusat se subicere correccioni et emendacioni illius vel illorum cuius vel quorum interest, item ille qui de veritate penituit informari, item ille qui ad suum tenendum errorem alios premis, penis vel preceptis aut iuramentis commovet et cogit, item qui cogit alium veritatem catholicam abiurare — est pertinax reputandus. Hiis enim modis aliisque quam pluribus est errans de pertinacia convincendus et inter hereticos computandus.

Sexto, notandum est quod differencia est inter protestacionem et revocationem. Protestacionem enim, quantum ad propositum spectat, potest facere tam ille qui errat quam ille qui non errat contra fidem. Errans enim contra fidem protestatur quod non intendit aliquid dicere contra fidem, et talis protestacio, si est vera, declarat protestantem non errare vel non dicere aliquid scienter contra fidem, et in hoc ostendit quod non est scienter hereticus; sed non suffragatur sibi quin possit esse nesciens hereticus. Non errans eciam contra fidem protestatur, per hoc ostendens quod, si erraret, non erraret nisi ex simplicitate vel ignorancia, non ex pertinacia. Revocatio autem non pertinet nisi ad errantem tantummodo; qui enim non errat, non debet aliquid revocare. Sed qui errat contra fidem, cum cognoverit se errasse, tunc debet facere tam revocationem quam protestacionem, quia debet fateri se errasse et debet promittere quod de cetero contra fidem nequaquam errabit.

175 cauta] tanta Az Vb | veritatem] Kilcullen: veritatem et ideo non contra aliquid (aliquid Bz Ly) quod tenetur (teneatur Bz) credere explicite errat (errat omitted B) W. See website, 2TextProblems.html#s175. **178** computandus] reputandus Vb **179** predicaciones] predicationis Ed | dogmatizaciones] Ca B: dogmatizare et acciones Pa, dogmatizantes seu per Ly **181** fidem] veritatem Ed **184** emendat] emendarer Bz **186** hereticam] non added Es **188** premis] Lb: prius La, parvis Bz; omitted A **189** commovet] Kilcullen: commovit A, non novit B | cogit'] coegit Ly **190** enim] omitted Bz | modis] Lb Fi: innumeris W **201** contra errorem added Az B

205 Septimo, notandum est quod revocacio quam facit errans contra fidem non debet esse condicionalis, sed debet esse pura et absque omni condicione. Sicut enim penitencia de peccato commisso non debet esse condicionalis sed sine condicione, ita non debet quis errans revocare errorem suum sub condicione sed absolute. Videtur quod aliqui errantes contra fidem, et eciam aliqui non errantes,
 210 ex consuetudine revocant aliqua sub condicione, dicentes, "Si aliquid dixi vel dixerim contra fidem, revoco totum". Talis revocacio magis dicenda est protestacio quam revocacio; talis enim non fatetur se errasse, sed fatetur quod non dixit vel dicet scienter aliquid contra fidem et quod, si sciverit se dixisse aliquid contra fidem, paratus est revocare <magna autem differencia est inter revocationem et protestacionem si sciret aliquid dicere contra fidem revocare>; talis enim non revocat, sed protestatur se paratum revocare si se cognoverit contra fidem errasse vel errare.

220 Hiis visis probanda sunt tria que in principio huius capituli premissa fuerunt, quorum primum est quod inventor heresis sepe dicte (scilicet quod anime sanctorum in celo non videbunt clare deum ante diem iudicii) non potest per verba que hic dixit aliqualiter excusari quin fuerit et adhuc sit hereticus. Quod probatur sic: Per verba communia catholicis et hereticis obduratis ac perfidis non potest tenens heresim contrariam veritati catholice quam tenetur credere explicite excusari quin fuerit et adhuc sit hereticus. Quia heretici verba talia
 225 communia catholicis et hereticis proferentes morem simie imitantur, que, cum sit expers penitus rationis, in quibusdam gestibus et actibus sequi animal rationale conatur, licet non sit (1^a q. 1^a, *Si quis inquit*). Heretici cum sint a fide catholica alieni, in quibusdam verbis catholicos imitantur, sed frustra, quia per verba talia minime excusantur. Sed verba predicta que iste profert sunt communia catholicis et hereticis obduratis et perfidis. Dicunt enim catholici, dicunt et omnes nescientes heretici, quantumcumque obdurati et perfidi, quod non est intencionis eorum aliquid dicere contra fidem et, si aliquid dixerint, revocant totum. Talem enim protestacionem et revocationem, que magis dicenda est

209 Videtur] Pa Vd: unde W **210** aliqua] Ed: aliquid Lb, aliquod La, aliqui W | sub] La Lb Pz: cum Fi Frm; sine W | dixi] dixerim Es **212** errasse] errare Bz **213** aliquid^{1]}] Bz: omitted W | fidem] veritatem Ed **214** revocare] Kilullen: revocare magna autem differencia est inter revocationem et protestacionem si sciret aliquid dicere (dixisse Es Fi) contra fidem (paratus est added Es) revocare W. See website, 2TextProblems.html#s180. **216** paratum] probatum Pa **218** fuerunt] sunt Ed **219** inventor] intencio Ly **220** potest] possit Bz **221** dixit] dicit Vb **225** proferentes] omitted Bz que] qui Es **227** Si...inquit] si qui sint (sunt Ed) W | sint] sunt Ed **228** catholicos] Lb Ed: catholicis W **229** verba^{1]} omitted Ed | communia] contraria Vb Es **230** enim] Fi Ly: omitted W et³] Fi Ly: omitted W

227 Si...inquit] C.1 q.1 c.70, col. 382.

protestacio quam revocacio, omnes Sabelliani, omnes Arriani, omnes Donatiste, omnes Greci et ceteri heretici universi (qui alias sibi contrarios reputabant hereticos et se catholicos) saltem protestati fuissent: qui tamen per talem protestacionem nullatenus excusati fuissent. Igitur cum iste teneat heresim contrariam veritati quam tenetur credere explicite, per verba huiusmodi minime excusatur quin fuerit et adhuc sit hereticus.

Et si dicatur quod per illam rationem nullus errans contra fidem per talem protestacionem excusaretur quin esset hereticus (cum talis protestacio sit communis catholicis et multis hereticis, quia omnibus hereticis qui sunt nescientes heretici), secundum quod tenens aut predicans heresim contrariam veritati catholice: probabiliter potest dici quod nullus errans pertinaciter apud deum per talem protestacionem poterit excusari, licet apud ecclesiam, que decipi potest, possit errans contra veritatem catholicam quam non tenetur credere explicite excusari si per alium modum de pertinacia convinci non possit — et tunc quidem non excusatur solummodo per protestacionem huiusmodi, sed simul per talem protestacionem et defectum probacionis per alium modum de pertinacia convincendi. Sed qui tenet, docet, aut predicit heresim contrariam veritati catholice quam tenetur credere explicite, et hoc ipse scit, constat quod de heretica pravitate convincitur, et ideo talis per protestacionem huiusmodi nullo modo poterit excusari.

Dicunt igitur quod ista duo sunt probanda. Primum est quod iste, qui tenet et predicit heresim contrariam veritati quam tenetur credere explicite statim, absque maiori inquisitione vel examinacione, est hereticus iudicandus. Secundum quod licet talis possit converti ad catholicam veritatem, tamen nullo modo, nec per protestacionem predictam nec alio modo quocumque, poterit excusari quin fuerit hereticus.

Primum aperte probatur sic. Illa veritas catholica que est apud omnes catholicos tamquam catholica divulgata est ab omnibus credenda explicite; hoc ex notabili secundo supra scripto colligitur evidenter. Sed hec, “Anime sanctorum

²³⁵ qui] quia Ed ²³⁶ se] seipso esse Bz | protestati] Fi Ly: probari Ca Vb La Ax, probati W
²⁴¹ quin...hereticus] quia de heretica Vb; de pravitate heretica Bz | sit] sic added Ed

²⁴² quia...hereticis²] omitted Es | nescientes] nescienter Bz

²⁴⁴ probabiliter] probandum est Vb, probandum Bz ²⁴⁸ non...per¹] eum non excusat protestacio Ly | per protestacionem] Kilullen: per talem (illam Ko) protestacionem Ha Ko: protestacio W huiusmodi] solum added Az B ²⁴⁹ talem] huiusmodi Ed ²⁵¹ constat] posse Ly | quod] Bz Pz: omitted W ²⁵² convincitur] convinci A ²⁵⁴ Dicunt...quod¹] Es: dico quod Ax, octavo igitur W qui] omitted Pa Vb ²⁵⁶ vel examinacione] omitted A | Secundum...259 hereticus] omitted B (except Fr) ²⁶⁰ catholica] omitted Ed ²⁶² secundo] Pa Vb La Lb: tercio A | hec] quod Az Ly

²⁶² secundo] See above, line 153.

in celo clare vident deum”, postquam iste ad papatum fuit assumptus et ante, fuit apud omnes catholicos tamquam catholicam divulgata, quia diu postquam iste 265 papatui presidebat nullus catholicus eam in dubium revocavit. Igitur tenebatur et tenetur eam credere explicite, sicut illam, “Christus fuit passus”. Ex quo sequitur quod iste tenet et predicit heresim contrariam veritati quam tenetur credere explicite. Ideo statim, sine maiori inquisicione vel examinacione, hereticus est iudicandus. Hoc enim ex quarto notabili suprascripto colligitur evidenter; 270 ibi enim probatum est quod omnis talis errans est hereticus manifestus, et ideo quando constat quod talis errat, est hereticus reputandus.

Hoc eciam aliter consimiliter probatur. Qui teneret et doceret Christum non fuisse passum et mortuum, ideo esset statim hereticus reputandus quia apud 275 omnes catholicos tamquam catholicum divulgatur quod Christus fuit passus et mortuus. Igitur quicumque negat veritatem catholicam que apud omnes tamquam catholicam divulgatur est hereticus reputandus. Nec est de tali querendum an paratus sit corrigi vel non sit paratus corrigi, an protestetur vel non protestetur, sed statim est hereticus reputandus. Aliter enim inter errantes contra illa que 280 tenentur credere explicite et inter errantes contra illa que non tenentur credere explicite diferencia assignari nequiret.

Item, errans contra fidem, si debet de pravitate heretica excusari, oportet quod per ignoranciam excusetur. Errans igitur contra fidem qui laborat ignorancia que non excusat nisi probetur, antequam probetur non debet per ignoranciam excusari. Sed qui errat contra veritatem que apud omnes catholicos est tamquam 285 catholicica divulgata <vel ignorat talem veritatem esse apud omnes tamquam catholicam divulgatam vel> laborat ignorancia que ipsum apud ecclesiam non excusat nisi ignoranciam talem probaverit, quia secundum sanctos canones, illa que publice fiunt nemini licet ignorare, et si talem ignoranciam allegaverit, ipsam probabit (9^a, q. 1^a, *Ordinaciones*, in textu et in glossa). Igitur qui negat 290 catholicam veritatem communiter apud catholicos divulgatam, si protestando qualitercumque se voluerit per ignoranciam de pravitate heretica excusare, oportet quod ignoranciam huiusmodi probet. Unde si iste posset probare legitime quod numquam audivit aliquem catholicum predicare, tenere, docere vel

264 quia diu] quamdiu Ed **265** catholicus eam] casus eum Ed **266** tenetur] eciam added Ed

267 predicat] et probat added Es **268** Ideo] Es La: qualiter Az; quare Ed **275** catholicam] omitted Ed **283** probetur²] probet Ly **284** Sed] similiter A **285** divulgata] Kilcullen: divulgata vel (ideo Az, nec Ed) ignorat (ignoret Vb) talem veritatem esse apud omnes tamquam catholicam divulgatam vel (non A) W (except La). See website, 2TextProblems.html#s189. **286** non] omitted Ly

290 communiter] omitted Bz **292** posset] potest Bz

269 quarto] See above, line 171 **289** *Ordinaciones*] C.9 q.1 c.5, col. 602; gloss v. nisi probare, col. 866

asserere animas sanctorum in celo videre deum, posset de pravitate heretica excusari, sed aliter non — sicut eciam si quis negans Christum fuisse passum per protestacionem huiusmodi (scilicet quod non intenderet aliquid dicere contra fidem, et si diceret, totum revocaret) de pravitate heretica excusaretur, nisi per alium modum de pertinacia convinceretur.

Sic ergo pro prolixitate vitanda probatum est unica ratione quod per sacros canones asserentes quod nulli licet ignorare ea que publice fiunt, geruntur, et tenentur posset multipliciter confirmari quod inventor heresis sepe fate, per illam protestacionem quam facit, nullo modo potest excusari quin fuerit et adhuc sit hereticus.

Secundum autem probandum est quod, licet possit converti ad catholicam veritatem, tamen nullo modo — nec per protestacionem predictam nec alio modo quocumque — poterit excusari quin fuerit hereticus. Quod breviter sic probatur. Qui in rei veritate est hereticus, licet possit converti, tamen nullo modo poterit excusari quin fuerit malus. Sed iste fuit hereticus, igitur, licet possit converti ad catholicam fidem, tamen non excusari poterit quin fuerit hereticus.

Maior est manifesta. Minor probatur primo per predicta, quia predicavit et docuit heresim contrariam veritati catholice quam tenetur credere explicite, 310 igitur fuit hereticus.

Secundo probatur sic. Sicut patet ex quinto notabili, errans contra catholicam veritatem non solum convincitur per verba que asserit sed eciam per facta et opera; et ideo ad convincendum istum de pertinacia et heretica pravitate non solum attendenda sunt verba ipsius, sed simul cum verbis consideranda sunt opera eius per que aliquis de pertinacia convincitur manifeste.

Preterea sic. Errans contra fidem qui predicantes, docentes, vel defendantes aut tenentes catholicam veritatem, et impugnantes hereticam pravitatem, persequitur et molestat est hereticus iudicandus, sicut tactum est in quinto notabili suprascripto. Sed iste predicantes et tenentes catholicam veritatem, scilicet quod anime sanctorum in celo vident deum, et impugnantes contrariam hereticam pravitatem, persecutur et molestat. Igitur hereticus est censendus.

294 posset] potest Bz **296** per] Esb Ly: omitted W **297** excusaretur] Fr Ed: excusari Az; excusari non posset Es Lb **302** facit] fecit Ed | potest] possit Ed | fuerit] fuit Ed **307** possit] posset Ed **314** convincitur] Esm Fi: vincitur W **315** opera] eius added Bz **317** per...aliquis] per aliqua B; enim added Bz **318** Preterea] primo B

295 sicut...298 convinceretur] He must be able to prove that he had never heard any Catholic preach that Christ had suffered—this point seems to have dropped out. **313** quinto] See above, line 179

Maior istius racionis est manifesta, que tamen multis modis ostenditur,
 325 primo sic. Reprobi circa fidem sunt heretici reputandi. Qui autem predicantes
 veritatem catholicam et pravitatem hereticam impugnantes persecutur et mole-
 stat est reprobus circa fidem: quia dampnabiliter veritati resistit; qui autem
 dampnabiliter veritati resistunt sunt reprobi circa fidem, teste Apostolo, qui 2^a
 330 ad Timotheum 3°, ait, “Quemadmodum autem Iannes et Mambres restiterunt
 Moysi, ita et hii resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem”;
 et per consequens sunt heretici iudicandi.

Secundo sic. Errans contra fidem qui persecutur et molestat veritatem
 catholicam confitentes et pravitatem hereticam impugnantes non querit cauta
 sollicitudine veritatem, nec paratus est corrigi. Talis autem est hereticus mani-
 festus, secundum Augustinum, ut habetur 24^a, q. 3^a, *Dixit Apostolus*. Igitur tales
 335 persequentes veritatem catholicam confitentes sunt heretici manifesti.

Item sic. Gravius peccat et delinquit qui veritatem catholicam predicantes
 impugnat quam qui tales non recipiunt. Sed qui non recipiunt predicatores
 catholice veritatis peccant mortaliter, testante ipsa veritate, Matthei 10°, que ait:
 340 “Quicumque non receperit vos vel audierit sermones vestros, exeuntes foras de
 domo vel civitate excutite pulverem de pedibus vestris. Amen dico vobis,
 tollerabilius erit terre Sodomorum et Gomorrheorum in die iudicii quam illi
 civitati”. Igitur gravius, vel non minus, peccant qui ideo alios persequuntur vel
 345 molestant quia catholicam tenent vel predicanter veritatem et pravitatem impug-
 nant hereticam. Sed peccatum tale et tam grave non est sine pertinacia. Igitur
 tales sunt pertinaces, et per consequens heretici sunt censendi.

Sic igitur probata est maior, quod errans contra fidem qui predicantes et
 asserentes catholicam veritatem aut impugnantes hereticam pravitatem perse-
 350 quitur et molestat est hereticus iudicandus. Minor autem, quod iste predicantes
 et tenentes animas sanctorum in celo videre deum et impugnantes contrariam
 hereticam pravitatem persecutur et molestat, per opera eius aperte probatur:
 primo, quia ideo, ut fertur, quemdam predicatorem in theologia magistrum
 carceri mancipavit; secundo, quia, ut dicitur, volentes predicare veritatem

325 primo] modo added Ed 326 et¹] reprobantes added Es | impugnantes] omitted B 332 Secundo]
 tercio Az 333 cauta] Pa Ess Ed: tanta W 336 confitentes] omitted Bz 337 Item] tercio Bz
 peccat...delinquit] peccant et delinquunt Bz | predicantes] veritatem Ed 338 tales] Bz: omitted W
 Sed...recipiunt²] Pb Bz: omitted Ed 339 veritatis] et tamen added Ed 340 receperit] Ly S: recipit
 W | vel] neque Ly S; non added Bz | audierit] audiet Az 342 erit] Es Ly S: est Az Vb 343 Igitur
 gravius] omitted Es 345 tale] tantum added Bz 349 iste] isti Pa Vb

329 Timotheum] 2 Tim. 3:8 335 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 998 339 Matthei] 10:14-15

catholicam privavit sermonibus consuetis; tercio, quia, ut narratur, quosdam amicos suos suadentes sibi veritatem predictam male portavit; quarto, quia, sicut fertur, scripta defendendum veritatem predictam conatur pervertere et eripere eos in verbis, ut sic cogat eos a veritate consona cessare. Ista et multa alia que dicitur fecisse in defensores veritatis catholice consistunt in facto, et ideo non per rationem vel auctoritatem sed per testes et alia documenta legitima sunt probanda.

355

360

Secundo, per opera eius ostenditur quod est hereticus manifestus. Nam errans contra fidem qui in favorem sui erroris reprobos et malignos promovet et exaltat hereticus est censendus, quia talis non est paratus corrigi, et per consequens est hereticus reputandus. Sed inventor heresis sepe dicte in favorem erroris sui hereticos, reprobos et malignos, ut refertur, promovet et exaltat; igitur hereticus est censendus. Maior est manifesta. Minor in facto consistit, et ideo per legitima documenta est probanda.

365

Ex dictis aperte colligitur quod secundo promittebatur probandum in principio istius capituli: quod, scilicet, licet assertor heresis antedicta possit converti ad catholicam veritatem, tamen nullo modo poterit excusari quin fuerit hereticus.

370

Tercio principaliter est dicendum qualem revocationem ipsum oportet facere si velit inter catholicos reputari, que scilicet declarat ipsum non esse hereticum (licet per nullam revocationem poterit declarare se non fuisse hereticum). Ad cuius evidenciam est sciendum quod errantes primo modo, secundo et tertio, de quibus dictum est in quarto notabili, ad hoc quod debeant catholici reputari, necesse est quod simpliciter et absolute sine omni condicione (sic dictum est in quinto notabili) revocent suum errorem et fateantur se errasse. Errantes autem quarto modo, de quo dictum est in <quinto> notabili quarto prescripto, si cognovent se errasse, per puram revocationem absque omni condicione ad hoc quod pro catholicis habeantur satisfacere restringuntur. Si autem aliquis erraverit quarto modo, non tenetur aliquid revocare proprie loquendo, sicut ante dictum

375

380

354 quosdam] Bz: quondam A Vb **355** male...356 predictam] omitted Es Ax Lb **356** eripere] arripere Ed, capere Es **358** fecisse] Ed: omitted W **365** hereticos] omitted Ed | et malignos] omitted A **368** secundo] duo A | promittebatur] promittebantur Pa Ed | probandum] probanda Pa Ed **369** licet] omitted Ed | possit] posset Vb **372** Tercio] Ly: secundo W **373** que] Ed Bz: qua Az Vb **376** quarto] tercio Ed **378** se] sic added Bz **379** in] Kilcullen: in quinto W | quarto²] omitted Ly prescripto] suprascripto Ly; scripto Az **380** per] Lb: omitted W | puram] Vb La Lb Fi: primam W **381** restringuntur] astringuntur B

376 quarto] See above, line 130 **378** quinto] Rather, in the seventh, above, line 205
379 quinto...quarto²] See above, line 130

est in sexto notabili, sed sufficit sibi facere protestacionem, nisi per alia verba eius aut opera possit de pertinaci animositate convinci.

385 Ex istis duo liquide constant. Primum est quod omnes heretici, sive sint scientes heretici sive nescientes heretici (de quorum differencia dictum est in tercio notabili suprascripto), et omnes eciam catholici qui sciunt se ex ignorantia vel simplicitate contra fidem errasse, ad hoc quod pro catholicis habeantur, tenentur errorem suum pure et absolute et simpliciter sine omni condicione, 390 notificacione et palliacione revocare et se errasse fateri. Secundum est quod catholicus errans ex sola simplicitate non tenetur aliquem errorem revocare, sed si nichil habetur contra ipsum nisi quod talem errorem tenuit absque omni pertinacia opinando antequam sibi constiterit quod erravit, sufficit quod protestetur se ex intencione nichil dixisse contra fidem et quod paratus est revocare, si 395 cognoverit se errasse.

Primum istorum auctoritate, exemplis, et ratione probatur. Auctoritate quidem primo Leonis pape, ut habetur 1^a, q. 7^a, c. *Saluberrimum*, evidenter ostenditur. Ait enim: “*Saluberrimum et spiritualis medicine utilitate plenissimum est ut (sive presbyteri, sive diaconi, sive subdiaconi, aut cuiuscumque ordinis clerici) qui se videri correctos volunt atque ad fidem catholicam, quam pridem amiserant, rursum reverti ambient, prius errores suos et ipsos auctores erroris a se dampnatos sine ambiguitate fateantur, et sensibus pravis eciam peremptis, nulla desperandi supersit occasio, nec ullum membrum talium possit societate violari, cum per omnia illis professio propria ceperit obviare*”. Ex 400 quibus verbis evidenter colligitur quod omnes errantes contra fidem, qui volunt videri correcti, suos errores revocare tenentur.

Ad hoc est facile respondere quod errantes primo modo, secundo, tercio et quarto, si se errasse cognoverint, tenentur velle videri correcti, et ideo pure et sine omni condicione suos errores revocare tenentur. Errantes autem quarto modo, si se errasse nequaquam cognoverint, non tenentur de hoc velle videri correcti pro tunc; sed nec tenentur tunc scire se errasse.

385 Ex...omnes] omitted Es Ax Fi **387** eciam] omitted Ed **391** simplicitate] credere added Az B

394 contra...et] eciam A **396** probatur] probaretur Az **397** ut habetur] omitted A **401** pridem] Es

Fi S: quidem W **403** peremptis] ut added Bz **404** violari] violentari Ed **405** verbis] omitted Ly

407 Adj] sed dices forte ex hac auctoritate videtur posse inferri quod qualitercumque errantes teneantur errorem suum revocare si voluerint videri correcti cuius tamen oppositum assumitur in secundo quod sequitur ex dictis ad Ly | tercio] omitted Vb

383 sexto] See above, line 192 **387** tercio] See above, line 107 **397** *Saluberrimum*] C.1 q.7 c.21, col. 435 **407** hoc] The objection seems to have dropped out of the text. The editor of Ly has attempted to supply it, presumably by conjecture.

Ad predictam conclusionem est concilium Martini Pape, in quo, ut legitur 1^a, q. 7^a, c. [Si quis episcopus, dictum est:] “Si quis episcopus vel alicuius episcopi presbyter aut diaconus in alicuius heresis opinionem offenderit, et ob hanc causam fuerit excommunicatus, nullus episcopus in communione eum recipiat, nisi prius in communi concilio, porrecto fidei sue libello, satisfaciat omnibus, et ita liberam teneat suam purgacionem. Hoc idem et de fidelibus laicis sit decretum, si in aliquam heresis opinionem fuerint nominati”. Ex quibus verbis datur intelligi quod omnes errantes contra fidem qui errores suos revocare tenentur pure suam debent confiteri fidem, et per consequens pure et absque condicione 420 suos errores revocare.

Hoc eciam ex decreto Pape Lucii, quod ponitur Extra, *De hereticis, Ad abolendam*, potest intelligi vel colligi evidenter.

Verum quia auctoritates predicte, et alie de ista materia, ad intellectum perversum possunt trahi, sunt duo notanda, quorum primum est, quod in auctoritatibus predictis quedam ponuntur que sunt de iure humano positivo; aliquid autem continent quod est de iure divino, quod omnes summi Pontifices et omnia concilia generalia mutare non possunt. Afferunt enim auctoritates prefatae quod errantes contra fidem errorem suum revocare pure tenentur, quod verum est secundum legem divinam, quantum ad simplicitatem revocationis, presertim si aliqui scandalizati fuerint de errore. Debent enim errorem dimittere et, propter scandalum sedandum, fateri se errasse et veritatem catholicam fateri, iuxta illud Matthei 10°, “Omnis ergo qui confitetur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in celis est”, et ad Romanos 4°, “Corde creditur ad iusticiam, ore autem confessio fit ad salutem”. Quod autem secundum concilium Martini pape errantes debeant libellum fidei sue in concilio communi porrigeret, et secundum Lucium papam heretici debent suam heresim abjurare, est ex iure humano et ex iure positivo, quod ex causa iusta instituitur et posset ex rationabili causa mutari.

413 c...est] Kilcullen: c. W **414** diaconus] vel acolitus *added* A | in...heresis] Ess S: in alicuius Vb Lb; *omitted* W **418** aliquam] Es Fi S: aliqua A | opinionem] B S: opinione A | nominati] Bz Fi S: nodati A **421** errores] tenentur *added* Bz **423** vel colligi] *omitted* Bz **424** alie] alia Ed **426** humano] et *added* Ed **427** omnes] omnino Bz | omnia] *omitted* B **428** enim] autem A **432** sedandum] Vb Es Fi: credendum Pa Pz, cedendum Pb Ca, eruendum Ly **433** confitetur] confitebitur S | hominibus] omnibus Ly **437** est] Esb La Lb: et Pa Vb Ed; *omitted* Pb Ca **438** humano...iure] *omitted* B | iusta] *omitted* B | instituitur] noscitur institutum Es | et²] *omitted* Ed posset] potest Ed

413 Si¹...episcopus¹] C.1 q.7 c.22, col. 435-6 **422** Ad abolendam] X 5.7.9, col. 780 **433** Mathei] 10:32 **434** Romanos] 10:10

440 Secundo sciendum est quod heretici sic tenentur suum errorem revocare quod et debent simpliciter et pure fateri se graviter deliquisse, et ideo secundum canonicas sancções sunt graviter puniendi; sed errantes contra fidem ex sola simplicitate vel ignorancia absque omni pertinacia, licet pure et sine omni condicione debeant revocare suum errorem, non tamen tenentur fateri se errando peccasse, saltem mortaliter. Nec post revocationem huiusmodi est eis penitencia imponenda, nisi forte sponte vel ad cautelam vel ex humilitate voluerint penitentiam sustinere. Nec propter talem errorem sunt infamia aliqua notandi.

445 Sic igitur auctoritatibus patet quod omnes heretici, sive scientes sive nescientes, si voluerint correcti videri, et eciam omnes catholici errantes postquam cognoverint se errasse, pure et sine omni condicione et palliacione suum debent revocare errorem, fatendo se errasse et protestando quod de cetero scienter contra catholicam veritatem nequaquam intendunt errare.

450 Hec eadem assertio aperte probatur exemplis. Primum autem exemplum habetur in decretis, 1^a q. 7^a, c. *Maximum*, ubi de quodam heretico dicit Leo papa: “Maximum quoque ex laico, reprehensibiliter licet ordinatum, tamen si donatista iam non est, et a spiritu scismatice pravitatis alienus est, ab episcopali (quam quoquomodo adeptus est) non repellimus dignitate, ita ut ipse libello ad nos directo catholicum se esse manifestet”. Ex quibus verbis habetur quod iste quondam donatista pure et sine omni condicione debuit manifestare se esse catholicum, quod facere nequaquam potuit nisi pure et sine omni condicione heresim abnegando.

455 Secundum exemplum ponitur, c. *Donatum*, de quodam alio, de quo idem Leo papa sic ait: “Donatum autem Seiacensem ex Novaciano (ut comperimus) cum sua plebe conversum, ita Dominico gregi volumus presidere, ut libellum sue fidei meminerit ad nos dirigendum, quo et Novati dogmatis dampnet errorem, et plenissime confiteatur catholicam veritatem”. Ex hiis colligitur quod iste Donatus debuit plenissime catholicam veritatem confiteri; igitur et debuit pure et sine omni condicione pravitatem hereticam abnegare.

460 Tercium exemplum ponitur de cons., dist. 2^a, c. *Ego Berengarius*, ubi clare habetur quod Berengarius pure et sine omni condicione et palliacione sane

441 et¹] omitted Ed **442** errantes] ignorantes Ed **443** vel] et Ed **445** saltem] omitted Es **446** vel¹] omitted B | voluerint] Pa Ly: voluerit Pb Pz Ca Fr, velint B **448** scientes] scienter Bz | nescientes] nescienter heretici Bz **450** cognoverint] cognoverunt Ed **452** intendunt] intendant Ed **455** reprehensibiliter] Az Fi S: reprehensibili Ed **460** omni] omitted Az Vb **463** sic] omitted B **465** Novati] S: novacianem Az; novaci- W **466** confiteatur] Es Fi Ed S: confiteri Az Vb

454 Maximum] C.1 q.7 c.19, col. 435 **462** Donatum] C.1 q.7 c.20, col. 435 **469** Ego Berengarius] De Cons., D.2 c.42, col. 1328

revocavit errorem, immo anathematizavit, dicens: “Ego Berengarius, indignus ecclesie sancti Mauricii Andegavensis diaconus, cognoscens unam catholicam et apostolicam fidem, anathematizo omnem heresim, precipue eam de qua hactenus infamatus sum, que asserere conatur panem et vinum”, et cetera. Ex hiis verbis patenter habetur quod iste pure et sine omni condicione ac palliacione suum revocavit errorem.

Quartum exemplum est de beato Augustino, qui quandoque perpendit errorem, absolute pure et sine omni condicione revocavit eundem. Unde in epistola ad Vincencium, et ponitur 23^a, q. 6^a, c. *Vides*, sic dicit: “Mea primitus sententia erat, neminem ad veritatem Christi cogendum, verbo esse agendum, disputacione pugnandum, ratione vincendum, ne factos catholicos haberem, quos apertos hereticos neveram. Sed hec opinio mea non contradicendum verbis tantum, sed demonstrancium superabatur exemplis”. Ex quibus verbis patenter habetur quod beatus Augustinus pure et sine condicione fatebatur opinionem suam superatam a veritate fuisse, et ita opinionem suam pure et sine omni condicione revocavit. Non enim in revocatione necesse est uti verbo revocandi, sed sufficit verbis equipollentibus uti.

Si enim dicit quis, “Reprehendo hanc opinionem meam vel sentenciam”, vel “Dico esse falsam”, aut “contra veritatem”, immo si dicit, “Fateor assercionem contrariam esse veram”, vel verba equipollentia profert, in rei veritate pure et sine omni condicione errorem suum pretendit revocare. Et isto modo Augustinus errores revocavit quamplures, ipsomet testante, qui in principio libri *Retractacionum* ait: “Iam diu illud facere cogitabam atque disponebam quod nunc adiuvante Domino adgredior, quia differendum esse non arbitror, ut opuscula mea — sive in libris, sive in epistolis, sive in tractatibus — cum quadam iudicaria severitate recenseam, et quod me offendit velut censorio stilo denotem. Neque enim quisquam, nisi imprudens, ideo quia mea errata reprehendo me reprehendere audebit. Sed si dicit non ea debuisse a me dici que postea michi eciam displicerent, verum dicit, et mecum facit; eorum quippe reprehensor est quorum et ego sum”. Et postea ait: “Quicumque ista lecturi sunt,

471 errorem] omitted Bz **472** Andegavensis] ecclesie added W (except Es Ba Fi) | unam] veram Es Ed S **474** que] Ca Esm Ed S: qua Pa Pb Vb La Lb Fi | asserere] astruere Ed S | conatur] Es Pz S: conor Az Vb La Lb Ax, cognatur Ly **477** perpendit] predicavit Ly **479** Mea] S Vb Es Ed: in ea W **480** cogendum] esse added Esm S **482** non] S: omitted Vb | contradicendum verbis] contra divinum verbum Az **483** demonstrancium] Ess Ed S: tenencium W **485** et²] omitted Ed **492** errores] suos added Ed | revocavit] revocat Bz **493** illud] est ut S | cogitabam...disponebam] cogito...dispono B S **496** offendit] B S: offenderit A **497** quisquam] quamquam Vb | nisi] enim Vb, omitted Es **498** dicit] me added Bz

479 *Vides*] C.23 q.6 c.3, col. 948 **492** *Retractacionum*] CSEL vol. 36, pp. 7, 10

non me imitentur errantem, sed in melius proficientem". Ex hiis aliisque quampluribus verbis beati Augustini concluditur aperte quod beatus Augustinus errores suos pure et sine omni condicione voluit revocare. Unde et in libro *Retractacionum*, de se et de suis opinionibus loquens, sepe utitur talibus verbis:
 505 "temere dictum est", "minus considerate dictum est", "hoc improbo et non approbo", "nec illud michi placet". Ex quibus modis loquendi colligitur evidenter quod Augustinus plures errores pure et sine omni condicione ac palliacione revocavit (licet plura dicta sua non revocaverit in libro *Retractacionum*, sed retractavit exponendo quem de ipsis habuit intellectum).

510 Sed forte quereret aliquis, an Augustinus fuerit hereticus, ex quo plures errores contra fidem docuerat. Ad quod dicendum est quod Augustinus post conversionem suam propter nullum errorem fuit hereticus reputandus. Quia nullum errorem contrarium veritati catholice que apud omnes catholicos tamquam catholica existit divulgata, nec aliquem errorem contra veritatem catholicam quam credere tenebatur explicite, tenuit, eciam opinando; sed ex sola ignorancia aut simplicitate erravit, quesivitque cauta sollicitudine veritatem, quam postquam invenit, statim correxit se, ac loco et tempore opportunis pure et sine omni condicione revocavit errorem et confitebatur plenissime catholicam veritatem.

520 Sic igitur manifeste est ostensum quod tam omnes heretici quam catholici ex ignorantia contra fidem errantes, postquam cognoverint se errasse, pure et sine omni condicione errores suos revocare tenentur.

Et hec eadem assercio ratione probatur. Nam quilibet catholicus, loco et tempore opportunis, aliis circumstanciis necessariis debitibus observatis, pure et
 525 sine omni condicione confiteri tenetur catholicam veritatem. Confessio autem catholice veritatis est reprobacio contrarie heretice pravitatis antea opinare vel asseverare et pura et sine omni condicione revocatio heretice pravitatis. Sic igitur quilibet, loco et tempore opportunis, aliisque circumstanciis debitibus et necessariis observatis, pure et sine condicione, postquam cognoverit se errasse,
 530 errorem revocare tenetur.

502 concluditur] claret Bz **503** et²] omitted Bz **505** improbo] reprobo Bz | et] vel Bz
508 licet...revocaverit] omitted Bz **509** quem] quod Az Vb **512** propter] per Bz **516** cauta] Ed:
 tanta W **526** contrarie] Ca B: contraria A | opinare] tente Ly **527** pura] pure Ed | omni] Bz: omitted
 W | Sic] Bz Ly: sicut W **528** aliisque] Bz Fr: vel Pa Pb, aliis W | et²] omitted Es **529** cognoverit]
 novit Ed

Amplius, secundum Augustinum in epistola ad Vincencium, et ponitur 23^a, q. 7^a, c. ult., nemo potest gaudere se esse correctum nisi doleat se fuisse perversum, et secundum Gelasium, ut habetur 24^a, q. 2^a. c. *Legatur*, nulli nisi se corrigenti est venia concedenda. Igitur, consimiliter, nemo potest gaudere se ad catholicam veritatem esse reversum nisi doleat se a veritate catholica deviasse, et per consequens qui contra fidem erravit, si vere et non ficte revertitur, omnem dimititt hereticam pravitatem et errorem contrarium. Nec potest autem errorem perfecte, meritorie et virtuose dimittere nisi satisfaciat illis quos prius scandalizaverat (vel quibus dederat occasionem errandi), quod nequaquam facere potest nisi pure et sine omni condicione revocando errorem. Igitur talem revocationem eum facere oportet, si Deo et catholicis satisfacere cupit.

Iste autem raciones non procedunt de hereticis errantibus non manifestis sed occultis, quia illis sufficit ad veritatem redire catholicam (et qui dampnabiliter erraverunt, confiteri debent secundum formam ecclesie sacerdoti): licet raciones predicte procedant de hereticis et errantibus manifestis et publicis, qui alias scandalizaverunt, vel saltem aliis occasionem errandi dederunt, et [probent] 540 quod isti debeant pure et sine omni condicione revocare errores.

Tercio sic. Sicut peccata sunt purganda, sic revocandi sunt errores. Sed secundum Calixtum papam, ut habetur Extra, *De penitenciis et remissionibus*, c. 1°, “Manifesta peccata non sunt occulta correccione purganda”, nec sunt sub condicione expurganda. Igitur errores manifesti et divulgati non sunt secrete nec sub condicione, sed pure et simpliciter revocandi. Sic ergo patet quod omnes heretici et omnes errantes, postquam cognoverint se errare, pure et sine omni condicione suos errores revocare tenentur, vel occulte saltem coram deo si sint occulti, [vel] publice si errores suos publicaverint (quia illis quos scandalizaverunt, vel quibus saltem occasionem errandi dederunt, satisfacere obligantur).

Secundo probandum est quod errans contra catholicam veritatem quam non tenetur explicite credere ex sola simplicitate vel ignorancia absque omni pertinacia, antequam cognoverit se errasse, non tenetur errorem aliquem revocare, sed

⁵³² ult] quasi added A ⁵³³ habetur] omitted Ly | nulli] enim added B ⁵³⁶ si] etsi Ed | revertitur] debet added Bz ⁵³⁷ dimitit] omitted Bz | errorem¹] dimittere added Bz | autem] ante Ed Bz ⁵³⁸ scandalizaverat] scandalizaverit Ed ⁵³⁹ dederat] dedit Ed | occasionem] Ed: actionem vel occasionem W ⁵⁴¹ Deo et] idem Ly; ideo et Vb Pz ⁵⁴⁴ erraverunt] erraverint Vb ⁵⁴⁵ predicte] omitted A | procedant] procedunt Vb ⁵⁴⁶ et probent] Kilcullen: et W ⁵⁴⁷ debeant] debent A ⁵⁴⁸ sic¹] idem probatur ratione Ly ⁵⁵³ errantes] Bz: revocantes A Vb ⁵⁵⁵ vel] Ballweg: et W; non added A | publice] publici Az Ly | si] et A | suos] non added Pb Ca Ed | publicaverint] publicaverunt A | illis] illos Az Vb | scandalizaverunt] scandalizaverint Vb ⁵⁵⁶ dederunt] dederint Vb ⁵⁵⁸ omni] omitted Bz

⁵³² c ult] C.23 q.7 c.4, col. 952 ⁵³³ Legatur] C.24 q.2 c.2, col. 984 ⁵⁴⁹ Extra] X 5.38.1, col. 884

560 sufficit protestari quod paratus est revocare, si se errasse cognoverit. Quod probatur sic. Nullus tenetur mentiri; igitur talis non tenetur recognoscere se errasse, ex quo credit se numquam errasse; ergo quamdiu sibi non constat quod erraverit, errorem revocare non debet.

Sed diceret aliquis quod per hanc rationem nullus hereticus nescienter teneretur suam heresim revocare: quia mentiri non debet; ergo non debet recognoscere se errasse, ex quo credit se numquam errasse. Ad hoc dici potest quod per rationem predictam bene probatur quod hereticus nescienter, stante conscientia qua putat se veritatem tenere, non debet revocare errorem; sed illam conscientiam tenetur dimittere, et non tenetur heresim tenere. Sed qui errat contra veritatem quam non tenetur explicite credere non tenetur de necessitate salutis conscientiam talem dimittere, nec peccat mortaliter conscientiam talem habendo, antequam cognoverit se errasse. Et ideo non est simile de heretico et de tali errante.

Ex predictis concluditur manifeste qualem revocationem debet facere inventor heresis saepedice, si velit inter catholicos reputari, que scilicet declarat ipsum non esse hereticum pro heresi memorata (licet per nullam declaracionem poterit declarare se non fuisse hereticum). Quia ipse pure et sine omni condicione ac palliacione dictam heresim revocare tenetur hiis verbis vel equipollentibus: “Abnego heresim quam predicavi et docui, qua asseritur quod anime sanctorum in celo non clare vident deum; consensio autem fidei orthodoxe, ac corde et ore confiteor quod anime sanctorum purgate in celo sunt deum facilius clare videntes”. Quod autem talem revocationem facere teneatur ex premissis ostenditur. Nam ostensum est quod omnes errantes contra veritatem catholicam quam credere tenentur explicite suum errorem pure et sine omni condicione revocare tenentur. Sed iste errat contra veritatem catholicam quam credere tenetur explicite. Igitur dictam heresim pure et sine omni condicione revocare tenetur.

Et ideo cum dicit, “Numquam tamen nostre intencionis fuit dicere aliquid contra fidem”, per hec verba minime excusat, sicut nec Greci, Iacobite, 590 Georgiani, Arriani, Sabelliani, Donatiste et alii heretici quamplurimi minime excusantur licet non fuerit intencionis eorum aliquid dicere contra fidem. Licet

560 errasse] errare A **561** errasse] errare Ed **562** ex...errasse] Es La Lbm (cf. line 566 below):

omitted W | ergo] *omitted* A | erraverit] et sic *added* Ed **565** ergo...recognoscere] *omitted* Ed

570 explicit] *omitted* Bz | non tenetur²] *omitted* Bz **571** salutis] *omitted* Bz **572** errasse] errare A

574 manifeste] quod *added* Az **576** declaracionem] revocationem Bz **579** predicavi] Vb Lb Fr:

putavi Pa, probavi W | qua] quia Ed | asseritur] disseritur Vb Bz, asserui Ed **582** teneatur] tenetur Ed

enim excusetur per hoc quod non fuerit scienter vel sciens hereticus, non tamen poterit excusari quin fuerit, saltem nesciens vel nescienter, hereticus.

Duobus autem modis debet convinci. Primo, quia non credit veritatem quam tenetur credere explicite. Secundo, quia — esto quod non negaret veritatem quam tenetur credere explicite, et ideo, hoc posito, quamvis per solas predicaciones suas convinci non posset, tamen — convincitur per opera sua, per que ostendit pertinaciam manifestam, et quod non querit cauta sollicitudine veritatem, et quod non est paratus corrigi.

Cum autem dicit quod “si aliquid dixerimus”, et cetera, “totum ex nunc revocamus”, quamvis hic utatur verbo revocandi, tamen ista non est revocatio proprie loquendo, sed est magis protestacio.

Et ideo hic probanda sunt duo, primo, quod hic non ponitur revocatio proprie dicta, secundo, quod ista protestacio sibi non prodest. Quod vero hic non sit revocatio, patet: quia condicionalis nichil ponit, hec autem est condicionalis, 605 igitur non est revocatio alicuius erroris. Secundo, quia revocatio est erroris confessio; qui autem dicit aliquid condicionaliter nichil confitetur; igitur, et cetera. Tercio, quia catholicus qui numquam erravit nullum debet revocare errorem; predicta autem verba potest et debet dicere omnis catholicus; igitur hec nulla est revocatio. Quarto, quia talia verba eciam diceret omnis nesciens sive 610 nescienter hereticus, qui errori suo pertinaciter adheret, putans eum esse catholicam veritatem, et tamen talis per talia verba nullum revocare intendit errorem; igitur talia verba revocationem non continent.

Secundo probatur quod dicta protestacio sibi minime prodest. Primo, quia protestacio tunc non prodest cum quis facit in contrarium, Extra, *De censibus*, c. 615 *Olim*, et *De constitucionibus*, Cum. Sed iste facit multa contra protestacionem predictam, quia per multa facta et opera ostendit se ad revocandum nullatenus esse paratum, sicut ostensum est prius; igitur talis protestacio tali minime prodest.

595 tenetur] debet Ed | Secundo...596 explicite] omitted Ed | non] omitted A **596** predicaciones] Vb Lb: probationes W **597** suas] omitted Ed | per que] cum A **598** ostendit] ostendunt Ly | cauta] Ess Ed: tanta W **600** totum] omitted A **604** vero...sit] verba ista non sint Es **607** confitetur] Bz: profitetur W | igitur] omitted B | et cetera] Ed: omitted W **610** quia] Pa B: omitted W | eciam] omitted B **611** adhereret B Ly **612** tamen] omitted Bz | revocare intendit] revocat Bz **616** Cum] tantum W **618** tali...prodest] omitted Bz

616 Olim] X 3.39.20, col. 630; cf. gloss, casus and v. protestatus, col. 1353 | Cum] X 1.2.9, col. 11; cf. gloss, casus and v. sine prejudio, col. 23

620 Secundo, quia talis protestacio condicionalis minime prodest protestanti quem ignorancia vel simplicitas non excusat, quia in difficultibus et occultis fidei taliter protestantur catholici, ut insinuent se errare (si errant) non ex pertinacia aliqua, sed ex ignorantia vel simplicitate sola. Et ideo talis protestacio in difficultibus valet solummodo quando protestans potest per simplicitatem vel ignoranciam excusari. Sed quod iste istis modis excusari non valeat constat aperte: primo non simplicitate, quia ex multa deliberacione, meditacione et studio dicit, et cum hoc predicat heresim sepe dictam. Nec valet per ignoranciam excusari, quia ignorantia illorum que quis scire tenetur nequaquam excusat; ipse autem tenetur scire quod hec est veritas catholicica, scilicet quod anime sanctorum in 625 celo clare vident deum. Quia hoc tenetur ipse credere explicite, cum sit veritas apud omnes catholicos divulgata, igitur per ignoranciam excusari non potest.

630 Tercio probatur sic. Per protestacionem communem catholicis et hereticis non potest errans contra catholicam veritatem quam tenetur credere explicite excusari. Hoc ex precedentibus satis appareat. Sed talis protestacio est communis catholicis et hereticis nescienter: omnes enim tam isti quam illi protestantur, vel protestari possunt, se esse paratos quod, si aliquid dixerint contra fidem, totum revocant. Et iste in hoc casu errat contra veritatem catholicam quam tenetur credere explicite. Igitur per talem protestacionem communem minime excusatur, nec talis protestacio sibi prodest.

640 Quarto sic. Si talis protestacio sibi prodesset, eadem ratione prodesset neganti quamcumque veritatem catholicam. Sed hoc est manifeste falsum: quia tunc liceret cuicumque predicare publice quod Christus non est passus nec mortuus nec natus de virgine, et quod non est alia vita perpetua post hanc vitam, et quod bona opera non prosunt post mortem, et quod deus non est diligendus, et 645 quod non est obediendum deo; et alia consimilia predicare liceret absque metu heretice pravitatis, si predicans protestaretur, dicens, "Ista dico et teneo; tamen non est intencionis mee aliquid dicere contra fidem, et si aliquid dixi, totum ex nunc revoco". Sed hoc est inconveniens manifestum. Igitur nec illis nec isti talis protestacio prodest.

620 Secundo quia] omitted Es | talis] omitted Ed **621** quem] quare Ed | difficultibus] Es La:
diffinicionibus W | occultis] Bz: obiectis W **622** insinuent] Ly: insinuentur W **623** difficultibus] B:
diffinicionibus A **625** Sed quod] omitted Vb | iste...excusari²] omitted Vb Lb Es
626 primo...simplicitate] omitted B **630** credere] scire Ed **632** probatur] idem added B
633 catholicam] catholicos Az **635** illi] alii Ed **636** se] Fr: omitted W | esse] Esm Fr Ly: omitted
W | paratos] Fr: parati W | aliquid] dicant vel added Bz | dixerint] dixerunt Pa **638** communem] Bz:
omitted W **642** predicare] Lb Ed: probare W **643** alia] aliqua Bz | hanc] istam A **645** predicare]
Vb Ed: probare W **647** totum] totaliter Bz **648** Igitur] sicut added Ly | illis] ita added A Vb | isti]
istis Bz

Capitulum 12

Sequitur:

Et si quis magnus aut parvus aliquid habet pro conclusione affirmativa,
secure det michi et libenter recipiemus.

Hic narratur quomodo inventor erroris predicti verbis dolosis et ambiguis se non
pertinaciter zelare pro assercione predicta pretendit. Sed dolus eius, cum dicit,
“Si quis magnus aut parvus aliquid habet pro conclusione affirmativa, secure det
michi”, <et> ex eius operibus perpenditur evidenter. Nam ex persecuzione quam
infert zelatoribus catholice veritatis constat aperte quod qui daret sibi aliquid pro
veritate, suo errori contraria, se periculo et confusione exponeret, eo quod
zelatores et defensores catholice veritatis eius graciā perdunt et indignacionem
incurrunt, licet interdum forte erga aliquos callide suam indignacionem occultet.
Hoc in facto consistit, et ideo non per rationem vel auctoritatem sed per facta
eius et opera debet ostendi.

Cum vero dicit, “Libenter recipiemus”, suam dolositatem et maliciam per
verba ambigua molitur abscondere. Nam potest quis allegaciones contra suam
opinionem libenter recipere, vel ad reprobandum, vel ad respondendum, vel ad
investigandum qui sue opinioni dissenciunt, vel ad discuciendum, vel ad proba-
ndum. Primis tribus modis videtur probabile quod ipse libenter reciperet allega-
ciones pro parte affirmativa, ut scilicet eas reprobet, ut eis respondeat, ut qui suo
errori dissenciunt investiget et eos, si viderit tempus, destruat et confundat. Sed
ad discuciendum et probandum, facta eius ostendunt quod non libenter recipiet
allegaciones contra suum errorem.

Capitulum 13

Sequitur:

Et super hoc statim petivit fieri publicum instrumentum: et solutum est
consistorium.

Hic ultimo narratur quod de revocatione sua, vel protestacione, petivit fieri
publicum instrumentum. Sed per precedencia patet quod, iuxta processum

12.3 quis] aliquis CI 7 affirmativa] omitted Az Vb 8 michi] Kilcullen: michi et (et hoc Ly) W
9 zelatoribus] Ca Es Ed: relatoribus W | aliquid] aliqua Ba 14 et] aut Ed 16 allegaciones] suas
added Ed 17 reprobandum] probandum Pa 18 qui] que Pa Lb Ed 19 reciperet] recipiet Vb
20 qui] que Ed 21 eos] eas Ly 22 probandum] predicandum Bz | recipiet] reciperet Es, recipiat Ed
13.3 statim] omitted Bz 5 sua] omitted Es

12.3 Et...4 recipiemus] Cf. NM, p. 1030, CI, p. 35 **13.3** Et...4 consistorium] Cf. NM, p. 1030

precedentem, tale instrumentum sibi non poterit suffragari, eo quod predicta protestacio sibi minime prodest.

Omnia suprascripta que de meo protuli, sicut et dicta mea et opuscula 10 universa, correccioni et emendacioni illius vel illorum cuius vel quorum interest submitto, paratus, si cognovero quod aliquid dixerim contrarium veritati, omnimode revocare. Si vero asserciones istius vel opera aliter recitaverim quam veritas habeat, reportatoribus imputetur.

7 non] omitted B 9 et²] omitted Es 11 quod] si added Az 12 vel] illorum vel added Es

[Tractatus secundus: Responsiones ad quasdam raciones sophisticae adductas ad muniendum errorem Iohannis 22ⁱ de visione animarum sanctorum in celo.]

[Prologus]

“Qualis rector est civitatis, tales inhabitantes in ea”, quia subiectis existit quodammodo naturale (vel ut placeant, vel ut displiceant) suis se rectoribus conformare. Affectant autem rectores precipue ut secte sue (quantum ad ea que 5 fidei et religionis existimant) subiecti fervencius acquiescant. Et ideo cum rector infectus fuerit heretica pravitate, quia ei placere desiderant, pravitate consimili involventur, quia exemplum erroris vehementer ostenditur quando errans timore potencie honoratur.

Cum igitur rector in Avinionica civitate circa visionem animarum sanctorum 10 in celo dampnabiliter (ut fertur) noscatur errare, consequens est ut qui ei cupiunt placere errorem istius non metuant publicare et rationibus et auctoritatibus scripturarum communire. Sane licet plures in sacris literis eruditи prefati rectoris errorem de visione animarum sanctorum in celo in diversis operibus reprobaverunt luculenter fundamentaque suorum sequacium eliserunt evidenter, 15 asserções tamen et motiva quorundam qui, in favorem rectoris predicti, quod anime sancte in celo non vident deum publice predicare, asserere, et docere presumunt in presenti opusculo confutare conabor. Non tamen principalem errorem improbare studebo, quia in aliis operibus inquisitionibus eius poterit improbacio reperiri. Sed ad quasdam raciones sophisticae quas ad muniendum 20 predictum errorem adducunt satagam respondere, et quorundam errores quos incidentaliter dogmatizant breviter reprobabo.

Capitulum 1

Quod igitur anime sancte in celo non videant deum quidam sic probare nituntur. Tempus credendi et tempus beatifice deum videndi non compaciuntur se invicem, secundum doctrinam Apostoli in multis locis, quia fidei succedit visio. 5 Sed tempus credendi (secundum omnes sanctos) durabit usque ad diem iudicii. Igitur anime sanctorum usque tunc deum non vident, nec videbunt. Quamvis

[Prologus].2 tales] sunt added Ed; et added S | subiectis] subditis Bz 3 suis] sue Bz 6 infectus] superatus Es 7 involventur quia] quia involvuntur Ly | ostenditur] extenditur Vb Lb 10 noscatur] noscitur Ed | ut²] quod Ed 11 publicare] publice Pa Pb 12 scripturarum] Es: scripture La; quamvis scriptura Az Vb; quavis scriptura Ed 14 reprobaverunt] reprobaverint Es | eliserunt] Ed: eliserint Ca Pa Vb, elicuerint Bz 16 predicare] Es Ax Lb Ed: probare W 18 inquisitionibus] inquisicius Ed Capitulum 1.2 videant] vident A 3 invicem] omitted B 6 usque tunc] Bz: omitted W

[Prologus].2 Qualis...ea] Ecclesiasticus (Sirach) 10:2

istius rationis solucio exquisita in tractatu contra tractatum predicti Rectoris, in quo probare conatur quod anime sancte in celo non vident deum, potuerit inveniri, ipsam tamen volo hic aliter pertractare.

Maior itaque rationis prescripte sensum habet falsum, nam si intelligatur quod tempus credendi et tempus deum beatifice videndi nullo modo sint simul, pro diversis falsa est: quia constat quod, quantum ad angelos, est nunc tempus beatifice deum videndi, pro Christo est eciam nunc tempus deum beatifice videndi, quia Christus et angeli nunc beatifice vident deum; et tamen pro viatoribus tempus est nunc credendi. Si autem intelligatur quod, in eodem, tempus credendi et tempus deum beatifice videndi non compaciuntur se, conceditur. 10
15

Cum autem dicitur, quod tempus credendi durabit usque ad diem iudicii, [verum est in viatoribus], sed in celo non est tempus nunc deum credendi esse trinum et unum.

Sed quod nunc sit fides in omnibus vivis et defunctis probatur per illud Apostoli ad Ephesios 4°, “Dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores, ad societatem sanctorum in opus ministerii et edificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Filii dei, in virum perfectum, in mensuram etatis plenitudinis Christi”. Iste autem occursus non erit ante diem iudicii; igitur fides durabit in omnibus tam vivis quam defunctis usque ad diem iudicii. 20
25

Ad hanc probacionem est facile respondere, quia Apostolus in verbis predictis intendit ostendere quod usque ad diem iudicii durabit prelacio, glossa teste, que super verbo “donec”, ait quod “tamdiu durabit hec prelacio et ordinacio, donec in die iudicii nos ‘omnes’, qui sumus ‘in unitate fidei’”, et cetera. Prelacio autem illa de qua Apostolus loquitur non est nunc in celo quantum ad animas sanctas. Igitur per verba Apostoli non potest probari quod fides sit nunc in celo, sed quod fides est et erit usque ad diem iudicii in vita mortali. Et hoc est verum, quod in vita mortali durabit fides usque ad diem iudicii. 30
35

⁷ solucio] solummodo Pa **11** sint] sunt Ed | simul] Ly: et added W **14** videndi] videre Pa
15 credendi] credere Az | tempus²] tempore Vb **16** compaciuntur se] stant simul Ed
17 iudicii...18 viatoribus] Ly: iudicii W **18** sed] B: quoniam A | non] omitted Bz **20** defunctis]
mortuis Ed **21** autem] S B: vero A **23** societatem] consummacionem S | ministerii] Fr La S:
misterii W | et] in S **24** agnitionis...dei] omitted Bz **29** durabit] stabit Ed **30** quod] quasi Vb | et]
eciam A | ordinacio] Bz S: ordinata W **32** animas sanctas] Scott: alias sectas W **34** quod] omitted
Pa Ed | diem iudicii] iudicium Ed **35** vita] omitted Ed | fides] spes Ed

Capitulum 1.7 tractatu] Not identified. Cf. CE 6.14, p. 57, and Offler's note. **21** Ephesios]
4:11-13 **29** glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 201

Sed forte diceret aliquis quod glossa asserit ibi quod fides remanebit in omnibus quounque omnes occurramus in unitate fidei, quia dicit quod prelacio durabit “donec, in die iudicii... omnes... in unitate fidei, id est in una et non discrepanti fide. . . occurramus”. Ex quibus verbis colligitur quod omnes 40 salvandi occurant in die iudicii in una et non discrepanti fide, igitur usque ad illum occursum omnes tenebunt fidem, igitur ante illum occursum nullus salvandus erit sine fide, et per consequens non videbit deum.

Sed ad hoc respondet quod male allegatur glossa, quia non est intencio glosse quod durabit prelacio donec omnes occurramus in unitate fidei (quia 45 multi in fine prelacionis occurant non in fide sed in clara visione), sed est intencio quod prelacio durabit donec omnes qui sumus, quamdiu sumus in vita presenti, in una et non discrepanti fide [occurramus. Aliqui] occurant in clara visione et aliqui occurant in fide. Et quod sic debeat intelligi glossa patet, quia dicit, “Donec in die iudicii omnes, qui sumus in unitate fidei, et in una et non 50 discrepanti fide”, quamdiu scilicet sumus in vita presenti, non autem pro vita post mortem: nec umquam dixit Apostolus quod fides in omnibus defunctis salvandis remanebit.

Capitulum 2

Rursus, pro errore predicto taliter allegatur. Ad hoc, scilicet quod anime sancte in celo deum minime sunt visure, est oratio ecclesie, que dicit pro defunctis, “Qui nos precesserunt et dormiunt in sompno pacis”, pro quibus orat ecclesia ut 5 lucem videndi deum deus eis concedat in futurum, scilicet post diem iudicii. Et si dicatur eis quod hec oratio est pro defunctis quorum anime sunt in purgatorio, hoc improbare conantur, dicentes quod hoc non est verum, quia in oracione ecclesie premittitur quod “dormiunt in sompno pacis”, et non pene et afflictionis. Ex quibus clare patet quod oratio illa non fit pro animabus in purgatorio 10 existentibus sed pro illis animabus que sunt in pace et quiete et expectant post ultimum iudicium, et non ante, dei visionem et suam beatificationem.

36 diceret] dicet Vb Es **37** quod] que Ed **38** die] diem Ed **39** fide...occurramus] Scott (cf. 1 Dial. 7.43, 144rb 38-9, and cf. the edition by Knysh): fide occurramus Ha Ko, igitur usque ad illam occurramus W **40** die] diem Pa **42** deum] divinam essenciam Bz **43** respondetur] respondebitur Az **45** occurant] Ly Lb Fi: occurunt Az Vb Es **46** quamdiu] quando Bz **47** discrepanti] discrepamus Bz | fide...Aliqui] Kilcullen: fide occurremus aliqui tamen Ly, fide W **48** occurant] occurerent Es **49** iudicij] nos added S | et¹] id est S **2.4** dormiunt] dormierunt Bz **5** videndi] videnti Az | deum deus] deum Az Vb, deus Bz Ed **8** dormiunt] dormierunt Es **9** fit] fuit Az

36 glossa] ibid. **2.3** oracio] Gregory, *Sacramentale*, PL, vol. 78 col. 214

Ut istius allegacionis perversitas clarius demonstretur, est primo sciendum quod pacis vocabulum accipitur multipliciter in scripturis. Uno enim modo importat concordiam unius ad alterum, teste glossa <que> super illud Apostoli ad Romanos 15°, “Deus autem spei replete vos omni gaudio et pace in credendo”, que ait: “‘Replete vos pace’ habita ‘in credendo’, id est det vobis pacem, id est concordiam adinvicem”. Et super illud ad Romanos 14°, “Non est enim regnum dei esca et potus, sed iusticia et pax”, dicit glossa “‘Pax’, id est concordia, que est effectus iusticie”.

Aliter accipitur pax pro reconciliacione ad deum, que est per caritatem. Sic accipitur pax cum dicit Apostolus ad Romanos 1°, “Gracia vobis et pax a deo Patre”, et cetera, teste glossa, que ait ibidem, “Sicut gracia dei est qua donantur nobis peccata, ita pax est qua ex inimicis reconciliamur deo”. Sic eciam accipit pacem Apostolus in eadem epistola, c. 5°, dicens, “Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus”, teste glossa que ait ibidem, “Habeamus pacem ad deum quia ei reconciliati sumus”. Sic eciam accipitur pax ad Colossenses 3°, cum dicit Apostolus, “Pax Christi exultet in cordibus vestris”, teste glossa, que dicit ibidem, “‘Pax Christi’, id est quam Christus habuit in se et haberi precepit, vel quam inter deum et hominem fecit, ‘exultet in cordibus vestris’, id est sit in cordibus vestris causa exultacionis, quod utique erit, si habeatur caritas, que veram habet pacem, quam puro corde custodit. Pax enim dici non potest que non habet caritatem, caritas vero semper secum habet pacem.”

Tercio accipitur pax pro tranquillitate mentis, et iste modus accipiendi pacem predictis modis minime contrariatur, quamvis inter ipsum et alios aliqua distincio valeat assignari; et ideo tam isto modo quam secundo modo accipitur pax cum dicit Apostolus ad Romanos 1°, “Gracia vobis et pax”, teste glossa, que ibidem ait, “‘Et pax’, id est reconciliatio ad deum et tranquillitas mentis”. Sic eciam accipitur in aliis salutacionibus epistolarum beati Pauli, sicut glossa asserit manifeste. Sed sicut mentis tranquillitas est duplex, una scilicet perfecta,

12 Ut] et added Bz **13** scripturis] scilicet added Az | enim] omitted A **14** glossa] Kilcullen: glossa que W | Apostoli] omitted Ed **15** vos] Es Fi Ed S: omitted Az Vb | et] in Az **16** que ait] Scott: qui ut W **17** concordiam] concordia Ly **20** Sic] sicut Ed **22** et cetera] Es: eciam W **23** eciam] enim A **25** ait ibidem] ad idem Ly | Habeamus] A S: habemus Vb | quia] ibidem added A Vb **28** vel quam] A S: quia quod B **29** id...30 vestris] omitted Es Ed **30** quod utique] quia utrumque A Vb **31** quam] Es S: que W | custodit] custoditur Ly | non¹] omitted S | que] etsi S **35** distincio] dissencio Bz

14 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1522D **15** Romanos] 15:13 **17** Romanos] 14:17 **18** glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1518 **21** Romanos] 1:7 **22** glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1316C **24** eadem] Rom. 5:1 **25** glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1379A **26** Colossenses] 3:15 **27** glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 283D-284A **36** Romanos] 1:7

40 que omnem anxietatem et afflictionem excludit, alia imperfecta, que aliquam afflictionem secum compatitur, ita pax est duplex: una que omnem afflictionem excludit, de qua dicitur in Psalmo, “Mansueti autem hereditabunt terram, et delectabuntur in multitudine pacis”. Alia est pax que non omnem anxietatem et afflictionem excludit, quam pacem optabat Apostolus discipulo suo Timotheo 45 dicens, “Gracia” (supple, “sit tibi”) “misericordia et pax”, id est tranquillitas mentis et prelibacio vite eterne: sit tibi secundum vitam eternam pax, que tranquillitate mentis potest haberi. Unde et tranquillitatem mentis sancti quamplurimi habuerunt in hac vita, et tamen omni afflictione minime caruerunt. Unde et Christus dixit apostolis, “Pacem meam do vobis”, quibus tamen dixit, 50 “In mundo pressuram habebitis”, quibus antea dixit, “Hec locutus sum vobis ut in me pacem habeatis”. Sic igitur predictis modis accipitur pacis vocabulum in scripturis, licet eciam aliter accipi possit. Ex predictis aliisque quampluribus, que causa abbreviacionis omitto, liquide constat quod non omnis pax omnem penam, afflictionem et anxietatem excludit, sed aliquam secum compatitur.

55 Ad allegationem itaque suprascriptam contingit duplamente respondere. Uno modo quod in illa oracione, “Memento eciam, Domine, famulorum famularumque tuarum qui nos precesserunt cum signo fidei et dormiunt in sompno pacis”, orat ecclesia pro illis qui in purgatorio puniuntur, quia, licet graviter affligantur, pacem tamen que est reconciliatio ad deum noscuntur habere. Qui 60 enim in caritate cum venialibus decesserunt reconciliacionem ad deum quam habuerunt in hac vita minime perdiderunt, et ideo in purgatorio existentes pacem habent ad deum, licet graviter affligantur, quemadmodum apostoli et prophete et martyres et alii sancti, quando eciam affligebantur gravissime, pacem et reconciliacionem habuerunt ad deum. Et ideo concedendum est quod anime in purgatorio existentes dormiunt in sompno pacis, licet non dormiant in sompno illius pacis que omnem penam et afflictionem excludit. Quare pro illis ecclesia convenienter orat, ut scilicet post unam pacem divina clemencia aliam eis largiatur; unde et istam duplarem pacem, quarum una est post aliam, quam tamen non excludit oracio predicta ecclesie, aperte insinuat, cum ecclesia dicit 65 in deo, scilicet fide, “et dormiunt in sompno pacis: ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur”. Hiis verbis liquide constat quod ecclesia pro illis qui dormiunt in sompno pacis

⁴⁷ tranquillitate] Fr: tranquillitas W | sancti] sancte Ed | quamplurimi] apostoli Ed **50** antea] ante Ed, antecedentia Vb | Hec] omitted Bz **53** abbreviacionis] brevitatis Bz **55** itaque] igitur Es Ed; per added A | suprascriptam] suprascripta Ed **57** dormiunt] dormierunt Bz **69** ecclesia] Fi: omitted W **70** in¹...fide] cum signo fidei Ed **72** verbis] omitted Ed

42 Psalmo] 36(37):11 **44** Timotheo] 1 Tim 1:2 **49** dixit¹] Jn. 14:27 | dixit²] Jn. 16:33 **50** dixit] ibid. **56** oracione] PL, vol. 217 col. 770C **69** dicit] ibid.

tantum exorat ut eis locum pacis indulgeat. Dormiunt igitur in sompno pacis, et tamen orat ecclesia ut ad locum pacis perveniant: quia licet dormiant in sompno pacis que est reconciliatio ad deum, ad locum tamen pacis que omnem anxietatem et afflictionem excludit nullatenus intraverunt. Et ita patet aperte quod predicta allegacio ex ignorancia multiplicis nominis pacis procedit. Si enim isti inter pacem et pacem scivissent distinguere, siluissent.

Sicut autem est distinguendum inter pacem et pacem, ita eciam distinguendum est inter quietem et quietem. De multiplico enim quiete legitur in scriptura divina, sed de duplice quiete tantummodo ad presens loqui sufficiat. Est enim quedam quies ab actibus viciorum, de qua dicitur Isaie 1°, "Quiescite agere perverse", et ista quies non omnem afflictionem et penam excludit, cum ista quies in vita presenti (saltem ad tempus) possit haberi. Alia est quies que erit in vita eterna, que omnem penam et afflictionem excludit. Anime igitur in purgatorio existentes in Christo quiescunt ab omnibus actibus viciorum, quia nullum actum viciosum committunt, sed quietem eternam, que omnem penam et afflictionem excludit, minime sunt adepte. Orat igitur ecclesia ut anime, quiescentes in Christo ab omnibus actibus viciorum, ad locum refrigerii qui caret omni afflictione ducantur.

Cum igitur dicunt isti quod anime in purgatorio non dormiunt in sompno pacis, si intelligent (ut series dictorum suorum insinuat) quod nullo modo dormiunt in sompno pacis, errant aperte, quia hoc non esset aliud quam dicere quod non essent reconciliate ad deum: sed anime ille dormiunt in sompno pacis, quamvis sint in afflictione et pena, quia non omnis pax penam et afflictionem excludit.

Aliter ad allegationem predictam potest dici quod ecclesia in oracione predicta non solum orat pro animabus in purgatorio existentibus, sed eciam orat pro animabus sanctis in celo, ut scilicet anime sancte que dormiunt in sompno pacis, resumptis corporibus, ad locum refrigerii, lucis et pacis, que ultimum gradum essencialem et accidentalem pacis eterne quem umquam habiture sunt includit, perveniant, quam pacem anime in celo ante diem iudicii non habebunt. Quamvis enim nunc videant deum et sint beate, beatitudo tamen earum, et per consequens pax earum eterna, erit post iudicium augmentata, quia tunc clarius

73 igitur] eciam Ed **75** anxietatem] penam B **79** ita] sic Ed | distinguendum est] distinguere oportet B **82** actibus] operibus Bz **83** cum] tamen Pa **84** vita] omitted Ed **93** esset] est Bz Ly **94** sed] omitted B **95** sint] omitted Ly | non] omitted Es | pax] omnem added Bz **100** que] id est ad Esm **101** pacis] patrie Es | umquam] numquam Az Pz, quandoque Ly **102** includit] omitted Bz

75 reconciliatio] See above, line 37 **82** Isaie] 1:16 **91** dicunt] above, line 7

105 videbunt deum, et de resumpcione corporum et complecione civitatis eterne et aliis pluribus tunc gaudebunt.

Capitulum 3

Amplius quidam predictum errorem, quod anime in celo non vident deum, sic probare nituntur. Ambrosius in libro *De bono mortis* dicit quod anime purgate post claustrum corporum visione spirituali, que est per speciem, vident deum, et certum est, quod nulla species est ita medium efficax sicut humanitas Christi hominis, et cetera. Sed ista allegacio predictum errorem aperte convincit. Nam qui videt deum per speciem clare videt deum; videre enim per speciem distinguitur contra videre deum “per speculum et in enigmate”, et per consequens distinguitur contra noticiam illam que est per fidem, quod Apostolus 2^a ad Corinthios 5° aperte insinuat, dicens, “Per fidem enim ambulamus, et non per speciem”, ubi dicit glossa: “Et est illuminacio per fidem, et illuminacio per speciem. Modo per fidem tantum illuminamur, non per speciem. Homini enim vitam mortalem adhuc agenti non potest contingere, ut dimoto atque discusso omni nubilo fantasiarum corporalium, serenissima incommutabilis veritatis luce pociatur et, mente penitus a consuetudine vite humane alienata, constanter et indeclinabiliter illi adhereat”. Ex hiis verbis aperte colligitur quod visio dei per speciem a cognicione per fidem distinguitur, et quod visio dei per speciem cum fide non manet. Quare si secundum beatum Ambrosium (ut iste allegat) anime purgate post claustrum corporum visione que est per speciem vident deum, sequitur quod non ambulant tunc per fidem: si autem per fidem tunc non ambulant, clare vident deum. Igitur anime sancte in celo clare nunc vident deum.

Cum autem iste dicit, quod nulla species est ita medium efficax sicut est humanitas Christi hominis, multipliciter errat. Primo in hoc quod adducit in probacione quod visio dei per speciem de qua loquuntur sancti sit per creaturam medium representantem divinam essenciam, quod falsum est: quia species

106 tunc] plus added Lb, post added W (except Fi) **3.3** Ambrosius] enim added Ed **7** deum^{2]}] unde added Bz | enim] deum Es **8** deum] omitted Ed | et^{1]}] omitted S **10** et] omitted B **11** Et] omitted S fidem] est added S **12** fidem] Lb Bz Fi S: speciem Ca Pb Vb Ed | illuminamur] illuminantur Vb speciem^{2]}] B S: speculum A **13** dimoto] Vb Ess S: dimisso A **14** serenissima] A S: secretissima B; et added A | incommutabilis] incommutabili Ly; tante added A Vb | luce] omitted Vb **15** humane] huius S **16** indeclinabiliter] A S: indeterminabiliter B | illi] omitted Es; modo added B | adhereat] habeat Vb, hereat S **17** per fidem] Bz: semper Ca Fr Vb Fi; omitted W **21** Igitur...deum^{2]}] omitted Ed Es **22** ita] tam Ed **23** in^{1]}] omitted B | quod] omitted B | in probacione] ut probet B **24** sit] Pa Pb: est Bz, fit Ed

3.3 De bono mortis] CSEL, vol. 32, p. 701 ff. | dicit] What follows does not seem to be direct quotation from Ambrose. **8** per¹...enigmate] 1 Cor. 13:12 **10** Corinthios] 2 Cor. 5:7 **11** glossa] Collectanea, vol. 192, col. 39B

illa per quam dicunt sancti sanctos in celo videre deum non est aliqua creatura, sed est ipsa divina essencia, teste glossa, que super illud Apostoli, “Per fidem enim ambulamus, non per speciem”, dicit primo, “Non per presenciam eorum”. Ambulare igitur per speciem est ambulare per presenciam divine essencie, ut scilicet ipsa divina essencia per seipsam et non per creaturam aliquam videatur. Hoc eciam glossa 2^a ad Corinthios 12°, super illud Apostoli, “Scio hominem in Christo ante annos quattuordecim, sive in corpore”, et cetera, asserit manifeste, et loquens de visione intellectuali divine essencie non per aliquam creaturam, ait: Ubi et deus videtur non per corporalem visionem, “ut in Sina” Moyses, “vel per spiritualem, ut vidit Isaias et Iohannes in Apocalypsi, sed per speciem et non in enigmate”. Ex quibus verbis datur intelligi quod visio qua deus videtur per speciem non est per aliquam creaturam sed per ipsam divinam essenciam. Unde et glossa ibidem subdit, “Hoc modo visionis petivit Moyses videre deum, id est in substancia qua deus est, quem multis figuris viderat et facie ad faciem ei locutus fuerat, quia ibi, id est in illa specie, qua deus est” cercius videtur. Ecce quod aperte asseritur quod quando videtur deus in sua substancia, videtur in specie qua deus est; et per consequens visio dei per speciem non est per medium creaturam, sed est per ipsam divinam essenciam. Unde et glossa subdit ibidem, quod “ubi, id est in qua claritate speciei, nemo vivens in istis sensibus deum videt. Hoc est tertium celum, scilicet visio qua deus videtur facie ad faciem. Et iste est paradiſus (si dici potest) paradiſorum”. Ex quibus verbis patet quod visio dei non per medium creaturam est visio qua deus in claritate speciei sue videtur, et per consequens visio dei per speciem est visio dei non per medium creaturam.

Quod glossa super illud 1^a ad Corinthios 13°, “Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem”, testatur aperte dicens, “Tunc autem’ videbimus ‘facie ad faciem’, id est manifeste, a simili recto vultu se intuencium. Est enim quedam visio huius temporis, et altera futuri. Ista est per fidem, illa erit per speciem”. Ex quibus verbis evidenter habetur quod visio dei per speciem distinguitur a visione per fidem, et visio dei per speciem est illa quam vocat ibi

26 sanctos] animas sanctorum Bz **29** Ambulare] Ed: ambulatur W **30** aliquam] Es Lb: aliam W **32** sive] Bz Lb S: omitted W **33** et] que B | divine essencie] omitted Ed **35** et²] omitted S **38** id est] omitted Ed **39** quem] S: quam in W **40** fuerat] erat S; ut added A | id] illud A | est²] longe ineffabilius et presencius id est added Esm Bam (continuing with the gloss). **43** essenciam] substanciam added Pa, sentenciam added Vb, suam added Ed **44** qua] aliqua Ed | vivens] S: videns W; vel vivens added B **45** visio] visione Ed **51** manifeste] S: in similitudine W **52** et altera] erit altera visio S

27 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 39A | illud] 2 Cor. 5:7 **31** Corinthios] 2 Cor. 12:2 **34** ait] *Collectanea*, vol. 192, col. 82A. Only the words in quotation marks have been found in the source. **49** Corinthios] 1 Cor. 13:12 **50** dicens] *Collectanea*, vol. 191, col. 1663A

- 55 Apostolus “facie ad faciem”; non est per medium creaturam. Igitur visio dei per speciem de qua loquitur Apostolus et alii sancti non est per humanitatem Christi nec per aliquam aliam creaturam. Errat igitur iste, cum dicit visionem dei per speciem esse per medium creaturam. Sic secundum alios errat cum asserit quod nulla species est ita medium efficax sicut humanitas Christi hominis: tum quia
- 60 secundum eos natura aggregata est medium magis efficax quam humanitas Christi; tum quia secundum eosdem visio intuitiva dei qua anima Christi videt deum est medium ita efficax ad videndum deum sicut humanitas Christi — qui enim videt humanitatem Christi non necessario videt illam visionem qua anima Christi videt deum et qua necessario videt divinam essenciam secundum ipsos.
- 65 Igitur visio dei creata est medium magis efficax quam humanitas Christi.

Capitulum 4

Item, pro conclusione predicta taliter allegatur beatus Bernardus; fecit enim sermones specialiter quod anime sancte non vident ante diem iudicii divinam essenciam immediate, sed bene vident Christi humanitatem; igitur non est

5 dicendum quod anime sancte in celo nunc vident deum. Sed istam allegacionem repellere non est difficile, eo quod in manifesto falso fundatur. Non enim sermonem fecit Bernardus quod anime sancte non vident ante diem iudicii divinam essenciam immediate; illam enim visionem numquam negat a sanctis in celo, licet a sanctis ante diem iudicii negaret beatitudinem consummatam.

- 10 Porro quia verba beati Bernardi ex quibus huiusmodi ignari occasionem possunt assumere opinandi quod beatus Bernardus senserit animas nunc in celo non videre deum vel divinam essenciam immediate in quodam opere sunt tractata et exposita diligenter, ipsorum ordine non duxi presentibus inserendum. Sentenciam tamen aliquorum verborum ipsius que predictum errorem sonare
- 15 videntur censui recitandam, et quomodo debent intelligi brevissime declarabo.

Beatus igitur Bernardus in quodam sermone de omnibus sanctis, loquens de animabus sanctis in celo, docet et asserit quod anime sancte in celo sunt in atrisi, et non sunt in domo dei; habent gustum leticie, sed non habent sacietatem

55 est] autem Ly **58** cum] et Ed **61** Christi^{1]}] hominis added Ed | videt] videntis Ly **62** ita] magis Bz **64** deum...videt^{2]}] omitted Ly | et qua] Az: omitted W **4.2** enim] tres B **3** vident] deum added W (except La) and deleted Es Fr | iudicii] nec added Ed **4** sed] licet Bz | vident] videant Es **5** vident] videant Es **6** repellere] refellere B **9** negaret] neget Bz **10** ex quibus] Fr Ly: ex W **13** tractata] retractata Bz | ipsorum] ipsa Ed | non] tunc A **15** recitandam] recitandum A brevissime] certissime Bz **17** asserit] astruit B

4.12 opere] Not identified. Cf. NM, p. 1075-8 **17** asserit] What follows seems not to be direct quotation, but a summary drawn from various sermons. See *Opera*, ed. J. Leclercq and H. Rochais (Rome 1968), vol. 5, pp. 74, 349, 386.

glorie; sunt secure, sed non sunt beate; habent divicias spiritus, sed non ubertatem domus illius torrentem voluptatis. Ex quibus aliisque consimilibus appetet 20
 <quod beatus Bernardus in diversis operibus et sermonibus noscitur affirmare>
 posse inferri <videtur> quod anime sancte in celo non vident deum nunc, nec ante diem generalis iudicij sunt visure.

Sed si varie significaciones vocabulorum quibus utitur beatus Bernardus istis non essent ignote, nullatenus estimarent beatum Bernardum predictum errorem sensisse. Ad cuius evidenciam est sciendum quod sicut nomen beatitudinis in diversis locis multis modis accipitur, sic eciam plura vocabula et termini quibus beatus Bernardus utitur loquendo de ista materia multipliciter accipi possunt, licet quedam illorum non omnibus eisdem modis accipi debeant quibus nomen beatitudinis accipi reperitur. Nomen autem beatitudinis aliquando operacionem intellectualem vere optimam secundum speciem noscitur importare. Et illo modo quicumque videt deum est beatus (sive optima operacio intellectualis nature secundum speciem sit visio dei sive fruicio, quia nec visio de fruicione, nec fruicio talis a visione divine essentie, separatur). Aliter accipitur beatitudo pro statu huiusmodi operacionis intellectualis nature optimo secundum speciem et omne bonum tam essentiale quam accidentale quod umquam eidem nature intellectuali perveniet includente; sic dicitur beatitudo esse status omnium bonorum aggregacione perfectus, cui scilicet nichil deest de omnibus bonis que umquam habebit. Et istam beatitudinem vocat beatus Bernardus beatitudinem consummatam, et a quibusdam integra beatitudo [missing text] tam primo modo quam secundo modo dicta, est redempta. Sic beatus Iacobus loquitur, cum dicit, “Beatus vir qui suffert temptationem, quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vite”. Similiter eciam loquitur Psalmista, cum dicit, “Beati immaculati in via”, “Beati qui scrutantur testimonia eius”. Sic dixit Christus Petro, “Beatus es Simon Bar Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi”. Et alibi ait, “Beati pauperes”, “Beati qui lugent”, “Beati mites”, et cetera. Quandoque autem

19 ubertatem] liberatem Az Ed. **20** torrentem] torrentis A | Ex...22 quod] Some text may have been lost here (Scott). | appetet] Kilcullen: appetet quod beatus Bernardus in diversis operibus et sermonibus noscitur affirmare W (a reader's critical comment?) **22** inferri] Kilcullen: videtur added W (redundant, in view of appetet). **31** vere] nature Vb Es | illo modo] in isto Es **32** modo] omitted Vb | operacio] operacione Ca Pb **35** optimo] Ly Bz: optima W **36** umquam] numquam Az, umquam W | eidem] La: eiusdem W **37** intellectuali] Vb La Ax: intellectualis W | perveniet] convenit Ly | sic] et added B **38** que] Es La Ba: quod W **39** umquam] numquam Az **40** a] omitted Vb **41** redempta] nuncupata. dicitur eciam beatitudo status perfectorum et in gratia existentium, ut sunt iusti in hac vita et anime purgandorum post mortem Ly. See website, 2TextProblems.html#s290.

37 dicitur] Cf. Boethius, *Philosophiae consolatio* III.2.3, CCSL, vol. 94, p. 38. **41** Iacobus] 1:12
43 Psalmista] Ps. 118(119):1-2 **44** dixit] Mat. 16:17 **45** alibi] Mat. 5:3ff.

propter prosperitatem mundanam dicuntur aliqui esse beati, teste Psalmista qui dicit, “Beatum dixerunt populum cui hec sunt”. Sic eciam secundum unum sensum potest intelligi illud Malachie 3º, “Nam beatos dicimus arrogantes”.

50 Prima beatitudo omnem molestiam, anxietatem, penam et afflictionem excludit nunc de facto, licet desiderium maiorem perfeccionem vel aliquod commodum acquirendi compatitur; et ideo interdum non vocatur beatitudo consummata, scilicet que est status omnium bonorum essencialium et accidentalium aggregacione perfectus. Secunda beatitudo omnem molestiam, afflictionem, anxietatem, et eciam desiderium acquirendi maiorem perfeccionem vel commodum futurum excludit; et ideo beatitudo consummata et integra potest merito appellari. Tercia beatitudo nec desiderium gradum perfeccionis nec commodum aliquod acquirendi vel anxietatem et penam excludit. Quarta beatitudo falsa est, quamvis appareat beatitudo multis.

60 Quemadmodum autem “beatitudo” diversas significaciones habet, sic eciam termini tales, “domus dei”, “regnum celorum”, “inebriatus amore dei”, et plures alii, quibus utitur beatus Bernardus diversimode accipi possunt. Quandoque enim important beatitudinem que est status omnium bonorum aggregacione perfectus, que omne desiderium commodum quocumque vel maiorem gradum perfeccionis habendi excludit. Aliter termini tales important beatitudinem primo modo dictam, que desiderium habendi maiorem gradum perfeccionis beatitudinis essencialis et commodum futurum nequaquam excludit.

Per istam distincionem respondetur ad omnes auctoritates beati Bernardi que sonare videntur quod anime sancte in celo non vident deum: quia numquam negat eis visionem divine essencie, licet neget eis esse in domo dei, glorie societatem habere, esse beatas, habere torrentem voluptatis; et quedam alia negat eis. Ex quibus videtur inferri quod anime sancte in celo non vident deum, sed si verba bene intelligentur, sane ex eis hoc inferri non potest. Bernardus enim huiusmodi terminos “domus dei”, “torrens voluptatis” et consimiles accipit primo modo, scilicet secundum quod beatitudinem consummatam, que est status omnium bonorum accidentalium et essencialium importare noscuntur. Non accipit huiusmodi terminos secundum quod important precise beatitudinem que est optima operacio intellectualis nature, qualis est visio divine essencie, vel

⁴⁷ mundanam] non added Vb | aliqui] Bz: omitted W ⁴⁹ Nam] non Vb Es, nunc S ⁵⁰ et] Bz:

omitted W ⁵¹ de facto] omitted Es ⁵⁷ desiderium] habendi maiorem added Ly | nec²] vel A

⁵⁸ et] nec Bz ⁵⁹ multis] dampnatis added Es; deceptis added La ⁶² Quandoque] quando scilicet Az ⁷² quibus] tamen added Ly ⁷³ intelligentur] et added Ed ⁷⁵ quod] omitted Az ⁷⁷ terminos] sed added Ly | precise] precipue Bz ⁷⁸ est¹] La Fi Ly: omitted W

⁴⁷ Psalmista] Ps. 143(144):15 ⁴⁹ Malachie] 3:15 ⁷⁵ primo] rather, secundo

fruicio que sine visione minime reperitur. Nichil aliud igitur beatus Bernardus intelligit nisi quod anime sancte in celo ante diem iudicii, quamvis videant divinam essenciam, non tamen carent omni desiderio habendi maiorem gradum visionis eiusdem, nec carent omni expectacione delectacionis future non habite, quia expectant resumptionem corporum et complectionem civitatis eterne, de quibus sunt delectacionem non modicam habiture. Unde quamvis habeant stolam anime, corporis tamen stolam non habent.

80
85
90
95
100
105

Beatus igitur Bernardus in verbis de hac materia a sanctis aliis in sentencia discordare nolebat, sed eandem sentenciam quam expressit beatus Gregorius cum dixit 4º libro *Dialogorum*, loquens de animabus sanctis in celo: “Hoc eis nimirum crescit in iudicio, quod nunc animarum stola, postmodum vero eciam corporum beatitudine perfruuntur; unde in ipsa carne gaudebunt in qua dolores pro Domino cruciatusque pertulerunt. Pro hac quippe geminata eorum gloria scriptum est, ‘In terra sua duplicitia possidebunt’. Hoc eciam ante resurrectionis diem de sanctorum animabus scriptum est: ‘Date sunt illis singule stola albe, et dictum est illis ut requiescerent tempus adhuc modicum, donec impleatur numerus conservorum et fratum eorum’. Qui itaque nunc singulas acceperunt, binas in iudicio stolas habituri sunt, quia modo animarum tantummodo, tunc autem animarum simul et corporum gloria letabuntur” — hanc, inquam, sentenciam beatus Bernardus aliis verbis (licet quantum ad aliquid obscurioribus) volebat exprimere, cum dixit in quodam sermone de omnibus sanctis “tres sunt sanctorum animarum status: primus videlicet in corpore corruptibili, secundus sine corpore, tertius in corpore iam glorificato; primus in milicia, secundus in requie, tertius in beatitudine consummata”. Hic secundus status est in requie que omnem penam et afflictionem excludit, in quo stola anime est collata; sed secundus status non est in beatitudine consummata, quia adhuc stola corporis non habetur. Vocat autem Bernardus beatitudinem consummatam cui nichil deest umquam habendum. Et isto modo secundum beatum

80 intelligit] intellexit Bz **84** non] omitted Ed **85** anime] et added B | tamen] cum Bz | stolam²] stola B | non habent] omitted B **87** sentenciam] intendit added Ly (but see exprimere below, line 99) **88** Hoc] Fi Es S (cf. 8.25): hec W **89** nimirum] Fi Ly S: nimium Az Pz Vb Bz | stola] sola S **90** unde] ut S | ipsa] quoque added S | gaudebunt] gaudeant S **91** pertulerunt] Pb Bz Fi S: protulerunt Pa Vb, tulerunt Ed | geminata] stola added A | gloria] S: omitted W **92** Hoc] hinc S **94** impleatur...95 eorum] S: compleantur conservi eorum et fratres eorum Vulgate **95** conservorum] La S: servorum W | nunc] S: multipliciter W | singulas] singuli Ly | acceperunt] S: omitted W **98** quantum...aliquid] omitted Es **100** tres...102 consummata] esse... primum... secundum...tertium... S **101** sine...102 secundus¹] omitted Ed **102** milicia] B S: malicia Az secundus²] tertius Az Ed **103** quo] qua Az **104** collata] collocata A **105** corporis] corporum Ed

88 Dialogorum] IV c. xxvi.3-4, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), pp. 84-6 **91** gloria] Is. 61:7 **93** scriptum] Apoc. 6:11 **99** sermone] *Opera*, vol. 5, p. 349

Gregorium et Bernardum secundus status animarum sanctorum non est in beatitudine consummata, quia adhuc deest stola corporis que post iudicium est habenda. Tercius autem status est in beatitudine consummata, quia nichil
110 umquam habendum tunc deerit; tunc enim habebuntur stola bine.

Eandem eciam sentenciam expressit beatus Bernardus cum post verba predicta subiunxit, “Primus denique in tabernaculis, secundus in atriis, tertius in domo dei”. Hic enim secundus status est in atriis, quia anime sancte ante diem iudicii ad ultimum gradum beatitudinis nequaquam pervenient nec stolam
115 corporis de communi lege sunt antea habiture. Tercius autem status est in domo dei, hoc est, tunc ad tantam gloriam anime et corporis inducentur quod numquam ulteriore percipient.

Et hanc sentenciam aliis verbis voluit explicare cum dicit, “In tabernaculis gemitus est penitencie, in atriis gustus leticie, in te sacetas glorie”. He anime
120 sancte in secundo statu gustant leticiam de visione essencie divine, sed adhuc desiderium habent amplius degustandi, et ita sacietatem que omne desiderium firmiter excludit minime sunt adeptae. [Hanc adepture sunt] “in te”, hoc est in deo, quando confert gloriam corporis et stolam anime prehabitam perficiet. Et hec est “sacetas glorie”, illa scilicet sacetas que omne desiderium cuiuscumque
125 future delectacionis excludit, quam eciam “sacietatem uberem”, “domus dei”, “torrentem voluptatis” vocat.

Nec ex verbis eiusdem contra veritatem catholicam iam divulgatam predic-
tam, iam a sanctis patribus explicatam, ulla calumpnia colligatur, sed verba
ipsius aliorum sanctorum patrum assencionibus et scripture divine sentenciis
130 concordentur.

Capitulum 5

Item pro sepe dicto errore arguitur sic. Apostolus dicit, 1^a ad Corinthios 9°, quod
“omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium”, ubi dicit glossa quod licet

108 post iudicium] postmodum Pb Ca Ed Fr **112** predicta] dicta Az | Primus...in³] primum...
secundum...tertium S **116** hoc] hec Ed | corporis] si added Az Pz; sed added Vb | inducentur]
omitted Ly **118** sentenciam] ab added A Vb **119** te] Vb S (cf. 122): domo W | He] Vb; hec Az
Ed, hic Es **120** divine] Es: omitted W **121** amplius] omitted Bz | degustandi] Es Fi: degustari W
122 adept...sunt²] Scott: adeptae W **123** deo] sed added Ly | confert] conferat Ly | perficiet]
omitted Bz | Et] scilicet Bz | Et...124 est] Ly: et A Fr, est Vb Lb; omitted W **126** voluptatis vocat]
omitted Vb **127** iam] A: tam B | predictam] quam dictam B **128** ulla] Ly: nulla W (cf. nec above,
line 127 **129** ipsius] cum added Es **130** concordentur] concordant Ly

112 subiunxit] *Opera*, vol. 5, p. 349 **118** dicit] *Opera*, vol. 5, p. 386 **5.2** Corinthios] 1 Cor. 9:24
3 licet...5 essencie] Cf. *Collectanea*, vol. 191, col. 1615-1616 (not verbatim)

unus hic accipiat bravium, sed in alia vita omnes simul, et ita ante diem iudicii nulla anima sancta habebit bravium visionis divine essencie.

5

Sed isti, ut suos errores scripturis autenticis valeant confirmare, alias scripturas autenticas que verum sensum scripturarum que pro eis sonare videntur aperte declarant nolunt attendere. Si enim glossam super ista verba Apostoli, ad Hebreos 11°, “Et hii omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromotionem, deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur”, legissent et ratione intellexissent, glossam super verbis Apostoli “unus accipit bravium” pro suo errore nullatenus allegassent. Quia tamen glossa, quam isti pervertunt et truncant, dicit ibidem: “Ostendit hoc exemplo quanta est utilitas legis nostre, in qua non uni sed omnibus promissa est palma, quod non est in illo stadio in illo spectaculo. Ibi enim unus tantum accipit bravium, et ceteri victi discedunt, qui similiter laboraverunt. Hic autem non est sic: quotquot enim currunt, si perseveranter currunt, accipiunt, et qui prior venerit, expectat ut coronetur” bravio illo, quod est stola corporis, “cum posteriori”.

10

Quod glossa super verbum prescriptum Apostoli, cum dicit ad Hebreos 11°, “Hii omnes testimonio fidei probati”, eciam asserit evidenter, dicens, “Et hii” quasi dicat, tanta per fidem antiqui fideles operati sunt vel passi pro fide, ‘et’ tamen ‘hii omnes probati testimonio fidei’, id est quod fides de hiis perhibuit, ‘non’ adhuc ‘recepérunt repromotionem’, id est plenam corporis et anime beatitudinem, id est duas stolas etsi singulas, ‘deo aliquid pro nobis melius providente, ut non consummarentur’ et perficerentur, ‘sine nobis’, ut in communi gaudio omnium maius fieret gaudium singulorum. Et si enim singulas acceperunt, non tamen geminam stolam habebunt usque ad communem resurrectionem, ut omnium consummatio fidelium simul fiat”. Hiis verbis patenter

20

25

5.4 hic] omitted B **6** scripturas autenticas] B: scriptas authenticas Vb, scriptura auctoritatis Pa, auctoritates scripture Ed **9** probati] inventi sunt added A **10** providente] providentem Vb **11** ratione] rationem Ly **13** truncant] cantant Bz | Ostendit] Esm S: magister Pa, monstratur Ly **14** nostre] racione Vb **15** est] omitted S | stadio] statu huius seculi Ly | et] omitted S **16** victi] multi Vb | qui] omitted Vb | Hic] hoc Az **17** perseveranter] perseverant Vb | accipiunt] bravium added Ly | expectat] S: expectet W **18** bravio...posteriori] Kilcullen: bravio illo quod est stola anime cum posteriori sed expectat secundum glossam ut coronetur bravio illo quod est stola corporis cum posteriori W (Perhaps “sed... posteriori” was a corrective comment later taken into the text.) **20** asserit] astruit Vb Bz **21** dicat] S: omitted W **22** perhibuit] prohibuit Az Es **23** receperunt] perceperunt Pa Pb Ed, preceperunt Ca, acceperunt S **25** ut non] ne Ly, nec Pz | et] id est S perficerentur] proficerentur Ed Vb | ut²] id est S **26** omnium] ut added S | gaudium] omitted S | Et] omitted Ed **28** ut] A S: ubi B | fiat] ex added Es

9 Hebreos] 11:39-40 **12** glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1615D-1616A **20** dicens] *Collectanea*, vol. 192, col. 499D-500A

ostenditur quomodo glossa intelligi debeat cum dicit, “Qui prior venerit expectat
 30 ut coronetur cum posteriori”, quia expectat quantum ad unam stolam corporis, et
 non expectat quantum ad aliam stolam, scilicet quantum ad stolam anime.
 Merito igitur glossa ista, concordans expresse cum beato Gregorio 4º libro
 Dialogorum, sicut supra allegatum extitit, istis fantasticis scripturarum meretrici-
 bus, qui homini heretico placere desiderant, debet preferri, et illis specialiter
 35 quia deus confundet eos. Veritas est carius amplectenda et virilius defendenda.

Capitulum 6

Adhuc pro eodem errore taliter allegatur 2ª ad Timotheum 4º. Sribit Apostolus,
 “Reposita est michi corona iusticie, quam reddet michi Dominus in illa die,
 iustus iudex”. Ex quibus nituntur isti concludere quod Apostolo ante diem
 5 iudicii corona iusticie, que est visio divine essencie, non redditur, et racione
 consimili non aliis redditur.

Sed ista verba Apostoli, recte intellecta, pro predicto errore non faciunt. Nam
 duplice posse intelligi, uno modo de die resolucionis beati Pauli, ut iste sit
 sensus, “Reposita est michi corona iusticie”, quam, quantum ad stolam anime,
 10 “reddet michi Dominus in illa die” resolucionis mee, de qua prius dixerat, “Ego
 enim iam delibor, et tempus resolucionis mee instat”. Et secundum istum intel-
 lectum pro eodem accipit tempus sue resolucionis et illam diem in qua redditu-
 rus erat sibi Dominus coronam iusticie. Aliter possunt verba predicta intelligi de
 15 ultima die iudicii, et tunc intendit Apostolus loqui de corona iusticie quantum ad
 stolam corporis, quia stola corporis Apostolo et aliis de communi lege ante diem
 generalis iudicii non redditur.

Et hoc est quod quidam volunt dicere, quod Apostolus loquitur de supposito
 toto et integro, ex corpore et anima composito, cui corona iusticie ante diem
 generalis iudicii non redditur: quia licet anima prius sit coronam iusticie habitu-
 20 ra, totus tamen homo integer ex corpore et anima constitutus non stolam anime
 nec stolam corporis ante diem generalis iudicii habebit. Unde, quamvis anima
 beati Pauli nunc videat deum et ita habeat stolam unam, tamen beatus Paulus

29 prior] Ly S: omitted W | venerit] venit Bz | expectat] expectet Bz Ed **33** extitit] existit Vb
 scripturarum] scripturis Ed | meretricibus] Kilcullen, Scott: metris Az Pz Fr; metricis Ly; B group
 MSS have a gap or words not identified. **34** debet] Scott: debent W | preferri] proferri Az
6.2 taliter] sic Ed **7** recte] rite Bz **11** resolucionis] resurrecccionis Az **12** accipit] recipit Es
17 Et...19 quia] omitted Es | volunt] omitted Ed | dicere] dixere Ed **18** toto] communi A | integro]
 et added Ly

29 dicit] *Collectanea*, vol. 191, col. 1616A **6.2** Timotheum] 2 Tim. 4:8 **10** dixerat] 2 Tim. 4:6
20 non...anime] The soul will have the “stola anime” before Judgment Day, but “totus homo integer
 ex corpore et anima” will not, because the whole man is constituted again only on Resurrection Day.

integer ex anima et corpore constitutus nunc non videt deum, quia nec nunc est ex anima et corpore constitutus.

Capitulum 7

Sed contra illud ultimum de suppositis, et in fulcimentum erroris predicti, taliter allegatur. Beatus Iohannes vidit “animas interfectorum propter verbum dei” usque ad diem iudicii “sub altari”, id est, sub humanitate Christi. Et certum est quod subieccione potestatis et dignitatis erunt sub humanitate Christi eciam post diem iudicii vel post iudicium. Quod ergo tunc ascendant super altare, ideo erit post diem iudicii per ascensum contemplacionis et ad videndum iudicium immediate. 5

Sed illa allegacio sic dicentes involvit dupliciter, primo quia capitaneo suo obviant, quod eos ipsi reddit obnoxios, secundo quia agnitam veritatem impugnant, quod deo reddit eos obnoxios. Quod enim capitaneo suo reddat eos obnoxios patet aperte, quia cuidam errori suo obviant manifeste. Ipse enim tenet, dogmatizat, et predicit quod Christus post diem generalis iudicii non regnabit. Isti vero hoc docent aperte, quod anime post diem iudicii generalis subieccione potestatis et dignitatis erunt sub humanitate Christi, et per consequens post iudicium generale erit potestative super animas regressurus. Secundo, ista allegacio deo, cuius veritati resistunt, reddit ipsos obnoxios, eo quod, scripturam divinam ad perversum conantes trahere intellectum, dicunt animas sanctas in celo non videre deum. 10 15

Ut autem appareat quod predictum errorem ex verbis scripture que allegant elicere nequeant: Primo namque allegant non integre, sed truncate, verborum seriem libri Apocalypsis ex quibus prefatum errorem conantur concludere. Et quod errorem suum ex eis trahere nequeant est monstrandum; secundo, quomodo verba illa intelligi debeant est pandendum. Series igitur verborum ex quibus isti probare nituntur quod anime sancte in celo nunc non vident deum 20 25

7.2 in fulcimentum] inflamatam Vb, ad inflammacionem Bz **3** dei] esse added Ly **4** sub altari] subtus altare S | humanitate] altare humanitatis Ly **6** iudicij] omitted Bz **9** dupliciter] omitted Es primo] omitted Vb Es | capitaneo...**10** quia] tam capitulo (capitaneo Es) suo eius ob graciam Vb Es **10** ipsi] se Pa | reddit] reddit Pa | quia] per added Az **11** reddit] reddit Vb Bz | Quod...obnoxios²] omitted Vb Bz **14** vero] eciam B | generalis] non regnabit isti eciam hoc docent aperte quod anime post diem generalis iudicii non regnabit quod isti eciam hic docent aperte quod anime post diem iudicii generalis added Vb; non regnabunt isti eciam docent hic aperte quod anime post diem generalis iudicij added Es **15** et¹...humanitate] omitted Es **16** regressurus] ingressurus Es **17** allegacio] dicta added Ed | deo] et added Ed | cuius] eius A | veritati] cui added Ly **20** que] quam Bz Ed **21** integre...truncate] ?cantate sed integre Vb Bz **22** seriem] series Vb; omitted Bz **23** monstrandum] mirandum Pa **24** pandendum] faciendum Az, sciendum Ed **25** nunc] omitted Bz

7.3 Iohannes] Apoc. 6:9 **13** non regnabit] Cf. CE, 6.107-126, pp. 60-1.

talis est: “Et cum aperuisset sigillum quintum, vidi sub altare dei animas interfectorum propter verbum dei et propter testimonium quod habebant, et clamabant voce magna dicentes, ‘Usquequo, Domine, sanctus et verus, non iudicas et non vindicas sanguinem nostrum de hiis qui habitant in terra? Et date 30 sunt illis singule stole albe; et dictum est illis ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec impleantur conservi eorum et fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut et illi”.

Ex quibus isti eliciunt quod anime sancte in celo modo non vident deum, ex quibus beatus Gregorius et alii sancti patres volebant concludere, quod anime 35 sancte in celo beatitudinem anime (que est visio dei, vel non sine visione dei), et non corporis, sunt adepti. In verbis autem premissis, licet innotum aperte sit quod anime sancte sub altare dei, quod tamen erunt post iudicium iuxta altare dei mencio non habetur. Nec valet: “Modo sunt sub altare dei, igitur post iudicium erunt iuxta altare dei”, quemadmodum non sequitur, “Nunc requiescant 40 (sicut ex verbis eisdem colligitur), igitur post iudicium minime requiescent”. Quod enim nunc requiescant patet, cum in verbis prescriptis sic legatur, “Et dictum est illis ut requiescerent adhuc tempus modicum donec impleantur conservi eorum”, et cetera: ex quibus tamen concludi non potest quod, completo numero conservorum, nullatenus requiescent, quemadmodum ex hoc quod 45 dicitur Matthei 1º, “Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum” concludi non potest quod primogenito nato cognoscebat eam — et ideo, consimiliter, ex hoc, quod beatus Iohannes videt animas interfectorum, [quod] non erunt sub altare dei (licet, sicut postea ostendetur, concedi possit, sub sano intellectu, quod anime sancte post iudicium generale erunt sub altare dei). 50 Ex hiis patenter habetur quod per verba Apocalypsis suprascripta concludi non potest quod anime sancte in celo nunc non vident deum ex hoc quod nunc sunt sub altare dei, et quod clamant, et quod respondetur eis quod requiescant donec impleatur numerus conservorum et fratrum ipsorum: ex quibus non sequitur quod nunc non vident deum.

26 sub] subtus Ed S | dei] omitted Ed S **28** non...29 vindicas] La S: iudicas Vb Lb Ax, non (Esm) vindicas Es, vindicas Az Fi, non vindicas Ed **30** singule] omitted Ed **31** impleantur] compleantur Ed Vulg Ma **33** sancte] omitted A **34** concludere] oppositum added Ly **36** adepti] Ly: adepti W In] ex Ed | autem] eciam Ly | premissis] predictis Ed | innotum] notum Ly | aperte] et apertum Ly sit] Ed: omitted W **37** dei] quiescent added Ly **42** impleantur] compleantur Ly S **45** cognoscebat] Fi Ly S: cognovit Bz, cognoscebant W **46** potest] debet B | cognoscebat] Bz Ly: cognoscebant W **47** interfectorum quod] Ballweg: interfectorum nunc esse sub altari concludi non potest quod post iudicium Ly: interfectorum W **49** anime sancte] omitted Bz | generale] anime interfectorum non added Bz **51** vident] videant Ly | ex hoc] sed B | nunc²] Pb Ed: omitted Es, non W | sunt] est Vb **53** impleatur] impletur Pa | conservorum] eorum added Ed | et fratrum] omitted B

26 est] Apoc. 6:9-11 **45** Matthei] 1:25

55

Ut autem habeatur verus intellectus verborum prescriptorum est sciendum quod illud quod est sub aliquo quodammodo videtur absconditum, sed quod est supra aliquid, patulum et manifestum appareat. Quorum utrumque ipse Salvator insinuat dicens, Matthei 5°, “Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendent lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt”. Quia igitur anime nunc in celo sunt multis electis et eciam malis abscondite, ideo nunc dicuntur esse sub altare dei. Quia licet deum videant sicuti est et a civibus civitatis superne minime abscondantur, et nobis tamen et illis qui sunt in purgatorio et in inferno nequaquam apparent. In die autem iudicii generalis electis omnibus apparebunt. Reprobati eciam, tam homines quam demones, aperte videbunt eas in celum ascendere. Et ita quodammodo erunt sub altare dei, hoc est, erunt non illo modo abscondite quomodo nunc constat eas abscondi.

60

65

Et iste videtur esse intellectus beati Bernardi, cum loquitur de ista materia. Ipse enim in quodam sermone de omnibus sanctis sic ait: “In hunc ergo locum Salvator descendens ‘contrivit portas ereas et vectes ferreos confregit’, educatosque vinctos de domo carceris, sedentes, hoc est quiescentes, sed in tenebris et umbra mortis, iam tunc quidem sub altare dei collocavit, abscondens eos in tabernaculo suo in die malorum et protegens eos in abscondito tabernaculi sui, donec veniat tempus quo procedant, completo numero fratrum, et percipiant regnum quod eis paratum est ab origine mundi”. Ex quibus verbis colligitur quod, secundum Bernardum, ideo anime sancte sub altare dei sunt quia in tabernaculo dei sunt abscondite, non quidem deo et civibus celestis Ierusalem, sed nobis et aliis qui sunt in purgatorio et in inferno.

70

75

Etsi enim constet nobis animas apostolorum et quorundam aliorum sanctorum esse in celo, hoc tamen nunc constat in sola fide. In die autem iudicii omnes electi clare videbunt animas que nunc sumunt ibi esse in celo. Et ita quodammodo-

80

57 patulum] palam Bz, altum Ly **58** civitas] omitted Vb Lb Fi **59** accendent] ascendunt Pa Vb modo] modo Pa **60** nunc] ut Bz **62** est et] omitted Ed **63** nobis tamen] nobiscum Az **64** generalis] licet added B | Reprobati] reprobari Vb, reprobi Ed **66** sub] supra Ly, super Es **68** videtur esse] est verus Ly **71** vinctos] victos Az Vb | sedentes] in umbra mortis added Ly sedentes] quidem added S | hoc est] A S: aliquid secundum est Vb; secundum aliquos added A **72** abscondens] Fr La S: ascendens Az Vb, ponens Es Lbm, assumens Ed **74** procedant] La Fr Ly S: procedat W; vel added A Vb Bz | completo] iam added S | percipiant] Ed B S: participant Pa **76** ideo] omitted Bz **80** tamen...constat] autem non constat nisi Fi | nunc] Pa Fr Ed: non Pb Vb, nobis Bz **81** que] quas Ly | sumunt] sunt B, credunt Ly | ibi] omitted Ly

58 Matthei] 5:14-15 **66** sub] Some witnesses (Es and La) have “super” and another (Fr) inserts “non”. But in view of 48–49 above “sub” seems correct. The emphasis is on “quodammodo”: even after Judgement Day the holy souls are “under” the altar, but not in the same way as they were before. **69** ait] *Opera*, vol. 5, p. 355

do erunt sub altare, sub isto intellectu, quod nullis electis erunt abscondite. Et tamen tunc poterunt secundum alium intellectum dici sub altare dei, eo quod tunc erunt, sicut modo sunt, sub dei dominio et proteccione.

85 Quare si potest catholice dici quod anime sancte et sancti integri ex corporibus et animabus compositi erunt sub altare, post iudicium generale videntes clare deum, sequitur evidenter ex hoc quod anime sancte in celo nunc non vident deum, cum aperte dicat quod “completo numero fratrum” procedent et percipient “regnum quod eis paratum est ab origine mundi”.

90 Sed forte diceretur: Si autem tunc perciperent regnum eis paratum ab origine, nunc non possident, nunc non vident deum.

Ad hoc potest multipliciter responderi, uno modo quod secundum beatum Bernardum sancti integri ex anima et corpore constituti primo percipient regnum eis paratum ab origine mundi, et ita beatus Bernardus non intendit negare 95 animas sanctas percepisse regnum eis paratum ab origine mundi. Et si hoc negaret, determinacioni summi pontificis et doctrine universalis ecclesie contradicere monstraretur. Nam, ut legitur Extra, *De hereticis*, c. *Maiores*, Innocencius 3us ait: “Et si originalis culpa remittebatur per circumcisio[n]is mysterium et dampnacionis periculum vitabatur, non tamen perveniebatur ad regnum celorum, quod usque ad mortem Christi fuit omnibus obseratum. Sed per sacramentum baptismi, Christi sanguine inebriati culpa remittitur, vitatur periculum et ad regnum celorum eciam pervenitur, cuius ianuam Christi sanguis fidelibus suis misericorditer reseravit.” Hiis verbis patenter habetur seu asseritur quod anime sancte iam pervenerunt ad regnum celorum, et per consequens perceperunt 100 regnum eis paratum ab origine mundi. Cui alludit doctrina universalis ecclesie,

82 erunt¹] sunt Ly | sub¹] Ax Fi Ed: super W | nullis] multis A | erunt²] sunt nunc A, esset Vb

83 tamen] ideo A | tunc] Esm: nunc A Vb | poterunt] possunt A **84** dei dominio] Es: dominio Fr Di,

domino La Lc Un, domo W **86** animabus] que added Az Vb | compositi] constituti qui Ly

videntes] Ess: videbunt Ca Ed; omitted W **87** evidenter] quod added W (not Ly) | quod] et Pa | non] omitted Bz **88** procedent et] omitted Ed | et] B S: quod Az Pz **90** Sed...diceretur] omitted B

diceretur] diceret Ed | Si...origine] omitted Bz | tunc] nunc Ed | percipient] Pa Pb Ed: participant

Ca, participant Vb | origine] sequitur quod added Ly **91** nunc¹] tunc Ly | possident] percipient et

per oppositum si Ly | non²] possident nunc non added Ly **92** Ad] omitted Az Vb **93** sancti] et

added Ed | primo] immo A | percipient] percipient Az **97** monstraretur] videretur A | Maiores]

baptismo Ess, baptismo et eius effectu Frm **100** obseratum] Ly Es Fi S: observatum Az Vb

101 inebriati] rubricati Ess S **102** ianuam] B Ly S: iamque Pa Ca Fi Pz **103** reseravit] reservavit Az

85 Quare...89 mundi] These words seem to be an objection to the position our author holds. Perhaps this paragraph was a reader's marginal comment beginning “quere”, of perhaps it should come after “nunc non vident deum” (line 91) in continuation of the paragraph beginning “Sed forte diceretur”.

97 Maiores] X 3.42.3, col. 645

cum in laudem martyrum fideles cantare non cessent, “Istorum est regnum celorum, qui contempserunt vitam mundi et pervenerunt ad premia regni”.

Sed forte diceret aliquis quod sicut regnum celorum, secundum beatum Gregorium, aliquando presens ecclesia dicitur, ita et regnum celorum locus celestis et naturalis aliquando vocatur, et ideo, quamvis anime sancte non videant deum, potest concedi quod sunt in regno celorum. Sed iste asserções sanctorum patrum perverterent sentenciam. Quandocumque enim sancti loquuntur de regno celorum percipiendo post vitam presentem, accipiunt regnum celorum ut visionem dei claram includit; et sic accipit Bernardus, cum dicit in auctoritate superius allegata quod percipient regnum quod est eis paratum. Sed non tunc primo percipient secundum animam, licet tunc primo percipient regnum secundum corpus; et ideo totus homo integer non ante percipiet de communi lege regnum celorum.

Aliter potest dici quod, licet anime sancte iam percepient regnum quod in visione dei consistit, anime tamen sancte non percepient illud regnum quod omnem perfectionis gradum et delectacionem habendam includit; quod regnum Bernardus intelligit per beatitudinem consummatam, que scilicet omnem delectacionem et perfectionem umquam habendam includit. Et ita Bernardus aliter accipit quodcumque regnum celorum, ut pro regno futuro accipiatur, quam communiter alii doctores et patres sancti, licet eciam in multis locis sic aliquando regnum celorum utatur. Regnum itaque quod est beatitudo cui nichil habendum deest anime sancte ante diem iudicii non habebunt; habent tamen visionem dei nunc, quamvis quasi in abscondito, quod glossa super illud Psalmi, “Abscondes eos in abscondito faciei tue” insinuare videtur, cum dicitur, “Dum mali turbabuntur” ipsi erunt in abscondito faciei tue videntes te. Et ita nunc anime sancte sunt occulte, et ideo sub altare dei, sed in die iudicii erunt manifeste, quemadmodum Christus nunc est occultus, sed tunc erit manifestus, teste glossa, que super illud Psalmi, “Sede a dextris meis”, ait, “Sede secundum

106 martyrū] nostrū Vb, sanctorū Bz | Istorum] autem *added A* | est] enim *added S*

107 premia regni] celestia regna Bz **108** diceret] dicet B **109** presens] prius Vb **110** naturalis]

materialis B **111** potest] tamen *added Ly* **112** perverterent] perverterentur Vb | sentenciam]

omitted B **116** percipient] percipient Es **117** ante] autem Vb **119** regnum] celorum *added Bz*

121 includit] per *added Ly* **122** per] *omitted Ly* **124** quam] *omitted Bz* **125** locis] *omitted Bz*

126 nichil] quod *added Pa* **127** deest] Esm Ly: *omitted W* | sancte] *omitted Ed* **129** tue] Ly S: sue

W **130** turbabuntur] sancti scilicet *added Ly* | tue] Ly Es S: sue W | te] domine *added Ly*

106 cantare] PL, vol. 78 col. 739D **109** Gregorium] *Homilia*, lib. 2, hom. 38, PL, vol. 76 col.

1282D **128** Psalmi] 30(31):21 **129** dicitur] “id est, dum mali homines turbabuntur dammati... etiam

modo tribulati et opprobriis hominum vexati ment intrantes ad vultum Dei, non turbantur”,

Collectanea, vol. 191, col. 312. **133** Psalmi] 109(110):1 | *Sede²*...134 homo] Peter Lombard,

Commentarium in Psalmos, PL, vol. 191 col. 997D (not accurately quoted)

quod homo in pectoribus misericordie”, et iterum, “Sede occultus, donec regnes
 135 manifestus”.

Cum igitur dicunt isti, “Certum est quod subieccione potestatis et dignitatis erunt anime sancte sub humanitate Christi, eciam post iudicium”, conceditur, quod in hoc non errant, licet in hoc suo magistro (quamvis forsitan ignoranter) inveniantur adversi. Si enim advertissent quod magister eorum tenet quod
 140 “Christus post iudicium non regnabit”, ut creditur, tacuisserent, quia ipsi cupiunt esse tales qualis doctor est eorum. Sed cum dicunt quod post diem iudicii ascendent super altare ut videant deum immediate, et non ante, errant aperte, sicut alibi est ostensum. Et auctoritas ex Apocalypsi sumpta eis minime suffragatur, sicut ex precedentibus liquide patet.

Capitulum 8

Non solum autem pro errore predicto frivolas allegationes adducunt, sed eciam ad evacuandas auctoritates errores eorum apertissime convincentes, responsionem vanissimam dare conantur, dicentes quod auctoritates et scripture
 5 sanctorum (si que inveniantur) dicentes quod anime nunc videant facialiter deum accipiente sunt et intelligende secundum locucionem devoti affectus, secundum quod sancti meditacione devota frequenter, ubi affectus eorum et secundum affectum loquuntur, accipiunt preteritum pro presenti et presens pro futuro.

Sed ista responsio est tam frivola quod improbacione non indiget, et tamen eam unica ratione breviter improbabolo. Quod enim sancti loquendo de visione animarum sanctorum non utantur preterito pro presenti et presenti pro futuro sic patenter ostenditur. Ubi sancti loquuntur de visione animarum sanctorum non <utantur preterito pro presenti> tantum ad monstrandum suum affectum ad sanctos sed eciam ad monstrandum veritatem de visione eorum pro presenti,
 15

134 pectoribus] peccatoribus Bz | misericordie] A S: meis B | iterum] interum B **135** manifestus] manifeste Bz **136** subieccione] subiecciom Az, subieccioni Vb **140** non] Bz Ly: nec W
141 est] omitted Ed | cum] Kilcullen: tamen W; quia added Ly **8.3** errores] errorum Pa **4** quod] omitted Es **5** inveniantur] Bz: inveniuntur W | dicentes] contradictoriam Vb, concludere Es, contradicere Ax | nunc] non Az, ante diem iudicii Fi **6** affectus] effectus Az Vb **7** ubi] erat added Ly | et] ubi added Ly **8** loquuntur] loquebantur A **10** tam] omitted Ed | quod] que Ed | tamen] omitted Ed **11** breviter] omitted Bz **13** Ubi] ubicumque Ly | non] Kilcullen: non utantur (utuntur Ly Es) preterito pro presenti W **14** tantum...monstrandum] ad monstrandum tantum Ly monstrandum] mirandum Vb | suum] sive Vb **15** eciam] omitted Ly | eorum] Pa Pb: earum B presenti] Vb La La Ly: ergo/igitur added W

134 in...misericordie] Not found. Ballweg suggests that “in pectoribus misericordie” may be a corruption of “in potioribus meis”, Peter Lombard, ibid., col. 998C | iterum] Peter Lombard, ibid., col. 998D **143** alibi] Above c.3 and c.4

<igitur> non utuntur presenti pro futuro. Sancti autem frequenter, cum loquuntur de visione animarum sanctorum, non solum loquuntur ad monstrandum [suum affectum ad sanctos sed etiam ad monstrandum] veritatem de visione eorum pro presenti. Igitur non utuntur presenti pro futuro sed pro presenti.

Maior est manifesta, quia si uterentur presenti pro futuro, in nullo monstrarent veritatem pro presenti sed pro futuro magis. Minor etiam legenti autoritates sanctorum appetit indubia. Nam beatus Gregorius, in 4° libro *Dialogorum*, cum interrogaretur a Petro, “Quid est”, si anime sancte modo sunt in celo, “quod in die iudicii pro sue iusticie retribucione recipient?”, respondet in hec verba: “Hoc eis nimis crescit in iudicio, quod nunc animarum stola, postmodum vero etiam corporum beatitudine perfrauntur”. Et tamen post asserit quod animabus nunc date sunt singule stola albe, et infra affirmavit quod non scient omnia. Tunc non loquebatur solummodo secundum affectum, sed veritatem de beatitudine et visione animarum sanctorum pro presenti volebat declarare. Igitur non utebatur presenti pro futuro sed pro presenti.

Innocencius etiam tertius, sicut legitur Extra, *De celebracione missarum, Cum Marthe*, dicit quod sancti “oracionibus nostris non indigent, pro eo quod, cum sint perfecte beati, omnia eis ad vota succedunt”. Non tantum voluit suum ad sanctos affectum monstrare, sed etiam de beatitudine eorum presenti declarare vult veritatem. Igitur minime usus est presenti pro futuro vel preterito pro presenti.

Capitulum 9

Ceterum ad simplices seducendos dicunt prefati sequaces erroris quod simplices inferiores de quescione predicta non debent se intromittere. Et si aliquis dicat, “Christianus sum. Volo scire fidem et veritatem, ideo moveor ad querendum de hoc, quia simplex sum,” isti respondent taliter dicentes, “Dico tibi, crede explicite quod ecclesia explicavit, et alia implicite, donec ecclesia aliter declaret”.

16 igitur...futuro] omitted Ly **17** non] omitted Ly | non solum] omitted Es | monstrandum...18 monstrandum] Kilcullen: monstrandum W. See website, 2TextProblems.html#s333. **18** eorum] Kilcullen: earum W **23** modo] quomodo Vb **24** recipient] recipient S **25** nimis] B Ly S: nimium Pa Pz | stola] sola Vb Fi S **26** asserit] asseruit B **27** affirmavit] affirmatur Ed **28** scient] Ed: scientem W | loquebatur] loquebantur Ed **29** volebat] Es: volens Pa , voluit Ly **30** utebatur] utebantur Ed **31** sicut] sic Az **33** tantum] Es Fi: tamen W **34** eorum] earum A Vb; pro added Ed **9.2** prefati] prelati Az | erroris] errorum Ed

8.23 cum] IV c. xxvi.3-4, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), pp. 84-6 **26** asserit] Ibid., p. 86 **27** affirmavit] Ibid. p. 116 says the opposite: “quid est quod ibi nesciant ubi scientem omnia sciunt?” See tract 1, 4.85-86. **32** Cum Marthe] X 3.41.6, col. 639

Sed in ista assercione duos errores insinuavit, quorum primus est quod simplices non debent se intromittere de quescione predicta; et iste error in quodam alio tractatu reprobatus existit. Secundus error est quod simplices nichil 10 debent explicite credere nisi quod ecclesia explicavit, vocando ecclesiam papam et cardinales, quia de illa ecclesia isti loquuntur, sicut ex pluribus assercionibus eorum patenter habetur. Sed quod hoc sit erroneum probatur aperte. Nam quilibet Christianus credere debet explicite omne illud de quo in speciali est certus quod ex contentis in scriptura divina sequitur evidenter; sed alii quam papa et 15 cardinales possunt esse certi de multis que sequuntur evidenter ex contentis in scriptura divina que tamen papa et cardinales numquam declaraverunt — immo forte que papa et cardinales numquam in speciali sciverunt sed tantummodo implicite crediderunt; igitur possunt Christiani, et quandoque tenentur, explicite credere aliqua que papa et cardinales numquam explicite declaraverunt.

20 Maior est manifesta. Quia qui certus est de antecedente et consequencia, certus est de consequente. Et ita qui credit explicite antecedens et certus est de consequencia qua consequens ex antecedente infertur, de consequente dubius esse non potest, cui illud sapientis alludit, “simul inducens cognovit”. Quamvis enim aliquis possit esse de maiore certus et tamen dubius vel contrarie opinionis 25 de conclusione, tamen si certus est de maiore et de minore quas applicat ad conclusionem, de conclusione dubius esse non potest. Qui igitur explicite credit aliqua que legit in scriptura divina et de quacumque conclusione est certus quod evidenter sequitur ex illis, de illa conclusione dubius esse non potest, et, per consequens, vel scit eam vel explicite credit. Et ideo si est conclusio que per 30 rationem demonstrari potest, sequitur quod explicite credit eam, nec potest non credere eam explicite quamdiu advertit quod ex contentis in scriptura divina sequitur evidenter.

Minor quamvis videatur probacione minime indigere tamen auctoritatibus venerabilium patrum probatur aperte. Ait enim Augustinus, ut legitur 24^a, q. 3^a, 35 c. ult., “Ideo divina providencia multos diversi erroris hereticos esse permittit, ut cum interrogant nos ea que nesciunt”, possunt catholici per scripturas divinas ea

9 nichil] non A **11** ex] de Ed **13** explicite] omitted Ed **16** declaraverunt... **17** numquam] omitted Bz **17** sciverunt] cognoverunt Ed | tantummodo] tantum A **22** qua] quia Ed **23** sapientis] philosophi Ly **27** et] eciam Ed; omitted B | quacumque conclusione] quocunque Ed **34** venerabilium] sanctorum added Bz **35** diversi erroris] diversis erroribus Ed | erroris] errores Pa **36** nesciunt] noscimus Es, nescimus S; sic discuciamus pigriam ut divinas scripturas capiamus added Esm (continuing with Augustine) | possunt] A Es La: presens Vb Lb Fi Ax | ea²] omitted A

9.9 tractatu] Not identified **23** illud] Aristotle, *Analy. post.* I.1, 71 a20 **34** legitur] C.24 q.3 c.40, col. 1006

que nesciverint prius addiscere, et per consequens possunt esse certi per solas scripturas divinas [de hiis] que papa et cardinales nullatenus declarabant. Ad hoc eciam glossa accepta ab Augustino super illud Apostoli, 1^a ad Corinthios 11°, “Oportet hereses esse, ut qui probati sunt in nobis manifesti fiant” potest adduci. Ait enim glossa, “Omnes inimici ecclesie vel errore cecati vel malicia depravati prosunt, quia si accipiunt potentiam corporaliter affligendi, exercent eius pacienciam; si vero male senciendo adversantur, exercent eius sapienciam. Ab adversario enim mota quescio, discendi existit occasio. Multa quippe ad fidem catholicam pertinencia, dum hereticorum callida inquietudine exigitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligencius, et intelliguntur clarius, et predicanter instancius.” Et infra: “Prosunt ergo nobis heretici, non verum docendo, quod nesciunt, sed ad verum querendum et aperiendum catholicos excitando.” Ex his verbis patenter colligitur, quod catholici et heretici excitati multas possunt ignotas veritates per scripturas sacras addiscere, licet eas papa et cardinales hactenus non attemptaverint declarare.

Unde et dicunt nonnulli quod occasione heresum quas magister istorum et rector sollempniter diffinivit et publice predicavit, in nonnullis pullularunt innumere veritates, quarum sunt multe iam redargute in scriptis, que toti communitati Christianorum, tam laicorum, quam clericorum, fidelium inestimabilem fidelitatem seu utilitatem inferent (ut putant firmissime) in futurum, quas tamen veritates eciam precedentes summi pontifices et cardinales catholici nullatenus declararent, quia occasionem declarandi ante tempora illius rectoris minime habuerunt.

37 nesciverint] nesciverunt Az, nescierunt Es | possunt...certi] Fi: possumus esse certi Es Lbm; presens est certi Vb; presens et certi Ax; prius (ipse Ly) est certus A La Fr **38** divinas...hiis] Ly: divinas W **39** eciam...accepta] Kilullen: autem auctoritas Es, eciam est auctoritas La ; eciam est auctoritas accepta Ed; eciam accepta Az Vb (“auctoritas” may have been a conjecture to amend “eciam accepta”) **40** ut] et added S | in...fiant] manifesti fiant in vobis S | fiant] que added Ed **42** depravati] Ca Ed S: dampnati W | si] secundum Vb, sensum Es | potentiam] potestatem S **43** vero] B S: enim A **44** mota] A S: immota B | quescio] continue Ly | discendi] Es Ly S: dicendi W | existit] existerit Az | quippe] quidem S **45** callida] omitted Ed | inquietudine] Vb Lb La Ax Fi S: inquietacione A Es **46** eos] eas Ed | intelliguntur] S: interrogantur W **47** clarius] celerius Ly predicanter] Lb S: probantur W | nobis] Az S: omitted W **48** sed] omitted Vb | aperiendum] B S: adipiscendum A **49** hiis] quibus Ed **50** excitati] Fi Vb Lb Ly: excecati Ca Pb Pz Bz **51** attemptaverint] Es: acceptaverint Ca Pb Vb, acceptaverunt Pa, attemptaverunt Ed **53** et] Bz Ed: vel W | in...54 sunt] in auctoritate summe et invenitur veritates innuere quarum que Vb, gap et inveniuntur veritates innumere quarum Es | pullularunt] Pb La: pulluavit Pa, pullulaverunt Fr, pullulant Ed **54** scriptis] Fi Vb: scripturis W **56** inferent] conferent Vb Es | ut] ne Vb Es **58** declararent] Ca: declaraverunt Fi, declarant Fr, declarant W

39 Augustino] *De civitate dei* XVIII.51, CCSL, vol. 48, p. 649 | Corinthios] 1 Cor. 11:19
41 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1637CD

60 Sed forte diceret aliquis quod simplices non debent credere nisi ea que eis papa et cardinales tradunt credenda explicite, nec debent investigare secreta scripture, sed communibus debent esse contenti — immo eciam de intellectu proprio non debent presumere ut aliquid credant explicite nisi quod eis papa et cardinales tradiderint.

65 Sed qui ista assereret novorum esset inventor errorum. Nam licet simplices non teneantur regulariter explicite credere nisi illa que iam ut credenda a clero sunt explicite declarata, tamen si simpliciter legendo scripturas divinas rationis acumine, quo et simplices non omnino carent, aliquid quod papa et cardinales minime declaraverunt advertunt evidenter sequi ex scripturis divinis, hoc possunt et debent in hoc casu explicite credere, nec tenentur papam et cardinales consulere, quia pape et cardinalibus scripturam sacram preferre tenentur.

70 Sed forte diceret aliquis quod simplices salvantur fide; est tamen quidam modus salvandi quo salvantur in fide maiorum; igitur non debent habere fidem explicitam de aliquo nisi de quo papa et cardinales habent fidem explicitam.
 75 Ideo videtur inconveniens dicere quod aliquid sit spectans ad fidem catholicam de quo papa et cardinales non habent fidem explicitam.

80 Sed respondetur quod simplices salvantur in fide propria, quia si ipsi non habent fidem in se, non salvantur. Est tamen quidam modus salvandi quo salvantur in fide maiorum, quia quantum ad multa sufficit eis credere implicite quod maiores credunt explicite: quod verum est, si maiores explicite habent fidem [eandem] quam minores et minores non advertunt aliquid sequi ex scriptura divina nisi quod maiores sequi percipiunt. Cum vero dicitur quod papa et cardinales habent fidem explicitam de omnibus que spectant ad fidem catholicam, [hoc non est verum], licet sepe habuerint fidem explicite de omnibus illis
 85 qui necesse fuerit eos credere explicite.

Cum vero assumitur quod simplices non debent investigare secreta scripture, istud non est verum, quia tunc nullus simplex deberet presumere vacare studio scripture sacre, et ita nullus deberet in scriptura sacra studere antequam esset

60 diceret] dicet B | eis] omitted Ed **61** credenda] credi Ca, credere Ed **63** credant] credent Pa
64 tradiderint] tradiderunt Vb Es **66** ut] nunc A, nec Vb **67** si] omitted Pa Ed | simpliciter]
 simplices Ly **69** possunt...70 debent] potest et debet Az Vb; licet added Es **70** hoc] omitted Es
 nec] non B | tenentur] tenetur Pa **71** tenentur] tenetur Ed Bz **72** diceret] dicet B | salvantur] in
 added Ly | fide] omitted Vb Es | fide...73 salvantur] omitted Ly **73** quo] Scott: quod W **75** Ideo]
 immo B | aliquid] aliquis Vb Bz | sit] aliquid added Bz **77** Sed] hoc Vb, hic B **78** quo] Ca Es: quia
 Ly, quod W **81** fidem eandem] Ly: fidem W | et minores] omitted Es **83** catholicam...84 verum]
 Ballweg: catholicam dico quod hoc non est semper verum Ly, catholicam W **84** licet] cum Ly
 sepe] non added A | habuerint] Es Fi: habuerit Vb, habeant A | explicite] explicitam Ly **85** fuerit]
 fuit B **86** assumitur] asseritur Bz, preassumitur Ed **87** simplex] simpliciter Vb | deberet] debet Vb

papa vel cardinalis: quia omnis studens in scriptura sacra oportet quod aliquando incipiat; quando autem quicumque incipit studere in scriptura sacra quoad 90 noticiam scripturarum sacrarum est inter simplices computandus; igitur nullus antequam esset papa vel cardinalis deberet incipere studere in sacris scripturis.

Cum autem assumitur quod simplex non debet de intellectu proprio presumere ut aliquid credat explicite nisi quod papa et cardinales tradiderint, dicendum est quod simplices non debent presumere de proprio intellectu, sed 95 debent scripture sacre firmiter adherere, ut quod evidenter conspexerint ex sacris scripturis inferri, hoc explicite credant, sive fuerit sive non fuerit a papa et cardinalibus declaratum. Et huius racio est quia papa et cardinales non sunt regula fidei nostre: licet papa catholicus et cardinales catholici debeant esse doctores fidei Christiane, ita ut quicquid secundum regulam fidei docuerint et diffinierint hoc sit a fidelibus firmiter senciendum, si vero aliquid contra regulam fidei scripturamque divinam docere aut diffinire presumpserint, non sunt sequendi, sed a catholicis arguendi et tamquam heretici devitandi. 100

Errantes igitur memorati dicentes quod homo Christianus nichil debet explicite credere nisi quod papa et cardinales declarant, qui volunt contra Apostolum papam dominari fidei nostre, et qui non querunt intelligere veritatem sed ea que suo rectori et magistro sunt placita auribus simplicium inculcare, nullatenus sunt audiendi sed sunt tamquam eversores fidei repellendi. 105

Hec autem contra predicta sufficient. Si autem dicta eorum aliter quam se habet veritas reprobavi, michi nullatenus imputetur, quia sub illa forma michi declarata fuerunt. Intencionis autem mee est solummodo falsam sentenciam et ipsius quicumque assertores fuerint, et non alios, improbare. Si autem dixi aliquid imperite, correccionem caritativam nullatenus recusabo. 110

115

93 simplex...debet] simplices non debent Ed **94** tradiderint] tradiderunt Bz, crediderunt Ed
96 debent] Bz: omitted W | quod] quid Pa | conspexerint] conspexerit Pa Vb **99** nostre] quia added Ly | debeant] deberent A **100** ut] quod Ed | et] vel Ly, omitted Az **101** diffinierint] edificaverint Bz | si] cum Fi, ubi Vb **102** scripturamque...docere] Es: que (quam Ly) scriptura divina docet docuerint A, et scripture divine docere Fi, que scriptura divina docere Vb La, aut scripturam divinam docere Lb **104** memorati] inepti Ed **107** inculcare] omitted A **110** reprobavi] renovavi Vb Es **113** aliquid] omitted A

99 regula fidei] Cf. Cl p. 72, lines 32-5

